

74.268.19-6321

У 368

З. С. СУРАЗАКОВА ла С. Ч. ЧУМАКАЕВ

**ИЗЛОЖЕНИЕГЕ
КЕРЕКТҮ
СТАТЬЯЛАРДЫН
ЈУУНТЫЗЫ**

*

ГОРНО-АЛТАЙСК • 1964

Xp.

УС (Алт.)
С-90.

З. СУРАЗАКОВА ла С. ЧУМАКАЕВ

ИЗЛОЖЕНИЕГЕ КЕРЕКТҮ СТАТЬЯЛАРДЫҢ ЈУУНТЫЗЫ

V-VIII КЛАССТАРДЫҢ ҮРЕДҮЧИЛЕРИНЕ БОЛУШТУ БИЧИК

Горно-Алтайский облоно јөптөгөн

Хр. 147429
✓ 2

Горно-Алт. областная
БИБЛИОТЕКА.

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ • 1964

74.268.19=632.1

11368

ИЗЛОЖЕНИЕЛЕР ӨТКҮРЕРИНИНГ МЕТОДИЧЕСКИЙ КӨРГҮЗҮЛЕРИ.

«Изложению керектү статьялардын жуунтызында» бичирине ол эмесе куучындап берерине жарагадый куучындар берилген.

Жуунтыга кирген тексттер «Пионерский правда» газеттин материалдарынан, советский писательдердин, классиктердин произведениелеринен ле гран ары жанынын прогрессивный писательдеринин произведениелеринен алынган.

Биографический очерктер ле атту-чуулу учёныйлардын жүрүминен алынган материалдар, гражданский жууда ла Ада-Төрөл учун Улу жууда советский улустын героический подвигтери керегинде куучындар үренчиктерди Төрөлин ле ишти сүүрине, элбек билгирлерлү, бийик культуралу болорына ла тургускан амадузына једерине турумкай болорына тазыктырып јат.

Жуунтынын бастыра материалдарын V, VI, VII ле VIII класстарга болуп салган.

V класста өткүрер изложениелердин тексттери табылу куучындарлу берилген. Је олорло коштой кыскарта описаниелү, чике куучынду тексттер база бар.

VI класка берилген тексттерде описаниелер 5-чи класка берилгенинен көп, јаан эмес характеристика бичиирине берилген текст бар.

VII класка берилген тексттерде дезе, 5-чи ле 6-чы класстарга берилген куучындардан башка, художественный произведениелердин геройларынын кылык-јанын, характеристиказын, бойынын бир эмеш шүүлтезин берип бичийтен ле диалогторлу куучындар кожулган.

VIII класка шүүлте берип бичийтен ле геройлордын кылык-јанын беретен тексттер берилген.

Контрольный изложение өткүрерден озо бичиирге үредетен изложениелерди бичиирине таскадар керек. Бичиирге үредетен изложение үренчиктердин тилин темиктирерине, литературный произведениелердин тексттеринин учурын чын шиндеерине ле онын төс шүүлтезин билерине јаан учурлу. Бичиирге үредетен изложениенин планын тургусканы үренчиктерге произведениенин сюжедин, онын композициязын, действиенин көндүгип турганын билерине болужат.

Бичиирге үредетен изложениеге озо баштап јенил сюжеттү тексттер (событиелер ээчий-деечий өдүп турган) алар керек. Онон кандый бир неменин темдегин көргүзип бичийтен тексттер ле уур композициялу тексттер, учында геройдын характеристиказын көргүзип ле бойынын санаа-шүүлтезин кожуп бичийтен изложениеге көчөр керек.

Бичиирге үредетен изложениени өткүргенде, мындаый некелтелерди ундыбас керек:

1. Изложение өткүрөргө белетенгени.
2. Үредүчининг кире сөзи.
3. Текстти кычыары.
4. Сөзлик жанынан иш өткүрери.
5. Тексттинг учурын ылгап ла произведениелердинг төс шүүлтезин жартап алары.
6. План тургузары.
7. Экинчи катап кычыары.
8. Үренчиктер билип алганын куучындаары.
9. Үренчиктердинг изложениени бичири.

Изложение өткүрерине керектү тексттерди үредүчи воспитательный планы, литературанынг программазы ла класста эмес кычыар материалдар аайынча талдаар учурлу. Изложениенинг текстти үренчиктерди озогы чактардагы керектерле, бистинг орооныстынг ар-бүткенининг байлыгыла, науканынг ла техниканынг једимдериле таныштырар учурлу.

Үренчиктердинг тилин темиктирер иште кажы ла изложение мындый амадулу болор учурлу: үренчиктер бойынын санаашүүлтезин ээчий-деечий айдып билери; тексттинг учурын бөлүктерге үлеп билери; геройлордын кылык-жанын ла тыш бүдүмин көргүзип бичириң билери, ар-бүткенди, жадын-јүрүмди автор кандый эп-аргала бичигенин таап айдары; писательдинг тилининг анылуларын ылгап билери.

Үренчиктер изложениеде чике ле косвенный куучынды, адалганду, јүзүни јок ло тегин эрмектердинг өскө дө бүдүмдерин тузаланар учурлу. Кезик учуралдарда орфография аайынча јакылталарлу да изложениелер болор учурлу.

1-кы јүзүннөң айдылган куучынды 3-чи јүзүннөң айдылган куучынга көчүрип турарына база ајару салар керек.

Изложение өткүрөргө үредүчи ажындыра келишкедий текст талдап алала, онынг учурын сананып көрүп, произведениенинг төс шүүлтезин жартап алар, үренчиктерге уур боло бергедий сөстөрди жартаарга белетенер, план тургузып алар, тексттинг учурын ылгаарына керектү сурактар тургузып, јарт-чокум кычыарына белетенип алар.

Кире сөстө үредүчи изложение бичиирине талдап алган куучыннын адын, ол качан ла кандый айалгада бичилгенин айдып, произведениенинг авторы керегинде јартайт.

Изложениенинг текстин эки катап кычыар керек.

Үредүчи текстти шүүлте аайынча согулталар эдип, үнди керектү јерде бийиктедип, јабызадып, токтоп, јүргеери кычырар учурлу. Анайда кычырганда, үренчиктер текстти бөлүктерге бөлип, онынг планын чын тургузып аладылар.

Тексттинг учурын јартаарынан озо үредүчи үренчиктерге јарт эмес сөстөрди чыгара бичип, јартаар учурлу.

Онон ары тексттинг учурын, онынг төс шүүлтезин ажындыра тургузып алган сурактар аайынча јартаар.

Тексттин учурын ла төс шүүлтезин жартап алган кийининде план тургузар иш башталат.

Үренчиктерди жаантайын план тургузарына үреткени оморды действиенин башталганын (завязканы), действиенин көндүккенин, кульминацияны ла действиенин божогонун (развязканы) таап алып турарына үредет.

Планды класста үренчиктерле кожо тургузар керек. Изложениелердин планы бүдүмиле башка-башка болотон учун, жуунтынын бастыра тексттерине пландар берилбеген.

Текстти экинчи катап кычырганынын кийининде онын учурын кандый бир үренчик куучындап бергени артык. Бу иште үренчиктер ончолоры туружар учурлу. Жастыралар болзо, үренчиктер бойлоры түзедер.

Контрольный изложениелер үредүчининг кире сөзиле башталар учурлу, онын кийининде текстти эки катап кычырар, үренчиктерге јарт эмес сөстөрдј жартаар. Кезик учуралдарда произведениенин учурын жартап ла онын композициязын ылгап аларга јараар. Контрольный иштинг планын үренчиктер бойлоры тургузар учурлу.

Текстти кыскартпай бичиген изложениеде үренчиктер учураган сөстөрдј чын бичиирине тазыгат, омордын тили темишет. Кыскартып бичиир изложение үренчиктерди бойынын санаашүүлтезин кыскарта айдарына, произведениенин учурын јакшы сананып, энг учурлу јерин талдап аларына үредет.

Изложениени кыскартып бичигенде, кезик учуралдарда план да тургуспаза кем јок.

Кыскартып бичиир изложениеге литературанын класста үренип турган текстин аларга јараар. Мындый учуралда текстти кычырбай јадылар.

V класста неменин темдегин көргүскен (описание) ле характеристика берилген јерлери ас ла јаан эмес текст болор учурлу.

VI, VII ле VIII класстарда, табылу куучынду изложениелерге коштой, ар-бүткеннинг темдектерин көргүзер, характеристика берер ле бойынын санаашүүлтезин кожуп бичиир изложение-лер берилер учурлу.

Кандый бир неменин (ар-бүткеннинг, айыл ичининг) темдегин көргүзер изложение кемиле сюжеттү куучыннаг кичинек болор учурлу. Мындый изложение үренчиктер не ле немени ајыктап турарына, јүзүн-јүүр предметтерди ле темдектерди түндештирип турарына, ар-бүткенде не болуп турганын ајарып, жартап турарына јаан учурлу. Неменин темдегин көргүзип бичиир (описание) изложение кыскартпай бичиирине берилет.

Характеристика бичиир изложение V класста јылдын учы јаар ла VI класста ала башталат. Мындый изложениелерди VII—VIII класстарда өткүрип јадылар.

ЧӨРЧӨКТӨР.

Јүс сагыш

(Алтай чөрчөк)

Бир катап түлкү ле турна тушташкылады. Түлкү бажын жабызадала, айтты:

— Ээ, бараксан турна, сенин буттарын турганы ла экү туру ине!

Турна кайкаган бойынча төмөн көрди, чындап та, эки ле чичкечек бут эмтир, түлкүнинг дезе бир, эки, үч, төрт тамаш. Кайкаган бойынча турна оозын ачып ийди.

— Ой! — деп, түлкү кыйгырып ийди. — Ой, бараксан турна, сенде бир де тиш жок туру ине! Менде дезе одус алты тиш, жүс сагыш, төрт сан, эки кулак, айдары жок жараш куйрук!

Турна бош тарына берди. Ачынган бойынча мойынын өрө чөйип ийеле, ыраакта кижикелеткенин көрөлө, айтты:

— Ой-бай, күндүлү түлкү, анчы келип жат!

Оны уккан түлкү куйругун айра минеле, борсуктын ичегинине кире конды. Турна оны ээчий кирди.

Анчы дезе олор экүнинг ичеген жаар киргенин көрүп алала, оны каза берди.

— Ой, түлкү, улу түлкү, — деп, турна ыйлай берди, — анчы биске жууктап келет! Слердин буттарыгар төртү, слер одус алты тиштү, жүс сагышту, сүме тапсагар, мынан канайда аргаданарыс!

— Аргазын бойын тап! Менде турганы ла бежен сагыш артты.

Анчы дезе там ла жууктайт...

— О-о-о, кудай, түлкү, менин ижемчилү түлкүм, слердин буттарыгар төртү, сагыжыгар бежен, мынан канайда аргаданарыс? — деп, турна сурап турды.

— Аргазын бойын тап. Менин сагыштарым жер башка баргылады.

Анчы ичегенди казып, жууктап келеле, турнаны узун будынан тудуп, чыгара тартып келди.

Турна коркыганынан талымжырай берди. Көстөри торт ло тоштый сооп калган, жүреги согулбайт. «Байла, ичегенде тумчаланып калган туру» — деп, анчы сананала, турнаны туура таштап ийди.

Ичегенди база эмеш казала, көрүп турза: түлкүнинг барбак куйругу торко чачактый жайылып, тырландап жатты.

Анчы түлкүни куйругуна тудала, чыгара тартып, өлтүрүп алды, терезин жараштыра сойып алала, экчей тудуп, арчымакка салып, сананды: «Айылыма келзем, бычкагын бөрүккө кожом, куйругун камчынын сабына буулап аларым, сыртынан дезе алтын өңдү жака чыгар. Акыр, турнаны база алып алар ошкош. Ийттерге курсак болор болбой».

Анчы кайра бурылды, турна жаткан жеринде жок болды. Эмди көрөр болзо, турна бийик тенгеринин түбине чыгып калган, керек дезе, ок-саадактан да атса, ого жетпес эмтир.

Эки кулакту, төрт бутту, одус алты тиштү, жүс сагышту түлкү анайда базылды.

Жаңыс сагышту турна дезе, тирүү артарынын аргазын таап, бистин ады-чуузы чыккан анчыны да мекелеп салды.

Жакылталар

1. Чөрчөктин планын бичип алыгар.
2. Чөрчөкти план аайынча куучындап беригер.

Барин ле ус

(Орус албатынын чөрчөги)

Ус агаш аразынан жоон тоормош тартып апараткан. Ого удур ач ат жеккен абралу барин туштайла, кыйгырды:

— Эй, жолдон туура чык!

— Жок, барин, жолдон бойың чык. Мен тоормош тартып апарып жадым, сен дезе нени де апарбай жадың, оның учун жолдон сен чыгар учурлу.

Барин көп куучындашпай, боожо тудачызына ла кулына кыйгырды:

— Уулдар, оның апарып жаткан тоорможын антарып, бойың жакшы ла токтогдор.

Жалчызы боожо тудачызыла экү бариннинг айтканын укпаса болбой, отуруп алган жеринен тура жүгүрүп, тоормошту абраны канава жаар антарып ийеле, усты токтоп салдылар. Онон абрага отуруп, жүре бердилер.

Ус тоормошту абарзын канавадан жүк арайдан чыгарып ала-ла, сананды:

«Акыр ла, барин, мының учун мен сенен очимди аларым».

Айылына жанала, тоорможын антарып, кире ле малта ала-ла, помещиктин жерине барды. Бариннинг туразынын жанынча өдүп кыйгырат:

— Кемге жылу сенек жазап берейин, кемге мылча тудуп берейин?

Барин дезе тура-сара тударга сүүп туратан. Устын кыйгырганын угала, оны бойы жаар кычырды.

— Сен сенекти јакшы эдип билеринг бе?

— Канайып билбейтен? Мынан ыраак јок јерде агаш өзүп јат, ол агаштан сенек этсен, кышкыда да от салбазын, јаан-тайын јылу болор.

Онон баринди бойыла кожо барарга кычырды:

— Сенек тудар агаш талдап баралы.

Агаш аразына келдилер. Ус агаштан агашка базып, малтанын төбөзиле агаштарды согуп көрүп турды. Согуп ийеле, кулагын агашка јаба тудуп, тыгдап турат.

— Бу мынызы јарабас. Мынызы дезе јараар.

Барин сурайт:

— Кандый агаш јарайтанын сен канайып билип јадын? Мени де үрөтсөң.

Ус оны јоон агаштын төзине экелди.

— Бу агашты кучактап алып, кулагыңды ого јаба тын жапшырып ал.

— Агашты кучактап аларга менин колым јетпей јат.

— Кем јок, је мен сени агашка јаба танып салайын.

Бариннинг колдорын агашка јаба таңала, кайыннан чыбык сындырып алды. «Јокту кижини јабыс көргөн учун, мен сенин суралтаңды берерим» — деп, ол оны јакшы ла чыбыктады.

Агашка јаба буулап салган баринди анайда ла артыргызып салды. Бойы дезе јүрө берди.

Баринди эртезинде ле таап, буузын чечип, айылына экелдилер.

Јакылта

План тургузып, чөрчөкти план аайынча куучындап берингер.

ПИОНЕРЛЕР КЕРЕГИНДЕ

Фруктовый сад

Бир катап, јайгы каникул јангы ла башталган өйдө, Чолушман јурттын он кирези уулчактары ла кызычактары карагайлардын кыйузында јажыл өлөңдү јерге отуруп, не де керегинде куучындажып турдылар. Олордын јанына колхозтын агрономы, орус кижн Степан Гаврилович Кашин, базып келеле, омок үнеле сурады:

— Не керегинде куучындажып туругар, балдар?

— Бис юннаттар. Горно-Алтайсктагы сад керегинде ле бистинг областьтын көп јерлеринде фруктовый агаштар өскүрер аргазы бар болгоны керегинде бичиктер кычырганыс, андый агаштарды бистинг јерде отургусса, кайткай не деп шүүжип турус.

Степан Гаврилович балдардын бу шүүлтезин јарадып айтты:

— Андый агаштардын тарынтыларын мен слерге таап экелерим, слер дезе олорды отургузып, кичееп көрүп туругар.

Ол кўннен ала Чолушманнын жетижылдык школынын юннаттарына колхозтын агрономы болужын жетирип турды.

Кўскиде ол Горно-Алтайсктын сад өскүрер ченемелдү станциясына барала, онон ойто Чолушманга самолётту учуп, башка-башка сортту яблонялар ла өскө дө жиилек бүдетен агаштар экелди.

Юннаттар агроном Кашинге баштадып, бир канча кўнге чыгара иштеп, фруктовый агаштар отургускандар.

Фруктовый агаштарды качан да өскүрбеген жерде сад өскүрүп алары жеңил неме эмес болгон. Же юннаттар озочыл мичуринский үредүге бек иженип, бойларынын баштаган керегин таштабай тургандар. Учү-учында, олардын баштаган жакшынак кереги бүдүп калды. Эмди Чолушманда школдын фруктовый сады жылдын ла жаранып өзүп жат. Оны улус көрүп, школдын баштапкы юннаттарын, колхозтын агрономы болгон Степан Гаврилович Кашинди эске алынып турулар.

И. Кочеев.

Павлик Морозов

Павлик тўндүк Уралда, Герасимовка деп кичинек журтта чыккан. Ол үредүде кичеемкей жакшы пионер болгон. Павлик айылында ада-энезине айыл ижине болужып, кичү карындаштарын көрүп туратан. Ол адазын ла энезин сүрекей сүйүтөн.

Баштапкы бешжылдыктын жылдары өдүп турган. Чөрчөктөчилеп, бистинг ороондо жаңы городтор, жаан заводтор ло фабрикалар бүтти. Байлык ла ырысту жадарга, крестьяндар колхозко кирдилер. Же өштүлөр социалистический стройкага каршузын кандый ла эп-арга ажыра жетирип, колхозты жамандап тургандар. Өштүлөрдиг төгүнин илезине чыгарарга, пионерлер коммунисттерге болужып тургандар. Герасимовкада Павлик ле онын нөкөрлөри листовкалар бичип, көргүзүлү жерге жапшырып ла колхозтогы жадын-жүрүм керегинде айткан стенгазет бичип тургандар.

Адазы албатынын өштүлөринө болужып, олардон карын алып турганын Павлик сакубаган жанынан билип алала, айдары жок ачуурканды. Же ого адазы кандый да ачу болзо, ол унчукпаска болбоды.

Качан Павликтин адазын ла албатынын өскө дө өштүлөрин жаргылаарда, Павлик туруп, олар керегинде нени билгенин ончозын куучындап берген. Павлик көстинг жажы өткүрө айтты: «Судьялар! Менин адам өштү болуп калды... Мен эмди уулы болуп эмес, пионер болуп айдып турум...»

Мынын кийининде удаган жок, чукулданып, казырланып калган өштүлөр пионер-патриотты, Павлик Морозовты, өлтүрип салдылар. Бу 30 сентябрьда 1932 жылда болгон.

Төрөлин неден де бийик баалап турган Павлик Морозовтый уулдарды ла кызыктактарды пионерский организация миллион тоолу воспитывать эткен.

«Пионерский правда» газеттег.

Жакылта

План тургузып, изложение бичигер.

Нөкөрлик болуш

Менин тогус јашту уулым Володя түбекке түшкен. Ол поездтин алдына учураган. Тирү артар деп ижемјизи јок уулчакты архангельский больницага апардыс. Кудрявцев ле Назаров хирургтар онын жүрүмин корып алгандар, је Володя он кол јок арткан. Ол өйдө меге ле Вованын адазына сүрекей уур күндер болгон. Володя торт унчукпай, јаантайын ачу-корон ыйлап туратан. Бу өйдө нөкөрлик болуш келди. Уулым больницада јадып, бойынын нөкөрлөринен, үчинчи отрядтын пионерлеринен, письмолор алып тура берди.

Письмолор сүүнчилү ле омок болотон. Капшагай јазыл деп, балдар ого күүнзеп, школдо үрензен, болужарыс деп, јылу бичийтендер. Письмолорды Володя баалап, чамчазынын алдына сугуп, тәжине чеберлеп салып алатан.

Удабай уулыма најыларыла туштажарга јөп бердилер. Больницага Володянын клазынын пионерлери, база өскө отрядтын ла класстардын пионерлери ле үренчиктери келгилеп турдылар. Володя омок, сүүнчилү боло береле, школдын ла бойынын клазынын јадын-јүрүми керегинде јилбиркеп сурап туратан. Февраль айдын учында уулымды больницадан чыгарып ийгендер. Онын клазынын үренчиктери үредүчизиле кожо Володяны станцияда уткыдылар. Ол поездтен чыгып ла келерде, оны курчай тургулап, бой-бойына јара кирижип, куучындадылар. Эртезинде пионерлер ого кирип, оны отрядный сборго апардылар. База бир күннин бажында Володя школго барарга күүнзеди.

Баштапкы күндерде ого күч болгон. Тырлажып турган сол колыла Володя букваларды кичеенип бичип турган. Ол бичиирге катап үренип турган. Пионервожатый Галя Мотинцева ого грамматикала болушты. Бистин квартирада јаантайын табыш болгон. Балдар урокторын үредетен, онын кийининде ончозы ойноп баратан, чанала, жыгылап, мяч ойноп тургандар, Володя, база өскө балдардый ок, омок, сүүнчилү болгон. Баштап тарый онын отметкалары «үчтер» ле «төрттөр» болгон, је калганчы четвөртин учында «үчтер» јоголо берген. Контрольный иштерге ол бүдүмјилү барып, орус тилле бичиириле база арифметикала «беш» алды. Ол IV-чи класска көчкөн, үредүде кичеемкейи ле јакшы кылык-јаңы учун ого благодарность јар-

лалган деп, Вованын табелинен мен кычырала, сүрекей сүүндим. Коллективтин нажылыгы ла ајарузы кижиге көп болужын јетиретен эмтир, деп база катап бүттим!

«Пионерский правда» газеттен.

ПЛАН

1. Володя Малышевке јаан түбек боло берди.
2. Пионерлердин болужы:
 - а) пионерлер больницага письмолор бичидилер;
 - б) олор Володяга туштап турдылар;
 - в) Володяга үренерге күч болгон;
 - г) пионерлердин нажылыгы Володяга болужын јетирген;
3. Түбекке түшкен нөкөринге сен канайда болужар эдин?

Жакылта

Нөкөринге бойын канайда болушканынды кожуп, изложение бичи.

Лёнька — кузнецтин болушчызы

Удабас Лёньканы пионерге алар, је көөркийдин сыны сүрекей кичинек. Оны колхозтын кузнези Степан да өбөгөн кижиге бодобой јат. Лёньканы ол нени де ондобос јаш бала деп бодоп јат. Је Лёньканын бир јаан амадузы бар: ол кузнец болор күүндү! Кузницага Лёнька күнүн ле сайын келип туратан. Кызып калган косторды ла көрүкти ајыктап, јилбиркегенинен улам анайда ла туруп калатан. Степан өбөгөннин колдоры сүрекей күчтү: ол кызып калган темирди кыскашла ушта тарта-ла, маскала соккондо, чедиргендер туш башка буркурап турат. Оны көрөргө сүрекей јилбүлү. Онын колынан темир де јымжай берет, кайдаар ла бүгейин дезе, анаар бүктелет. Степан өбөгөн ол темирди чөйө дө тартып ийет, такага түнейлеп бүктей де согот. Је јаныс ла Степан өбөгөн Лёнька јаар көрбөйт.

— Сен, учкан, мынан бар. Онон башка киж сенин тырык тумчугынды өртөп ийгей. Бй-сыгытка кижинин кулагы тунар ине.

Анайда айдала, Степан өбөгөн Лёньканын бөрүгин бажына кептей тартып, бойы тын каткырып ийет. Тумчугыла мыжылдап ийеле, ачына берген Лёнька бура согуп, кузницадан јүре берет.

Энези мыны бастыразын билип ийеле, мынайда айтты:

— Балам, сен кунукпа! Сени кузнец болор деп Степан өбөгөн бүтпей јат. Иштенкей болгонынды сен ого көргүзип бер.

Лёнька унчукпады. Школдон јанып келеле, урокторын белетеп салала, катап ла кузница јаар барды. Једип келеле, көрүп турза, Степан өбөгөн тоормоштын үстүнде отуры. Көрүктин оды өчүп калган эмтир. Бойы санааркап калган, таңкылап отурды. Кузницанын јанында сынык салдалар јатты. Лёнька керектин аайын билип ийеле, нөкөрлөрүн кычырарга барды.

— Кийинеер, балдар! Степан өбөгөнгө салдалардын бычак-

тарын жазаар керек, темири десе божоп калган. Барып, темирдин сыныгын жууйлыктар.

Балдар онон айылдар сайын жүрүп, темирдин сыныктарын жуудулар. Күн ашкалакта, кузнцанын жанына октябраттар толтыра ла темирлү колчанактарлу једип келди. Колчанакта кызыл флажоктор элбендежет.

Степан өбөгөн чыгып келеле, балдардан сурады:

— Слердин кемигер мындый кызыл обозты сананып тапты?

Октябраттар Лёнька јаар көргүсти.

— Э-э-э!.. — деп, Степан өбөгөн унчукты. — Мен сени билерим, уул.

Јууктай базып келеле, Лёньканын бөрүгин онын бажына кептей тартып ийди. Онон ло бери Степан өбөгөн оны кузнцандан сүрбей, бойына болушчы эдип алды.

П Л А Н

1. Лёньканын амадузы.
2. Степан өбөгөннинг ижи.
3. Энезининг жакылтазы.
4. Балдар Степан өбөгөнгө темирдин сыныгын тартып экелгени.
5. Лёньканы Степан өбөгөн бойына болушчы эдип алганы.

Койрык-тейрик указка

Ўредүчи Нина Васильевна баштапкы класстын үренчиктерине јаан таблицадаг буквалар көргүсти. Ондо указка јок болгон, онын ордына ол карандашла тузаланып турган. Карандаш кыскачак болгон, онын учун ўредүчи кандый букваны көргүзип турганын кезик балдар аайлабай турган.

— Указка јогы эби јок неме. Меге кем-кем јакшы указка экелип беретен болзо — деп, ўредүчи айтты.

Эртезинде балдар жүзүн-башка јирме јети указка экелдилер.

Олорды жүзүн-јүүр өндү будукла будып салган. Указкалар, выставкада чылап, столдо јаткылаган. Нина Васильевнага ончозынаг артык кемнинг указказы јарагай не?

Ўредүчи класска киреле, күлүмзиренип каткырып ийди. Онон ол эн ле јараш указканы алды, оны айландырып көрөлө, сурады:

— Бу указканы кем јазаган?

Алдындагы партадаг уулчак турды.

— Оны меге адам јазап берген — деп, уулчак омок айтты.

Нина Васильевна кабагын эмеш жуурала, указканы туура салып койды. Ол указкаларды бирден колго алып, кем јазаган деп јаныс ла сурак берип турды. Указкаларды адабыс, таайыбыс, энебис, јаан карындаштарыбыс јазаган деп, балдар каруузын берип турдылар. Јараш—көк, кара, кызыл, јажыл — указкаларды ол туура салып, кебин соодып ийди.

Онон ол коомой јонуп эткен указканы алып, сурады:

— Бу указканы кем жазаган?

Вася Лукашев отурган жеринен турды. Бу кызыл жаакту чыйрак уул болгон. Ол эп-жоксынып турган. Ончолоры ол жаар көрүп, онын койрык-тейрик указказын электеп каткырыштылар.

— Бу указканы мен бойым жазагам — деп, Вася каруузын береле, оного тын эп-жоксынып, төмөн көрди.

Нина Васильевна Васяга базып келди.

— Сенин указкан сүрекей де жакшы эмес болзо, же оны сен бойың эткен — деп, күлүмзиренип каткырып айтты.

Нина Васильевна Васянын указказын алала, доско жаар базып, оныла жаңы букваларды көргүсти. Класста сүреен тым болгон. Балдар Вася жаар күндүлү көрүп салып турдылар.

П. Коростелёвтын бичигени аайынча.

Инвалидке болушканы

Керек Молдавияда болгон. Бу ороон фашисттердин табарузынан тын түреген. Бастыра журттарды ла городторды өртөп салгандар.

Жуунын кийининде бойынын журт жерине Андрей Воротняк жанып келди. Ол жаңыс бутту артып, инвалид болуп жанган. Онын үйин фашисттер өлтүрүп салгандар, балдар жок болгон. Андрей жагыскан жатты.

Колхоз Андрейге тура эдип берген. Теерменде иштеерге ого иш бергендер. Оноор Андрей таң эртен тура барып, айылына энгирде жанатан.

Тайактарла жүрерге ого уур болгон. Улустын эжигинин алдында сад өзүп жат, онын эжигинин алдында кандый да өзүм жок. Же ол жаңыс бутла садта канайып иштейтен?

Бир катап ол теерменнен орой энгирде жанды. Ол мендебей араай келеткен. Кайдаар мендейтен? Андрей бойынын туразына жууктап келеле, өткүшти ачты — кайкап тура берди. Бу онын туразы ба? Туранын жанында жаңы отургускан сад. Ол бир ле күнге өзүп калган. Эртен тура, качан Андрей ишке барарда, кандый да агажак жок болгон. Жаш агаштарды кем отургускан болотон?

Андрей агажактан агажакка келип, агаштардын жоон өнин тудуп көрүп турды. Мынызы вишня, мынызы груша, абрикос. Ончозын жакшы эдип салган: агаштарды казыктарга жаба буулап салтыр, олордын тозун сугарала, кургак тобракла жаап койтыр. Бир жерде чык кургаарга жеткелек болгон. Чыкту балкашта кичинек буттардын истери көрүнүп турды. Воротняк эмди билип ийди.

Инвалидке жаш сад отургускан кандый жакшы садовниктер болгон? Мынызы журт жердин пионерлери болгон. Воротняк иште болордо, олор питомниктен фруктовый жаш агажактар экелип, сад отургузып салгандар.

Төрөл учун жуунын инвалидине пионерлер анайда болушкан.

П Л А Н.

1. Андрейдин фронттон жанганы.
2. Андрей жаңыскан кандый жаткан?
3. Бир катап ол неге кайкаган?
4. Жаны жаш садты кем отургускан?

Настянын ырызы

Настя Юра деп карындажыла жайгыда деремнеде жаткан. Олор жаантайын агаш аразына мешкелеп жүрөтөндөр. Кем көп мешке табар деп, олор бой-бойлорыла мөрөйлөжүп туратан.

Бир катап Юра ак мешке тапкан. Мешке жерде бек отурган.

Юра колын жерге терең сугуп, мешкени тазылыла кожо жулуп алала, корзиназына салып алды. База катап аяктап көрзө, жалаңда экинчизи, үчинчизи — торт бүткүл биле эмитир.

Юра мешкелердин ончозын тазылыла жулуп алды. Корзинага толтыра мешке болды.

Настя десе ол күн мешкени ас терип алган. Юрага ол мынайда айтты:

— Менин мешкелерим ас та болзо, ап-апагаш, мен олорды тазылыла жулбай, бычакла кезип алгам. Сен десе тазылыла кожо жулуп жадың, онын учун мешкелерин балкашту.

— Меге, сен чилеп, кажы ла мешкени кезип жүрөргө бош жок. Кем көп мешке терер, ол мөрөйдү алар деп эрмектежиң алдыс ине.

Бу ла өйдөң ала Юра мешке терерге бойынын сүүгөн жери-не жүрүп турар болды. Же жаан удабай мешкелер анда ненин де учун өспөй барды.

Настя агаш аразынан база мешкелү жер тапкан. Ол эмди айылына корзинага толтыра мешкелү жанып турар болды. Алдындагы чылап ок, ол мешкелерди бычакла кезип алып, ару терди.

Юра десе мешкени күнүң ле астан терер боло берди.

Бир катап агаш аразынан жанып клееделе, Юра сыйынына айтты:

— Же сен мени жегдин, мөрөйдү сен алдың, сен ырысту эмитирин. Сенин мешкелеп жүргөн жеринде мешкелер өзүп жат, мениндейинде десе өспөй барды.

— Кандый кайкамчылу неме! Адамнан сурайлы. Айса, мен чын ырысту, сенде десе ырыс жок — деп, Настя айтты.

Балдар жанып ла келеле, корзинкаларын тудунганча адазы жаар жүгүрдилер.

— Эх, уулым, сен мешкелерди терип билбей жадың — деп, адазы Юранын корзиназын көрүп айтты.

— Қанайып билбейтем? Мешкелерди мен ончозынан озо таап жадым — деп, Юра тарынып айтты.

— Керек жаңыс ла онызында эмес. Мешкелерди тазылыла

јулбай, бычакла чебер кезип алар керек. Ол тушта мешкелердин тазылдары жерде артып калар. Бир-эки күн өтсө, ол тазылдардан жаңы мешкелер катап ла өзүп чыгар. Көрзөн — Настя мешкелерин тазылыла кожо јулбаган.

Юра Настянын мешкелерин көрөлө, кенетийин каткырып ийеле, айтты:

— Керек мынызында эмитир ине, мен дезе сен ырысту эмитирин деп бодогом.

— Мен де анайда бодогом — деп, Настя каруузын берди. — Кандый ла неме ырыстанг эмес, онын эбин таап, эдип билгенинен болуп јат.

Г. Скребицкийдин бичигени аайынча.

Жакылта

Кычырала, куучындап береер.

Бойыгар мешкелеп јүргенигер керегинде куучын тургузып, бичигер.

АР-БУТКЕН КЕРЕГИНДЕ

Орой күс

Айас күндерлү күс узак турган.

Јылдам ашты јылуда јуунадып, јадаан ашты чачып, картошконы казып, солукты сүрүп салгандар. Жаңмырлар октябрьдын учында јаап баштаган, је байрамнын кийининде база ла айас күндер туруп, јаркынду кыска түштер болуп турды. Јалбырак бүрлү агаштын бүрлери ончозы алтын-сары болуп көрүнөт. Жадаан аш јаанап өзүп чыккан, јылу күндер узак турганына колхозчылар кородоп, капшаай ла соок түжетен болзо кайдат деп тургандар, ненин учун дезе, јаанап өзүп чыккан јадаан арыш ла буудай кышкыда тонуп калар болор деп коркыгылап тургандар. Соок кенетийин түшти. Эңирде јылу ла айдын болгон, је эртен тура туралардын, амбарлардын кара жабынтылары агарып, бүктер ак кебисле бүркелгендий болды. Абранын изиндеги түүнти сууларды јалтыркай жукачак тоштор бүркеп ийген. Яблонялардын ла јодролордын тизиндеги какшап калган бүрлер ак карла бүркелип калган.

Күн туман өткүрө орой чалып, жабынтылардын ла јердин үстүндеги карды ла түүнтилерди бүркеген жукачак тошторды кайылтап ийеле, булуттын кийинине кире берген. Бийикте оройтып калган кастар мендеп, унчукпай учуп өдүп турдылар. Эртен тура кижинин көзине јүк ле көрүнүп турган оок кар јаап турар боло берди. Је ол кар кейде ле кайылып турды. Онон кургак кар јаап, соок түжүп, чанак јол ачыла берди.

В. Смирновтын бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Кўс кандый турды?
2. Аш жуунатканы.
3. Жылу кўндер турганынан улам ар-бўткен тынданганы.
4. Кенетийин соок тўжўп, јут боло бергени.
5. Орой кўстин картиналары:
 - а) кўн;
 - б) соок;
 - в) эртен турагы кар.
6. Кыш тўшкени.

Эрте јас

Туралардын ўстўнен тамчылар тўжўп, суучактар шоркурап агып, кар емештен кайылып, јолдор карарып, кўнет јерлерде карантылар кўрўне берди.

Јаскыда тенгери ўткўн кўк болот, быјыраш ак булуттар анда-мында чачылып калган турат. Энгиргери озор јаңыс јерге жуулып, јабызап ажып турган кўннин чогынан ошкы болуп јаркындалат.

Јастын башталганын суучактар, карантылар, быјыраш ак булуттар кўргўзип јадылар.

Садтарда ла јолдордо боро кушкаштар канаттарын, куйруктарын јайып алган, ары-бери секирижип, чыркыражып турат. Туралардын јабынтыларынын ўстўнде кўўлелер учкулап јўрет. Қаргаала не боло берди? Агашка отурып алала, ол ўрпейип, мойынын чўйип алган, «Қарр, карр» — деп бастыра кўчиле каркылдап турат. Онызы кожондоп турганы. Јас келип турганына ол база сўўнет.

Јаландарда ла агаш аразында карантылар кўнўн ле кўп-тўйт, кар там ла тайызап кайылат. Қайдаар ла бассан, кайдаар ла кўрзўн — суу. Жуукалардагы толуп калган суучактар сууларга агып кирет. Кардын алды база суу. Бастыра јер јасты уткып, јажыл ўлўнлў, чечектерле бўркелерден озо суула јакшы јунунып аларга тургандый.

Эрте јастын изў кўни чалыйт. Агаш аразында чоп-чоокыр: јер, кар ла суу.

Қайда ла суунын шоркурап акканы угулат, талаң-келегдер ле ўскў дў куштар јаландарда кожондожот. Озор ончозы бистин јаскы айылчыларыс. Озор биске узун кыштын кийининде тўштўктен учуп келгендер. Јас јаңыс ла кушкаштардын сўўнчилў кожондорынн ўйи эмес. Кушкаштар уйалар тартарга эптў јерлерди темдектеп кўрўп јадылар. Бисте кыштаган кезик кушкаштар качан ок уйаларын тартып, јымырткалар салып койгон.

Г. Скребницкийдин бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Јас келгенинин темдектерн:
 - а) тамчы;

- б) суучактар ла карантылар;
- в) тегеринин өңи; булуттар.
2. Кушкаштардың кожондоры.
3. Кайда ла суу.
4. Агаш аразында чоокыр болгоны.
5. Жаскы айылчылар.

ТЫНДУЛАР КЕРЕГИНДЕ

Слонды үредип алганы

Үүр слондор суу ичерге баратканда, агаш ортозында жаан тал-табыш, күзүрт угулат. Агаш ортозында жолды слондор бойлоры арчыгылайт: кандый бир агаш жолды бөктөп турган болзо, слон тумчугыла кабыра тудала, агашты тазылыла кожо жула тартып, туура таштап ийет.

Үүрдин алдынан бир слон жол баштап барат. Ол жаантайын тура түжүп, жеткер боло бербезин деп, тындап турат. Ол тура түшкенде, бастыра үүр база тура түжет. Баштап бараткан слон тындап турала, жеткер болорын сезип ийди. Агаштын ортозынан анчылар көрүндү. Слондор улустаң качып, манташтылар, улус дезе оларды өнөтийин жазаган оролор жаар айдап турдылар. Улус оролорды ажындыра белетейле, билдирбес эдип, үстүнөң бүрлө жаап салган. Бир слон орого түшти, өскө-лөри жүре берди.

Бир күн өдөрдө, ородогы слон аштады, суузады. Анчы ого курсак экелип берди, же слон бойынын өштүзинен курсакты албады. База эки күн өтти, анчы ого база курсак экелди. Эмеш жобожый берген слон узун тумчугыла курсакты алды. База бир канча күн өдөрдө, слон анчыга үрене берди. Анчы ороның ичине тоормоштор, тобрак, бүр, будактар таштап турды. Таштаган немени слон тепсей басып турарда, ороның түби өрө көдүрилип, оро тайызай берди. Учы-учында слон ородоң чыгып келди. Ородо болгон күндөрдүн туркунына анчыга үрене берген слон онын кийининен басты. Анчы слонды бойынын айылына ээчидип келди. Слон ого сүреен жакшы болушчы боло берди. Ол бойынын күчтү, узун тумчугыла тоормоштор тажып, таштар кодорып, суу экелип туратан. Ээзи оны минип жүретен. Слон онын сөзинен чыкпайтан.

Слонның ээзинде бир кичинек кызычак бар болгон. Адазы айылдап барганда, кызычагын слонло кожо айылында артырып салатан. Слон баланы жакшы кичеейтен. Бала энмектеп ыраак жүре бергенде, слон оны тумчугынын бажыла чебер тудуп алала, азийгы жерине экелип салатан. Бала кабайында уйуктап жатса, слон кабайды араай жайкап туратан.

В. Вахтеровтын бичигени аайынча.

хр. 147429

П Л А Н

1. Агаштын ортозында ангчылар көрүндү.
2. Слоң ородо.
3. Слоң ээзинө болужат.

Жакылта.

План тургузып, изложение бичигер.

Пограничниктин куучыны

Бир катап советский јиит пограничник каруулда турган. Барс деп ийди оныла кожо болгон. Кенетийин пограничник серемјилү ис көрүп ийди. Исти истеп, ийт оны бир кичинек турага экелди.

Пограничник туранын эжигин токулдадарда, кем де каруу бербеди. Айдарда, ол эжикти бар-јок күчиле ийдерде, эжик ачыла берди. Пограничник турага кирип келеле көрзө, не де көрүнбеди. Ийт бастыра јерди јыткарып көрөлө, кенетийин јаан кайырчак јаар тап эдип, оны тырмай берди. Пограничник кайырчакты ачып ийерде, анда не де јок болды. Кайырчакты туура јылдырып ийерде, ийт полды тырмай берди.

Пограничник бир тактаны кодорып ийди, ийт подполье дөөн калып ийеле, көрүнбей калды. Кенетийин анда кем де кыйгырып ийди. Удабай ла подпольеден бир кижичыгып келди, оноң экинчизи чыкты. Экинчизинин сыртында Барс селбектешип алган отурган. Пограничник баштапкы кижини тинтип, оның бычагын айрып алала, экинчизине базып келди. Бу өйдө ийт оны божодып ийди, бандит дезе туура калыйла, пограничникке бычакту удур келерде, ийт оның төжине калып, оны јыга тартты. Ол тилин кестиртип ле алын тижин сындыртып та алган болзо, је ээзин өлүмнөң айрып алды.

Шпионды заставага айдап экелгендер.

П Л А Н

1. Пограничник нени көрүп ийди?
2. Ийт оны кайдаар экелди?
3. Ийт шпионды кайдаң тапты?
4. Бир бандит нени этти?
5. Ийт пограничниктин јүрүмин канайда корып алды?

Мениң койоным

(Уулчактын куучыны)

Меге койонның кичинек балазын сыйлап бергендер. Койонук үркүнчек болгон, кандый бир карануй толукка јажынып туратан. Оның кийин буттары узун, түги боро болгон. Кулактары, ончо койондордың кулактарындый ок, сертек, узун,

учы кара. Койонок биске чек үрене берди. Мен ого «Попрыгунчик» деп ат адап бердим. Жаан удабай ол бойынын адын билер болды. Адын адап, кычырар болзон, ол кулактарын кыймыктадып, мантап келер болды. Койонокко чени де бер-
зен, жиир: калаш та, капуста да жиир, көчө дө ичер, је сүреен
ле сүйтени морковь болгон. Мен койонокко клетка эделе, ол
клетканын ичине јымжак өлөң јайып бердим. Койонок анда
уйуктаар болды. Оны кем-кем кычырганда, ол клеткадан чы-
гып, мантап келетен.

Бисте кара өңдү жаан киске бар болгон. Бис оны Черныш
деп адайтаныбыс. Ол жаан сары көстү, түлкүнинг куйругынды
куйрукту болгон. Попрыгунчик Чернышла најылар боло бер-
ди! Черныш — јалку, кере түжүне ле печкенин үстүнде јадат,
полго јангыс ла түнде түжүп келет: жаантайын печкенин үстүн-
де јадар болзо, баш та оорый берер ине. Уйуктаарга бербей
турганын Черныш сүүбейтен. Попрыгунчик кайдаг да чыга ко-
ноло, Чернышты тумчугына тажып-тажып ийетен. Черныш оны
јаратпас. Киске туранын ичиле койоноктын кийининен сүрү-
жип мантайтан, је койонокты тудуп болбойтон. Койон толук-
ка киреле, јажынып калатан. Черныш дезе ойто печкенин үс-
түне чыгып алатан.

Койоноктын эригип турганын мен сезип јүрдим. Көрөр лө
болзон, койонок көзнөктө отурат. Көзнөктин бозогозына ка-
лып чыгала, көзнөкти тамаштарыла калырадып турат. Бир
катап көзнөктин шилизин арайдаг ла оотпогон. Көзнөктө тур-
ган чечектердин јалбырактарын үзүп, јип турат. Кезикте көз-
нөктөң түжүре калып, барып эжикти токулдадат. Мени мынан
божодыгар деп, сурап турган немедий болды.

Бисле кожо јүрүп болбос туру деп, мен Попрыгунчикке
ачына бердим. Оны божодып ийер деп, јөп чыгардыбыс. Кой-
он эмеш јаанап келди. Мен оны тышкары апарып, јерге божо-
доло, оноң ары не болорын көрүп турдым. Попрыгунчик ку-
лактарын сертейтип, мен јаар көрөлө, агаш ортозына түрген
мантай берди.

П Л А Н

1. Койонок.
2. Койонок клеткада.
3. Черныш.
4. Најылар.
5. Койоноктын эриккени.
6. Койонок јайымда.

Јакылта.

План тургузып алала, үчинчи јүзүннөң изложение бичигер.

Ак-кийиктин балазы

Бир катап агаш каруулдаачы Фёдор Иванович ыраактагы
заимкадан деремнезине јанып клееткен. Бу керек кыштын

башталгазында болгон. Шуурган башталып турган. Жолды кыскартарга агаштын каруулчыгы тайгала барды. Салкын агаштардын баштарын шууладып, будактарын сындырып, карды куйундалтып турды.

Агаш каруулдаачы эмеш амырап аларга жаан карагайдын төзине жөлөнүп отурды. Ол өйдө онын жаныла ак-кийиктер мантажып өттилер. Мылтыгын колго тудунып алып, Фёдор Иванович жолун алып басты. Шуурган өткүрө үн угулды.

Агаш каруулдаачы үн угулып турган жер жаар басты, удабай ак-кийиктин жерде жаткан балазын көрүп ийди. Онын бир алын буды шуурган жыккан агаштын будактарынын ортозына кысталып калган эмтир. Фёдор Иванович ак-кийиктин балазын жайымдап ийди. Онызы турарга сананды, же туруп болбоды: буды чыгып калган болгон. Айдарда, агаш каруулдаачы оны ийинине салып алала, айылына экелди. Анда ол онын будын сыймап тудуп турган, Варенька дезе оны кичееп көрүп турды. Баштапкы күндөрдө кызычак оны умчылу болуштоптогон сүтле азыраган, онын кийининде калашла азырап турды.

Удабай ак-кийиктин балазы туранын ичиле басып жүрөр болды. Варенька жаар мантап клееткенде, ол туйгагыла ток-ток-ток эдип токулдадып туратан. Оны Ток-ток-ток деп анайда ла адап салгандар.

Ак-кийиктин балазы Варенькага үрөнө берип, оного айрылбай барган, эртен тура оны школго жетире үйдежип салатан болгон. Школдын эжигине жетиреле, деремненин ичиле мантап жанып келетен. Ийттер озо баштап тудалап туратандар, же Ток-ток-ток жалтанчак эмес болгон, кийин буттарыла оморды эптү тебетен учун, ийттер ого тийбей баргандар.

Варенька оны энирлер сайын неге ле үредип туратан: эзендежерге, бийелеерге, эжикти токулдадарга. Жайгы каникулда Варенька тайгада жаткан адазына барарда, ак-кийиктин балазын кожо апарган. Варя адазына хозяйство жанынан болужарга ла курсак азып берерге келген.

— Ток-ток-ток тайга жаар кача берер ине — деп, Фёдор Иванович кызына бүдүмчилү айтты.

Же ол жастырган: ак-кийиктин балазы күнүн сайын турадан там ла ырап барып та турза, же Вареньканы ол таштабай турган. Ол кайда ла жүрүп, керек дезе Каменушка сууны да кечип барып келетен. Бир катап ол ак-кийиктерле тушташкан, же омордон качып жанып келген. Эртезинде Ток-ток-ток база ла катап оморло тушташкан. Ак-кийиктер эмеш көрүп турала, мантажа бергендер. Ток-ток-ток мантап, оморго жедиже берген. Анайып ол ак-кийиктердин үйүнө кожула берген.

Ток-ток-ток бойынын нажыларын ундыбай турган, агаш аразындагы турачакка озо баштап күнүн ле келип туратан, онын кийининде күн алыстап келетен, оного удаан өйдин бажында келип баратан болды.

Оного бери көп өй өткөн. Ток-ток-ток төрт жаанай берген.

Эмди ол Варенькага келбей, каа-жаада ла агаш аразында турган турага келип туратан: оны ыраактан көрүп турар, оной бышкырып ийеле, агаш аразына мантай беретен.

«Пионерский правда» газеттен.

Ундыбагандар

Лайгыда Надя, Таня ла Оля бир ай пионерский лагерьде амырагандар. Янып ла келеле, агаш аразына жинлек терерге баргандар.

Олор ак жерле бардылар. Надя десе бозулар жаар көрүп салып турды.

— Сен кемди бедреп жадын? — деп, Таня сурады.

— Бойымнын азыраган бозуларымды бедреп жадым.

— Сен кандый саң башка кижиле! — деп, Оля каткырды.
— Олор сени туку качан ундып салган.

Надя бүтпей турган: чын ла ундып салгандар эмеш пе? Жарым жыл мынан озо ол колхозтын фермазында бозулар көргөн. Бонтик ле Бирочка деп арык бозулар бут бажына жүк арайдаң ла турган. Пионерлер жууктай базып келеле, оларды аярып көрөлө, колдорула жаңыйла, кичееп көрөргө өскө бозулар алган. Надяга десе ол арык бозулар ачу боло берген. Ол эртен тура ла энирде келип, бозуларын кичееп көрүп турды. Бозуларды умчыдаң эмизип, сүттү каша кайнадып, жым-жак өлөң талдап беретен, суббот сайын оларды жунала, кол-арткышла кургада арчып салатан.

Бир айдын бажында Бонтик ле Бирочка жаанап, чыйрак болуп калгандар. Эмди десе олор оны «ундып салгандар» деп, Оля айдат.

Кыстар үүр бозуларга базып келдилер. Надя бойынын бозуларын көрүп ийеле, кыйгырып ийди:

— Бонтик! Бонтик!

Чоокыр бозу мойынын узадып, бажын өрө көдүреле, Надя жаар келбей турды.

— Же не, ундыбайтыр ба? — деп үүрелери каарып айтты.

Надянын ыйы келди, же ол тудунып, ыйлабады.

— Бирочка, Бирочка!

Бирочка айландыра аяктайла, Надяны көрүп ийеле, онын жанына мантап келген. Мында Бонтик те чыдажып туруп болбоды, Бирочканын кийининен мантады.

Мантап келгилейле, Надяны түртүп, «Надя нениле азырагай не?» — деп сакып турдылар.

Надя бойыла кожо азык алып алган болгон. Ол азыгын чечип, бойынын бозуларына эмештен берди.

Л. Бурцеванын бичигени аайынча.

Музыкант

Карган аңчы көзнөгинин алдында отурып алала, икили тартып отурды. Ол карган да болзо, музыканы сүрекей сүйүтөн. Ол икилиге үренип аларга канча ла кирези албаданып турза, је неме болбой турды. Жараш үндер чыгарып болбой до турза, је бойынын музыказы бар болгонына карган өбөгөн сүйүнип турды. Онын жаныла таныш колхозчы өдүп жадала, кыйгырды:

— Слер бойыгардын икилигерди таштайла, мылтык алган болзогор, јакшы болор эди. Мен бу јангы ла агаш аразында айу көрдим.

Өбөгөн музыказын туура салып койоло, айуны кайда көргөнин колхозчыдан јазап угуп алды. Тургуза ла мылтыгын алала, агаш аразы јаар түрген басты. Агаш ортозындагы айуны бедреп, карган өбөгөн онын изин де көрбөди.

Аңчы өбөгөн арый берди. Ол төңөштин үстүне амыраарга отурып алды.

Агаш ортозында тым болгон. Будактар да тырсылдабайт, кушкаштардын кожоны да угулбайт. Кенетийин карган өбөгөн табыш укты: «Трынг!..» Бу табыш икилинин кылындый жараш үнденет.

Көп ой өтпөди, ойто ло: «Трынг!..» эдип калды.

Карган өбөгөн кайкай берди: «Агаш ортозында икилинин кылыла кем ойнойтон?»

Ойто ло: «Трынг!..» — табыш јаан да болзо, жараш үнденет.

Карган өбөгөн табыш чыгып турган јер јаар өңөлөп барып јатты. Табыш агаштардын јаказынан угулат.

Аңчы өбөгөн чибинин кийинине јажынып алала, көрүп турды. Јалкын јара соккон салбар башту төңөштин јанында айу отурды. Агаштын јарылып калган кыбын айу ээй тартып келеле, божодып ийерде, «Трынг!..» эдип калды.

Айу бажын бөкөйтип алала, тындап угуп отурат.

Карган өбөгөн база угуп отурды: кургак јарчаа икилинин кылындый, јакшы кожондоп јат.

Табыш токтой берди. Айу ойто ло оны ээй тартып келеле, божодып ийет.

Бу ок күннин энгиринде таныш колхозчы карган аңчынын туразынын жаныла база катап өтті. Карганак икилинин бир кылын тартып ийерде, кыл араайын: «Трынг!..» — деп үнденди.

Колхозчы карганактан сурады:

— Је не, айу өлтүрдеер бе?

— Јок — деп, карган өбөгөн каруузын берди.

— А кайтты, не болгон?

— Ол мендий ок музыкант болтыр, канайып оны адар.

Јалкын јара соккон төңөштин кыбыла айу канайып ойногону керегинде карган өбөгөн колхозчыга куучындап берди.

В. Бианкинин бичигени аайынча.

Каратаев Мызайдын ийттери

Мызай эртен тура койлорын чеденнең чыгарала, кедери айдады. Эжиктин јанында јаткан эки јаан јелбер ийт тургулайла, үүрдин кийининче база бергиледи. Мызай бойы ыраак барбай, ойто бурылып, менле коштой тоормоштын үстүне келип отурды.

— Койлорды кем кабырып баратан? — деп сурадым.

— Ийттер кабырбай. Мениң ийттерим чабандар ине. Бойлоры үүрди айдап апарар, бойлоры энирде айдап экелер. Түште кабырар, түнде каруулдаар. Эң артык болушчыларым эмей.

Бойынын айтканын чын деп көргүзерге тургандый, ол кенетийин турала, кыйгырып ийди:

— Кайдаар, кайдаар айдап јадыгар? Мееске чыгараар!

Ийттер оны ондоп ийгилегендий, мантап барала, үүрдин бажын бурып, Мызай колыла көргүскен мееске койлорды ууландырғылады. Мен мыны ончозын кайкай бердим. Мызай дезе тоормошко ойто отуруп, база ла күлүмзиренип ийеле, оноң ары куучындады:

— Олор экү энелү-кысту. Нени ле айтсам, билип ийер. Бир катап кураан јылыйган. Энгирде үүрди айдап экелгилеерде, тоолозом, бир кураан јок эмтир. Ачынганым не дейдин! «Бир кураан јок, кайда?» — деп, энезин тудала, чыбыктагам. Балазы энезине килегендий, кыгзып, кыгзып турала, кырды өрө лө мантаган. Түниле јанбаган. Тан эртен уксам, кем де эжикти тырмап јат. Чыгып барзам — ийдим эмтир. Мени эдегимнен тартып турганы коркушту. «Бу не болды?» — деп ээчий барып, кырга чыксам, јылыйган кураан мында орого түжеле, чыгып болбой, маарап турган эмтир. Ого сүүнгеним не деер!

— Ийттерим јакшы, јакшы — деп, Мызай мактанды.

С. Суразаковтын бичигени аайынча.

АТТУ-ЧУУЛУ УЛУСТЫҢ ЈУРҮМИНЕН

Алёшанын бала јүрүминен

Алёша чертёжникке үренчик болуп кирген. Је үренерге ого келишпеген. Ээлери оны тура, кийим јундуруп, самоварды ла јес аяак-казандарды арчыдып туратан. Алёша одын јарып, маала ажын арчып, эезинин энезиле кожо базарга јүрүп, лавкага барып туратан.

Алёша бичик кычыарын сүреен сүйүтен болгон. Је ого јаньыс ла түнде, јажытту кычырарга келижип турган.

Бир катап воскресенде айылдын ээлери эртен тура церквеге барган, Алёшаны дезе үйде бала аларга артыргызып салган. Алёша самоварды кайнадарга тургузып салала, бойы комнаталар јуунадарга јүре берген. Бала дезе кухняга киреле, само-

вардын кранын уштып алала, столдын алдына кирип, оныла ойноп отурган.

Самовардын трубазында кос көп болгон, самовардын суу-зы ончозы ага берерде, ол кайыла берген.

Алёша кухняга кирерде, самовар бастыра бойы көгөрүп, полдон өрө секирип ийерге турган неме чилеп, селендеп турган. Самовардын краны кайылып, какпагы кыйындалып калган. Туткаларынын алдынан кайылган корголжын тамчылап турган. Алёша самоварга сууны уруп ийерде, ол шыркырап, жайрадыла берген.

Ол ок өйдө айылдын ээлери жанып келгилеген. Самовар белен бе деп үй кижинин сурагына, Алёша: «Белен» деп болгобой айдып ийтир.

Алёшанын кемзинип, коркып айтканын электеп айткан деп бодойло, Алёшаны сүреен тын соккондор. Карган эмеген бир канча жарчагаларды катый тудуп, оны сабаган. Согор тушта тын өңзүрө болбогон, же онын учазына агаштын кыйгактары көп кадалып калган. Энгиргери онын учазы, жастык чылап, күкпейип тижий берди. Эртезинде талтүште ээлери арга жокто оны больницага апарды.

Алёшаны больницада столдын үстүнө жатыргызып алала, учазына кадалган кыйгактарды доктор соок кыскажакла чыгарып ийген.

Ижи божогон сонунда, доктор айткан:

— Төртөн эки кыйгак чыгардым, најым, ундыба, кийининде мактанарын. Эртең бу ок өйдө келип, жагыдан тандырып аларын.

М. Горькийдин бичигени гайынча

П Л А Н

1. Алёшанын чертёжниктеги ижи.
2. Самовар кайылганы.
3. Төртөн эки кыйгак.

Жакытталар

1. План тургузыгар.
2. Бу куучынды Алёша бойы куучындаган эдип, изложение бичигер.

Пропуска болгон учурал

Бу керек 1918 жылда, Владимир Ильич Петроградтан Москвага жаңы ла келип, Кремльде жадар тушта, болгон.

Владимир Ильичтин квартиразына киретен коридордо ВЦИК-нын школынын курсанттарынан каруул тургузылган. Курсанттардын кезиги Владимир Ильичле тушташпагандар, онын учун оны көрзө дө, таныбайтандар. В. И. Лениннин квартиразына пропуск жогынан кемди де божотпозын деп, Кремльдин коменданты олорго жакып салган.

Бир катап Владимир Ильич пропускын бойыла кожо ала-рын ундып ийеле, Совнаркомдогы бойынын кабинетине барган. Түште ол квартиразынан нени де аларга барарда, дежурный курсант оного пропуск сураган. Владимир Ильич бойынын квартиразынын эжиги јаар уулап айдат:

—Менин квартирамнын эжиги бу ине...

Курсант каруузын берет:

— Божотпозым. Пропуск јогынанг кемди де божотпозын деп приказ болгон.

Владимир Ильич кайра бурылып, комендатурага барала, бир ле катап өдөтөн пропуск алаала, айылына кирген.

Суточный дежурство божой берген. Дежурный бойынын командирине келип, пропускы јок кижиле болгон керекти айдып берди. Командир ол керегинде билетен эмтир. Курсантты угуп алаала, ол оного сурады:

— Кемди божотпогонды билеринг бе?

— Билбезим.

— Совнаркомнын председатели Ленинди.

Курсант бажын тудунып, јаманын таштазын деп сураарга Владимир Ильич јаар јүгүрди.

Владимир Ильич айткан:

— Јаманымды таштагар деп слер сурабагар. Коменданттын Кремльдеги јакарузы ла приказы — ол закон. Мен, Албаты Комиссарлардын Совединин Председатели, ол законды канайып бузатам? Мен бурулу болгом, Слер дезе бурулу эмес.

Е. Стасовтың бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Коменданттын приказы.
2. Пропускы јок Ленинди квартиразына божотпогоны.
3. Дежурный эп-јоксынганы.
4. Комендаттын некеלתезин Ленин јаратканы.

АДА-ТӨРӨЛ УЧУН УЛУ ЈУУНЫҢ ЈЫЛДАРЫНАН

Комсомолец Матросовтын подвиги

Калининский фронт ичкерлеп баштаган. Советский Черўнинг 25-чи жылдыгынын кўнинде фронттын линиязы јаар бараткан јуучылдар амыраарга токтой түшкендер. Командованиенин приказын канайда артык бүдүрерин шўўжип көрөрине, батальоннын комсомолдоры јуулышты. Агаш аразындагы ак јаланга төжинде автоматту јиит уул чыкты. Бу рядовой јуучыл Саша Матросов болгон. Ол мынайда айтты: «Менин колдорым мылтык-јепселди тудуп чыдаарына јетире, менин јўрегим согулып токтогончо, мен фашисттерле тартыжарым. Мен јўрўмиме де килебей, бистинг јерис учун согужып јуулажарым».

Бу јууннын кийининде батальон тўниле агаш аразыла бар-

ды. Жуучыл приказты—Чернушка журтты аларын, бүдүрер керек болгон. Комсомолец Саша Матросов автоматчиктердин алдында бараткан.

Тан адып турарда, бир бөлүк автоматчиктер агаштын жакасына чыктылар. Чернушка журт ыраак эмес, же ак жалаңды өдүп барар керек болгон. Мында, ак жалаңда, автоматчиктерди фашисттер аткыладылар. Жуу-согуш баштала берди. Фашисттер үзүк жогынан аткылап турды. Автоматчиктер ак жалаңнын он жанынча барды, же фашисттер дзоттын амбразуразынан пулемётто атты. Бир жуучыл өлгөн, экүзи шыркалаткан. Кезик автоматчиктер сол жанынча энмектеп бардылар, же база жыгылдылар. Ак жалаңда көрүнгөндөрдү өштүлөр ончозын өлтүрүп турды.

Айдарда, Саша Матросов өлгөн нөкөрлөрүнүн он жанынча жагыска энмектеп барды. Арткан нөкөрлөри тынбай да, жалтанбастан кийининен көрүп турдылар.

Ол дзоттын жанына энмектеп келеле, автомадын өрө көдүрүп, амбразура жаар аткылай берди. Фашистский пулемёт атып барды.

Матросовтын кийининен көрүп турган бистин автоматчиктер ичкерлеерге санангандар, же өштүнүн пулемёды база каптап ада берди.

Ол тушта Саша Матросов тура жүгүрөт, дзоттын амбразуразына тап эди, оны бойынын эди-сөөгиле бектеп ийди. Октор онын эди-канын өдүп, бистин жуучылдарга жетпей барды. Жуучылдар мыны көрөт, бир кижиди өрө туруп, ичкери жүгүрдилер. Өштүнүн дзодын оор сакабаган жанынан алып ийдилер. Онын кийининде Чернушка деремнени де жуулап алдылар.

Советский Черү түргөн ичкерлезин деп, гвардиянын рядовой жуучылы Александр Матросов бойынын жүрүмүн берген. Ого Советский Союзтын Геройынын ады үргүлжиге берилген. Командование Матросовтын атту-чуулу керегин баалап темдектеген. Матросов служить эткен полкко «Александр Матросовтын адыла адалган 254-чи гвардейский полк» деп ат-нере берилген, герой бойы дзе бу полктын баштапкы ротазынын списогында үргүлжиге болор.

Советский албаты Александр Матросовты эске алынып, качан да ундыбас. Онын героический подвиги жалтанбастан жозогы ла бойынын улу Төрөлин сүүгени болуп жат.

ПЛАН

1. Калининский фронттын ичкерлегени.
2. Комсомольский жуун.
3. Жуучыл жакылта.
4. Фашистский дзоттын адыжы.
5. Матросов — Советский Союзтын Геройы.
6. База кандый герой-патриотторды сен билерин?

Словарный иш. Матросовтын жалтанбазын ла ат-нерелүзин көргүзөтө эпитеттер табыгар.

Жакытталар

1. Эпиграф табаар.
2. Изложение бичиир.

Гвардеецтердин подвигтери

Бу керек 1941 жылда ноябрь айда болгон. Фашисттердин черүзинин танковый колонналары Москвага жууктап келеткен. Генерал Панфилов командовать эдип турган гвардеецтердин дивизиясы олордын жолун туй алып ийген. Не де болзо фашисттерди божотпой тутсын деп, командование приказ берген.

Оштүлөрдүн танктарына удурга жирме сегис геройды ийгендер. Олор ага аразындагы жуукада, жаан эмес суунун жанында турган теерменнен ыраак эмес жерде тым отурдылар.

Жуучылдар олорды айландыра не болуп турганын чыданыгып көрүп турулар.

Олор гитлеровский автоматчиктерди көрүп ийдилер. Фашисттер жуукадан 150 ле метр жерде болдылар. Бистин жуучылдар пулемёттон сакыбаган жерден ада бердилер. Чечен адыштан жетен ажыра оштү жууканын жанында жатты.

Жирме танк гвардеецтер отурган жуука жаар келетти. Жуучылдар бой-бойы жаар көрүштилер.

Олорды күчиле түнөй эмес жуу-согуш сакып турган. Же олор гвардеецтер болгондор, бир де эмеш жалтанбадылар.

Жуу-согуш төрт часка жуук улалды. Бистин жуучылдар-гвардеецтер козулап турган рубежтен фашисттер өдүп болбоды. Жалтанбастар танктарды аткылап, күйер немелү болуштопторло оморды өртөдилер. Оштүлөрдүн он төрт танкы жуу-согуштын жалагында кыймык жогынан турдылар. Же бистин де жуучылдардын бир канчазы өлтүрткен. Бу өйдө немецтердин база одус танкы көрүнди. Олор бистин геройлор-жуучылдар отурган жуука жаар чике ле ууланып келип жаттылар.

Ол тушта политрук Клочков жуучылдарга айтты: «Одус танк, нажылар! Биске ончобыска өлөргө келижер! Россия элбек, жаан, же биске тескерлеп кайралаарга жер жок! Кийинибисте Москва».

Жуучылдар бойы бойлоры колдорынан бек тудуныштылар, онын кийининде гранаттарын белетеп алала, жууканын кырына жадып алдылар.

Фашисттердин танктары ичкеерлеп ле жадылар. Олорго удурга жалтанбас геройлор туруп чыктылар. Жуу-согуш одус минут улалды, ок-тары божогон. Гвардеецтер стройдон ээчий-деечий чыккылап турдылар. Фашисттердин танктары күйүп турдылар.

Жирме сегис герой оштўни бистинг тўрўлистин столжцазы
Москвага божотпой, мында ончозы ўлдилер.

В. Чистяковтын бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Командованиенинг приказы.
2. Москванын героический коручылары.
3. Оштўнинг танктары жууктаганы.
4. Тўнгей эмес кўчтў жуу-согуш.
5. Гвардеецтер ўлўт, же олўого кирбейт.

Жакылталар

1. Ўзўкке ўскў ат беригер.
2. План тургузала, изложение бичигер.

Советский Союзтын 14 жашту Геройы

Советский партизандардын отрядында 14 жашту уулчак Лёнька Голиков кайучы болгон. Бир катап ол шоссе жолго кайуга барган. Лёнька ыраакта келип жаткан немецкий машинаны кўрўп ийди. Ол чогунты таштардын кийинине жадып алала, гранатазын белетеп, сакый берди. Машина жууктап келеле, кўрдин жанында жоругын араайладып ийди. Лёнька бу ла ўйдў оны гранатала атты. Машина серпиле берди. Онон немец чыкты. Ол колмылтыгын, кызыл портфелин алала, жолдон туура жўгўрди.

Лёнька оштўни кийининенг адып, километр кире истежип барган. Гитлеровец кайа бурылып, база адып турган. Артучында, Лёнька калганчы огыла оны ўлтўре адып ийди.

Партизанский отрядка ол генеральский ак кийимдў, генеральский фуражкалу, колтугында кызыл портфельдў келген. Онын кийингенин кўрўргў каткымчылу болгон. Ол дезе кебин соодып ийеле, рапорт берген:

— Кайучы партизан Леонид Голиков заданиезин бўдўрди.

Генералдын документтерлў портфелин отрядтын штабына апарып бергендер.

Удабай Москвадан радиограмма келген. Ол радиограммада немецтердин жаан учурлу документтерин жетиргендерге бийик кайрал берер деп айдылган. Документтерди немецтенг бир ле партизан айрып алганын ла ол жўк ле он тўрт жашту болгонын Москвада ол тушта билбегендер.

Анайып пионер Леонид Голиков Советский Союзтын Геройы боло берген.

Же Лёнька бойын кайралдаганын уккалакта, 1943 жылда 24 январьда Острая Лука деп журттын жанында болгон жуу-согушта ўлгўн.

Бу журтта Лёня ўлгўн жерде эмди жаан жаңы школ тудулган. Бу школдын пионерлери Геройды эске алынып, онын сўўгнне келип, чечектер салып турадылар.

Жиит «Сусанин»

Советский Черү күнбадыш јаар ичкерлеп турган. Оштү кайра тескерлеп, бойынын жолында учураган не ле немелерди өртөп, кырып, жоголтып турган. Журт жаткан улус агаш аразына качып барып тургандар. Эңиргери журттан калганчы абра чыгып барган, анда он үч жашту Николай Молчанов, онын жаа-назы ла кичинек карындажы отурган. Агашка једерге ыраак јок арткан болгон, је төгнөн пулемёт атты, онон атту гитлеровский офицер көрүнди.

— Каменный журтка баратан јолды көргүзип бер! — деп офицер уулчакка кыйгырды: — Апарбас болзон, журтты өртөйлө, сени ле јаананды өлтүрип саларыс.

Офицерди Николай журтта көргөн, ол офицер өскө немецтер-ле кожо журттын улузын бууп, өртөгөн. Онын јанына жүгүрип келип, оны аттап антара тарткан кижиле. Је јаанакты канай-дар? Онон өштүни Каменный журтка баратан јолдогы сасла апарар деп өскө сагыш алынды.

— Је кем јок, апарайын — деп, Коля јөпсинди.

Агаш аразыла унчукпай араай бардылар. Николай алдында, оны ээчий гитлеровецтер ле мылтык-јепселдү, аш-курсакту, тоноп алган јөжөлү абралар брааткан. Бир час өтти, экинчизи... Түн кирди. Өдүги јок, соокко тонуп ла торолоп калган уулчак фашисттерди там ла ырада апарып јатты. «Туку анаар!» — деп, ол колыла уулап, бүдүмчилү көргүсти. Онон саска једип келеле, уулчак өштүлерге бүдүмчилү айтты:

— Анда, састын ары јанында, јол...

Фашисттер мылтык-јепселдерин, пулемётторын, аттарын, кошту абраларын агаш аразында артыргызып, бастыра күчин салып, сасла јүк арайдаг ла баргылады.

Николай бу јерлерди јакшы билетен... Удабас суу болор... Онон ол эптү ой таап, јыраа јаар киреле, жүгүрди. Атыйланып чыккан өштүнин огы жүгүрип брааткан уулчакка једип болбогон. Кийими јыртылып, бастыра бойы балкашка уймалып калган, је өштүлерден качып чыкканына сүүнип турган Николай журтка жүгүрип келди. Анда качан ок бойынын улузы једип келген эмтир. Сасла клееткен өштүлерге удур канайда баратанын Николай командирге көргүзип берген. Олор удабай ла фашисттерди журчап, олјолоп алгандар.

Јуу-согуш божой берерде, командир сураган: «Бистин геройс кайда не?» Је Николай дезе жүгүре берген. Оны анаар ла артыргызып койгон јааназы ла карындажы сагып турган ине. Сусаниннин подвигиндий подвиг эткен уулчакты ол тушта советский јуучылдар билип албаган.

Олорды сасла уулчак апарган деп, гитлеровецтер шылуда айдып берген.

Геройдын ады калганчы өйгө јетире јарты јок болгон. Ол

подвигти эмди Барановко журтта аш өскүрүп турган озочыл Николай Молчанов эткен деп бу жуукта ла жарталган.

П Л А Н.

1. Журттың улузы айылын таштап барганы.
2. Николай Молчановтың өштүлөрдү сасла апарганы.
3. Фашисттерди олжолоп алганы.
4. Геройдың ады узак ойдин туркунына жарталбаганы.

Пионер Володя Филатов

Жайгыда эрте ойгоноло, Володя Филатов заводтың күүлегенин укты. Көзнөктөн көрзө: ишмекчилер журт жердин төс жериндеги площадь жаар баргылайт. Володя ол ло өйдө оромго жүгүргенче келип, жаан улуска кожулып алды.

Площадьтагы радио «Juу!» — деп жарлады.

Онын кийининде самолёттор журтка бомбалар таштай бердилер. Фронт жууктап клееткен. Жаан улус окоптор кастылар, балдар олорго болужып, суу экелип, квартираларга барып, курсак экелип, окоптор казыштылар. Жуковка журт күчи жеткенче коруланып турган, је бир күн карануй түнде журтка фашисттер жүткүп киреле, улусты адып өлтүрүп, тоноп барды. Коммунисттер ле комсомолдор агащ аразы жаар баргандар. Журт жерлерде жүрүп, мылтык-жепсел жууп, жажырып, партизандарга берип турзын деп Володяга жакылта берилген. Пионер берилген жакылтаны сүреен жакшы бүдүрүп турган, је гестаповецтер оны кыракылап көрө берерде, ол партизанский отрядка жүре берген. Анда Саша Бруев деп нажызыла экү кайучы болуп жүргендер.

1942 жылда февральда немецтер сүреен казырланып, деремнелерди өртөп, улусты кыйнап өлтүрүп тургандар. Ол тушта партизанский отрядтар фашисттерле жуулажып, коркушту тартыжа бергендер. Жуковка журт ол өйдө чын ла фронттың бойы боло берген. Володя ла Саша партизандарга патрондор ло снарядтар экелип, бойлоры да фашисттерди карабин мылтык-ла аткылап турдылар. Жууның ойинде жалтанбас Саша Бруев өлтүрткен.

Володя нажызы учун тың кородоп, Саша учун өштүдөн очин аларга чертенген. Ол фашисттер олжолоп алган деремнелерге өдүн, анаар листовкалар, газеттер апарып, солун табыштар билип алатан. Партизандар деремнелерге сакубаган жанынан табарып, фашисттерди адып туратан. Володя өскө партизандарла кожо өштүнинг мылтык-жепсел тартып апараткан эки поездин взрывать эткен. Ат-нерези ле жалтанбазы учун кайучыны Кызыл Чолмон орденле кайралдагандар.

1943 жылда майдың учында Володяны гитлеровецтер курчап аларда, колында карабин мылтыкту Володя өлүмге удуралтанбай баскан. Ол өштүнинг огынан өлгөн.

«Пионерский правда» газеттег.

ИШ КЕРЕГИНДЕ

Валентина Гаганова

Учук иреччилердин бригадири Валентина Гаганова коштой иштеп турган бригадага келди. Бу бригада ижинде сондон турган. Мында ончозы јит кыстар болгон. Валентина ологго болужар деп шүүнеле, уур иштеп коркыбай, бу бригадага көчүп, ишти јангырта төзөп, иштей берген. Ижи учун јалды ол алдындагызынан ас алып турган.

Ишти ондолторго андый ла јенил эмес болгон. Дисциплинаны тындып ла ишти билгир башкарар керек болгон. Смена иштеп баштаардан озо ол иштеер јерлерди шиндеп көрүп, кыстарды машиналарга тургузып салатан. Ишти бүдүрерин Валентина кату некейтен.

Кыстарга озо баштап јангы ээжи јарабай турган, је онын сонгында Валентина ологдын нак најызы болгонун олог билип алган.

Андай баштапкайы учун ого Социалистический Иштин Геройынын ады берилген.

П Л А Н

1. Сондон турган бригадада.
2. Валентина Гаганованын шүүлтези.
3. Бригадада иш јарана бергени.
4. Бийик кайрал.

Колхозтордын ла совхозтордын јалаңдарында

Озодо, Октябрьский революциядан озо, крестьян кижиге јадарга күч болгон.

Крестьяниннин јери ас болгон, ненин учун дезе јердин көп јанын помещиктер ээлеген. Крестьян кижиде салда да садып алатан акча јок болгон.

Крестьянин аштын үрениле кожо от өлөннин үренин чачатан, ненин учун дезе ондо арыштын ла буудайдын үренин от өлөннин үренинен айрытан машина јок болгон.

Машиналарды јангыс ла помещиктер ле бойы иштебей, батрактар јалдап иштеди турган кулактар садып алар аргалу болгон.

Бастыра јер текши јоннын боло берерде, керек сыраңай башка боло берген.

Бистин ороондо колхозчыларга болушту көп күчтү машиналар эдилген.

Кыраны колхозто трактор сүрет. Ашты комбайн јуунат. Ол бир уунда көп иш бүдүрет: аш кезет, аш согот, аш арутайт, ашты таарларга урат.

Бистин инженерлер журт хозяйствого керектү ононг до өскө кайкамчылу машиналар сананып тапкандар.

Картошконы колло отургузатандар. Инженерлер десе картошко салатан машина сананып таап эткендер. Бу машина жалаңла барып, бойы салданын жолын эдет, кайырчактан картошконы бойы алат, жерге оны бойы таштап, бойы көмөт.

Инженерлер рассаданы да отургузатан машинаны сананып таап эткендер. Ол машина салданын жолына кичинек өзүмешти отургузала, оны мында ла сугарып ийет.

Колхозтордын ла совхозтордын жалаңдарында иш жылдын ла сайын жакшы ла жылгыр өдүп турат.

Советский улус жерди удобрять эдип, жаңы, жакшы сортту өзүмдер өскүрип, састу жерлерди кургадат, суу жок ээн чөлдөрдө суактар жазап, жалаңдарды сугарат, изү салкын сокпозын деп, агаштар отургузып жадылар.

Иш учун кайрал эдип улуска жер ашты, яблоколорды, маала ажын, күделини, көбөңди көптөн берип турат.

М. Ильинниң бичигени аайынча.

ЈҮЗҮН-ЈҮҮР УЧУРАЛДАР

Тошто

Қышқыда талай тонуп калған. Балыкчы-колхозчылар ончолоры тошту суудан балыктаарға тергендилер. Олор бойлорыла кожо шүүндер алып, балыктаарға атандылар. Балыкчы Андрей уулы Володяла база барды. Колхозчылар ыраак баргылады. Айландыра аяктазан, тоштон өскө неме жок. Андрей нөкөриле кожо ончозынан ыраак барған. Олор тошты ойып, оноор шүүндерин божотты. Күн айас болгон, ончолоры жыргалду, омок болдылар. Володя десе шүүннен балык чыгарарға болужып, көп балык тудулганда, сүрекей сүünüп турды. Удаган жок тоштын үстүнде тонурарға чоғуп салған балыктар жаткылады.

— Болор, жанар өй једе берди! — деп, Андрей айтты.

Је ончолоры Андрейди токтодып, бүгүнче коноло, эртен база балыктаар дешти. Эңирде ажанып алала, тондорына оронып алып, чанактарға жадып, уйуктап калдылар. Володя жылу болзын деп, адазына жуук жадып алала, терен уйуктай берди.

Володянын адазы түнде турала, кенетийин кыйгырды:

— Нөкөрлөр, туругар! Көрзөөр, кандый салкын! Јеткер болбозын!

Ончолоры туруп чыгала, ары-бери жүгүрүжип турды.

— Бисти ненин учун жайкап туру? — деп, Володя сурады.

Адазы десе:

— Јеткер болды! Бистин турған тошты салкын жара соғоло, талай жаар агызып барат! — деп, кыйгырды.

— Ұзе соккон! Ұзе соккон! — деп, улустар кыйгырыжып, чуркуражып турдылар.

— Өлдибис! — деп, кем де кыйгырды.

Володя бу табышты угуп, ыйлай берди. Түште салкын там ла тыгып, толкулар тоштын үстүне чыгып турды. Айландыра дезе жаңыс ла талай болгон. Андрей эки агашты колбоштырып буулайла, мачта этти. Онын бажына бойынын кызыл чамчазын буулап, флаг эдип тургузып салды. Айса болзо, кандый бир пароходтон көрүп ийгилеер. Володя, күн көрүнер болор бо деп, тегерини аяктап, чанактын үстүндө жатты. Булут таркай берген жерле самолёттын учуп баратканын ол кенетийин көрүп ийди.

— Самолёт! Самолёт! — деп кыйгырып ийди.

Ончолоры кыйгырып, бөрүктериле жаңып турды. Удаган жок самолёттон таар келип түшти. Анда азык ла бичик бар болгон: «Кунукпагар. Болуш келип жат!».

Бир частын бажында пароход келеле, улусты, чанактарды, аттарды ла балыкты жууп апарды.

Бу керекти порттын начальниги уккан эмтир. Ол сегис балыкчынын тошло барганын угала, ологорго болуш жетирерге, самолёт ло пароход ийген. Лётчик дезе балыкчыларды табала, радио ажыра пароходтын капитанына барар жолды айдып берген.

Б. Житковтын бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Балыкчылар качаң, кайдаар балыктап бардылар?
2. Балыкты канайда тутты?
3. Кандый жеткер боло берди?
4. Андрей флагты ненин учун тургусты?
5. Балыкчыларды кем, канайда таап алды?

Жакылта

План тургузып алала, изложение бичигер.

Таныш истер.

Никишанын таадазы колхозто садовод болгон. Чөлөө өйлөрдө андап жүрерин сүйүтөн. Ол жакшы анчы болгон. Агаштын ортозындагы жажытту керектерди ол ончозын билетен.

Бир катап ол Никишага истер көргүзип, мынайда айдып турган:

— Жүс те жыл жүрзөң, жажына ла үрөн, ончозын билип ал. Кандый да үредү кижиге каршулу эмес.

Никиша оны угуп, мынайда сананган: «Бастыра каргандар уулчактарды үредерин сүйүп жат. Мен машинист болорго тургамда, исти ненин учун үренетем. Электрический поездтерди мантаттыарым».

Никиша жаңыс ла поездтер керегинде сананатан. Электро-
возтың кажы ла эрезинин, кажы ла оок бөлүктөрүн аяктай-
тан. Балдар база поезд көрөргө, Никишала кожо жүрөтөн.
Олор бир катап станциядан айылына жанарда, түс жолло,
агаштың ортозыла баргандар. Барарга жуук та, сүүнчилү де
болгон.

Баштапкы карла жүрөргө жакшы. Кардыг үстүндө истер де
көп. Же ненин изи кандый болотонун балдар билбес болгон.
Түлкү эмезе элик көрүнөт эмеш пе, койгон до көрүнзе, макалу
болор эди деп, уулчактар жүгүрүжип турган.

Исти көрүп, истеп жүгүрүп турала, уулчактар азып, санаар-
кай бергендер. Кезиги ыйлап та турган.

— Мыны сен баштадың, Никиша.., бастыра жолдорды кар-
туй жаап койгон, бис эмди мынан канайып чыгарыс? — деп,
олор айдыжып турган.

Никиша унчукпай, уулчактарга жолды канайып таап бере-
тен деп сананып турган. Кыйгырып та турза, агаштың орто-
зында кыйгыны кем де укпаган.

Никиша таныш исти көрүп ийген. Таадазы көргүскөн
истерден ол жаңыс ла бу исти эске алынган.

— Ура-а, уулдар! Бери келигер, айылды таап аларыс! —
деп, Никиша кыйгырган.

Уулчактар ол исти истеп, узак баргандар, бир турага једип
келгендер. Агаш каруулдап турган кижинин туразы болгон.
Онон ары јуртка јетире јаан јол бар. Оныла түнде де барза,
аспас.

— Сен кандый исти танып ийдин? — деп, уулчактар Ники-
тадан сураган.

— Ийттин изин. Ийттин изиле барза, айылды таап алар
аргалу. Ийт канча да кирези узак мантаза, ойто ло айылга ба-
рар. Таадам анайда үреткен — деп, Никиша айткан.

Айылына Никиша арып калган, је сүүнчилү келген. Таада-
зынын мойынын кучактап, нени де шымыранып турган.

Кайран таадама быян болзын деп, шымыранган болгодый.

Е. Пермьтың бичигени аайынча.

АЙЫЛДА ЛА КЛАССТА БИЧИИРИНЕ ТАБЫЛУ ЭФМЕКТЕРЛҮ СОЧИНЕНИЕЛЕРДИН ТЕМАЛАРЫ

1. Мен пионерге канайда кирдим.

П Л А Н

1. Мен качан пионер болдым?
2. Пионерский организацияга кирерге мени кем белетеген?
3. Пионерский организацияга киреримде, мен кандый молју бердим.
4. Мен ол молјуларды канайда бүдүрүп жадым?
5. Меге класс кандый общественный иштер берди?
6. Мен оморды канайда бүдүрүп жадым?

II. Нөкөрине болушканы

П Л А Н

1. Сенин наҗың кем?
2. Ол кайда үренет?
3. Бойыңның нөкөриңе сен неле болуштың?
4. Сен оныла наҗылашканча ба?

III. Билеме менин болужым

П Л А Н

1. Сенин билеңде канча кижиге?
2. Билеңниң улузыңның ады кем?
3. Билеңде кем иштеп жат?
4. Айылыңда сен кемге болужып жадың?
5. Ада-эненниң берген јөбүн сен бүдүрүп жадырың ба?

IV. Мен канайда урокты белетеп жадым

П Л А Н

1. Күнниң ээжизин канайда тургузып алдың?
2. Сен урокторыңды канайда белетеп жадың?
3. Үренерине керектү немелеринг ончозы јеткил бе?
4. Бичиктеринг, тетрадьтарың, чернильницаң, пеналың кайда жадып жат?

V. Бичик — менин наҗым

П Л А Н

1. Сенде кандый бичиктер бар?
2. Сен оларды кайда салып жадың?
3. Сеге кандый бичик анчадала жарап жат?
4. Сеге ол ненин учун жарайт?
5. Бичик сени неге үредип салды?
6. Сенде читательский дневник бар ба?
7. Сен кандый бичиктер кычырадың?

VI. Јалтанбазы ла геройство

П Л А Н

1. Советский Союзтын Геройы деп кемди адап жадылар?
2. Советский Союзтын Геройларынан сен кемди билеринг?
3. Ол кандый подвиг этти?
4. Сенин сүүген геройың кем?
5. Геройго сен неле тўнгей болорго туруң?

VII. Уур подвигтер

П Л А Н

1. Социалистический Иштин Геройы деп кемди адап жадылар?
2. Социалистический Иштин Геройларынан сен кемди билеп жадың?
3. Ол иштин кандый подвигин этти?
4. Сен бойыңның ижинди канайда бүдүрүп жадың?

П Л А Н

VIII. СССР

1. Бистин ороон канайда адалат?
2. Ого кандый республикалар кирип жат?
3. СССР-де сен кандый городтор билеринг?
4. СССР-де кандый укту албатылар јуртайт?

Ч О Р Ч О К Т О Р

Керсү попугай

(Узбек албатынын чорчогі)

Озогы өйдө бир каанда попугай бар болгон. Бастыра телекейде бу попугайдый жараш куш жок болгон. Онын канаттары, солонгы чылап, жалтырап туратан. Же попугай анчадала бойынын керсүзиле жарлу болгон.

Каан оны сүрекей чеберлеп, алтын клеткада туткан.

Бир катап попугай, мени төрөл јериме божодыгар, удабай ойто бурыларым деп, кааннан суранды. Же каан оны божотподы.

Керсү попугай эриге берди. Ол кемге де ајару салбай, бойынын алтын клетказында түлтүйип калган отурап болды.

Бир катап кааннын өргөбозине жүзүн-јүүр товарлу којойым келди. Ондо страус куштын жүзүн-башка өңдү канаттары, слоннын сөөгинен эткен оок-теек немелер, жукадан-јука торко бөс-төр лө алтыннан эткен сүрекей жараш јазалдар бар болгон.

Каан којойымнан сурады:

— Мындый жараш немелерди сен кайдан алдың?

— О, улу каан! — деп, којойым каруузын берди. — Кырлардын ары јанында, ыраакта, јаан талай бар. Ол талайдын ары јанында дезе јер јадат — попугайлардын орооны. Ол ороондо соок качан да болбой јат. Анда көө ошкош кара өңдү улус јуртайт. Слерге јараган бу немелерди мен олордон алгам.

Каан којойымга көп сый береле, божодып ийди.

Којойым алтын клетканын јаныла өдүп барадарда, попугай оны кычырып алала, мынайда айтты:

— Слер ол кайкамчылу јакшы ороонго база катап барала, агаштын ортозында попугайларды көрзөгөр, олорго менен эзен айдыгар. Мен алтын клеткада кыйналып отурганымды ла бу уур олјодон айрыларга олордон јөп-сүме сураганымды олорго айдып барыгар.

Којойым попугайдын јакылтазын бүдүрер болды.

Бир канча ой өткөн соңында којойым ол кайкамчылу ороонго атанып ийди. Агаштын ортозында жүзүн-јүүр өңдү попугайларды көрүп ийелө, ол јакылтаны эске алынып, кошту төөлөрин токтодып ийди.

— О, жараш попугайлар! Талайдын ары жанында, ыраакта бийик кырлардын ары жанында, сүрекей күчтү кааннын өргөзүндө алтын клеткада керсү попугай кыйналып отуру. Уур олжодон айрылып аларга, ол слерден жөп-сүмө сурайт — деп, ол айтты.

Каруунун ордына попугайлар, өлгөн неме чилеп, агаштардан жерге ээчий-деечий жыгылып, түшкүлөй берди.

Кайкаган коjoyым бажын килегендү жайкайла, оноң ары жортты.

Удабай ол кааннын өргөзүнө ойто келди, алтын клетканын жаныла өдүп барадала, попугайга айтты:

— Мен слердин ороонугарда болгом, слердин карындаштарыгарды көргөм. Слер алтын клеткада кыйналып жатканыгарды ла уур олжодон айрыларга олордон жөп-сүмө сураганыгарды мен олорго айдып береримде, олор, өлгөн неме чилеп, агаштардан жерге келип түштилөр.

Кенетийин керсү попугай отурган артпагынан алтын клетканын түбине келип түшти. Коркыган коjoyым, каан чугулдана болор деп, бар-жок күчиле качып жүгүрди.

Каанга онын сүүген попугайы өлө берген деп айдарда, каан ачынганынан тыркыража берди. Каан жараш попугайды меге экелзин деп жакарды. Каан попугайды алтынла чүмдеген торко жастыкка салып, жаан агаштын төзүндө көмүп саларга, сад жаар апарды. Каан сад жаар чыгарда ла, попугай канаттарыла талбып, учуп барала, жаан агаштын чике бажына отурды. Алан кайкаган каан алаатый берди, попугай дезе омок каткырып, мынайда айтты:

— О, улу каан! Мен төрөлиме айылдап барып келейин деп слерден сурангам. Же слер жөпсинбегенеер. Ол тушта мен сүмө бедредим. Эмди мен жайымда! Эмди слерди тенексү колтукчыларыгар соодотсын!

П Л А Н

1. Керсү попугай алтын клеткада кыйналат.
2. Кайкамчылу ороонноң каанга жүзүн-жүүр товарлу коjoyым келет.
3. Керсү попугай кыйынду жүрүмнөң айрыларга коjoyымды жөп-сүмө экелзин деп сурайт.
4. Коjoyым экинчи катап келеле, куштардын кенетийин өлө берген керегинде куучындайт.
5. Керсү попугай онын куучынын угала, өлгөн болуп, жерге келип түжөт.
6. Попугайдын сакыбас жанынан өлө бергенин угала, каан ачынган.
7. Попугай жайымга учуп чыгала, төгүндөткен каанды электеп каткырат.

Жакытталар

1. Чөрчөктин планын бичип алыгар.
2. Орө берилген планын каажы ла бөлүгүн кыска бажалыкка солыгар. темдектезе: 1. «Попугай клеткада кунукканы». 2. «Коjoyымнын келгени».
3. Чөрчөкти куучындап беригер.

Ойгор жаргычы

(Афган албатынын чөрчөги)

Бир жиит уул ыраак ороонго атанарга шыйдынып турган. Атанар алдында карган өбөгөнгө жүс салковой акча экелип береле, айткан: «Бу акча мен жанганча слерде жатсын». Анайда айдала, ол атана берген.

Канча кире ой өткөни жарты жок. Же жиит уул ороонына жанып келеле, жүс салковой акчаны ойто бер деп карганактан сураарда, ол кату айтты:

— Мен сенен кандый да акча албадым. Ары жан!

Жиит нени эдерин торт билбей турган, же ак-санаалу улус оны мынайда үрөттилер: «Жаргычыга барып, сүмелү карганак керегинде комуда».

Жиит уул анайда ла этти.

Жаргычы карган өбөгөндү бойына кычырып алала, сурайт:

— Алдыңда отурган уулдан сен акча алдың ба?

Карганак ыйлап, тизеленип турала, айдат:

— Улу кудай көрүп туру, мен кандый да акча албадым! Мен, буурыл башту киж, төгүндөйтем бе?!

Онын кийининде жаргычы уулдан сурады:

— Сен ого акча береринде керечи бар болды ба?

Керечи жок болгонын уул бажыла жайкап көргүсти.

— Же кем жок. Сен акчаны карганакка кайда бердинг?

— Бир агаштын төзинде.

— Ол агашка барала, мен оны шылуга кычырып турум деп, ого айт.

Жиит уул жүрексиреп айтты:

— Ойгор жаргычы, мен агашка канайып айдатам?

— Мен ийген деп, бу темдекти (печатты) агашка көргүс. Келбезе, бойун бурулазын.

Жиит уул агаш жаар күүн-күч жок барды, карганак десе билдирбезинен күлүмзиренип, оны сакып артып калды.

Жарым час өттү. Жаргычы күн жаар көрөлө, карганактан сурайт:

— Уул ол агашка жетти бе?

— Жеткелек — деп, карганак жобош үниле айтты.

— Андый, андый — деп, жаргычы күлүмзиренди.

База бир час өттү.

— Же эмди ол агашка жетти бе? — деп, жаргычы сурады.

— Жеткен — деп, карганак каруузын берди.

— Андый, андый — деп, жаргычы кайкады.

Арт-учында жиит уул ойто келди, жаргычыга печатты береле, кунукчыл айтты:

— Ойгор жаргычы, агаш мениле кожо келбеди.

— О, ак-чек жиит уул, агаш келип жүрген! — деп, жаргычы айтты.

— Качан келип жүрген? — деп, тың үнденип, карганак сурады. — Мен оны канайып көрбөдүм? Менде көс жок болгон бо?

Жаргычы каруузын манайда берди:

— Сенин көзүң бар. Же жиит уул агашка жетти бе деп сураарымда, сен меге «Жок» деп айтканын санаага кирет пе?

Карганак бажын кекиди.

— Жиит уул агашка жетти бе деп сураарымда, «Жеткен» деп айтканын санаага кирет пе? Сен ол агаштын төзине туруп, акчаны албаган болзон, ол кайда турганын ла ого качан једип баратанын сен канайып билетен?

Карганак јерге чугулду түкүреле, карманынан јүс салковой акча чыгарып, жиит уулдын алдына таштап берди.

Жакылта

План тургузып, чөрчөкти куучындап береер.

АР-БҮТКЕН КЕРЕГИНДЕ

Жылдын төрт өйи.

Күн изү чалыды. Суучактар шоркырап ага берди. Суунын тожы жарылып, кайылды.

Јас. Суулар јарадынан ажып, јабыс јерлерди алып ийген. Төрөл јерине кастар мендеп учадылар. Қызыл мандайлу щегол кушкаштар бойынын уйазын јазаарына кайдаг да куштын јунын таап алган.

Је качан ок јай једип келди. Јаландарда ак ромашкалар, козо кеберлү чанкыр чечектер. Көбөлөктөр учкулайт. Себискелер калыгылайт. Изү.

Колхозчылардын балдарына сайрал. Олор јаан улуска болушып јадылар, арый бергенде, сууга жүгүргилейт. Суу жылу, ого кирип эжинерге јараар. Јаланнан колхозчылардын омок үндери угулат. Анда эмди өлөң ижи. Өлөң чабылып, изү күнге кургап калган. Оны обоолоп јадылар.

Изү күнде агаштын көлөткөзине отуарга јакшы. Агаш аразында тым ошкош, је тыгдап уксан, кайда ла табыш. Эмезе күүк эдет, эмезе чычкан чыйкылдайт, эмезе агаштан кургак будагаш сынып, түжет. Ыраактан, колхозтын кузницазынан, темирдин шынгыраганы угулат. Онызы машиналар ремонтгоны. Удабас аш быжар. Аш кезерине бойынын өйинде белетенип алар керек.

Је качан ок бийик, койу арыш өзүп келди. Ол јенил салкынга, талайла алтын толкулар жылып бараткандый, јайканат. Байлык аш бышкан.

Колхозчылар ажын јуунадып, јадаан арышты ла буудайды чачып койдылар. Қырада да, кайда ла иш.

Балдар да отурбай јадылар. Кезиктери јаан улуска болужат, кезиктери агаш аразына мешкелеп барат.

Агаштын өңи өскөлөнөт. Жажыл бүрлү кайындар алтын бүр-
ле бүркеле берди. Аспак кызыл-күрөң боло берди.

Күндөр кыска ла соок боло берди. Колхозчылар картошко-
ны, свекланы, капустаны жуунадарга мендегилейт. Кушкаштар
жаан үйрлө түштүк жаар учуп барадылар. Соок салкын сого
берди. Агаштардан саргарган жалбырактарды үзе согуп турат.
Агаш аразында бүрүнкий боло берди.

Бир ле түнге ончозы кубула берди. Жеңил, жымжак, ару баш-
тапкы кар жаап ийди. Кыш баштала берди. Балдарга жаңы соот
табылган: чанала жыгылап соодоорго жараар. Күн кыскара бер-
ген. Агаш аразында кышкыда тым.

А. Рыловтын бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Күн изү чалыганы.
2. Жакы ар-бүткенде не болгону тоолоп бичигени.
3. Жайгыда не болгону тоолоп бичигени.
4. Күскиде не болгону тоолоп бичигени.
5. Кышкыда не болгону тоолоп бичигени.

Деремнедеги күс.

Август айдын учы жаар кей сооп жат. Соок кей анчадала эр-
тен тура болуп жат, сентябрьда дезде кезикте кичинек сооктор бо-
лот. Эрген тура уйкудан туруп, өлөң эмезе коштой туранын
жабынтызы кажайып калганын слер көрүп жадыгар. База ла бир
кезек ой өткөн соңында, күски түүнти суучактар түнде тонуп
калгылап турар. Күски соок жаңмыр жайдын күкүрттү жаңмыры-
нан сырангай башка, ол чек үзүгү жоктон жаар, жер дезде, жайгы-
дагы чылап, түрген кургабай жат. Салкын үзүк жок согуп, ага-
штардын ла өлөңнин быжып калган үрендерин ыраак учуртып
турат.

Августтын учында агаштардын жалбырактары анда-мында
саргарып баштайт, сентябрь айда дезде кайыңнын жалбырактары
каа-жаада саргарып, алтын өңдү будактар көрүнөт. Күнүн ле
сайын алтын өңдү бүрлөр көптөп турат. База бир эки-үч күннин
бажында аспактын жалбырактары кызарып, кызыл-күрөң боло
берет, же күски салкын бу да кургап калган калганчы жалбырак-
тарды үзүп, кейде айланыштырып, чыкту жерге жайып турат.

Жаланг эмештен ээн боло берет. Чечектер жоголгон, саргарып,
караып калган өлөң, кар сакып тургандый, жер жаар ээлип ту-
рат. Жүк ле жадаан аш жажыл килиндий турат. Же бу да оройты-
ган жаш кылгалар удабас жоголо берер. Бу аштын тазылдары
кар алдында үрөлбөй артып калар, ошон ак-жарыкка жаңы жажыл
кылгалар өзүп чыгар.

К. Д. Ушинскийдин бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Күстүн башталганын тоолоп бичигени:
 - а) кыру;
 - б) жанмыр;
 - в) салкын.
2. Агаш аразында күстүн темдектерин тоолоп бичигени:
 - а) саргарган жалбырактар;
 - б) аспактын кызыл-күрөң жалбырактары;
 - в) жалбырактар жерге түшкөнү.
3. Жалаңда күстүн темдектерин тоолоп бичигени:
 - а) ээп арткан жалаң;
 - б) саргарган блон;
 - в) жажыл жадаан аш.

ТЫНДУЛАР ЛА ӨЗҮМДЕР КЕРЕГИНДЕ КУУЧЫНДАР

Муму

Бу керек бир күн эниргери болгон. Герасим суу жаар көрүп, жараттай басып баратты. Суунын жаказында, баларда не де элбегдеп жатканы ого кенетийин көрүндү. Герасим суу жаар энчейип көрөр болзо, анда чоокыр күчүк бар-жок күчиле кармактанып, жылжыркай балкашка тайкылып, бастыра бойы калтырап, суудан чыгып болбой турган эмтир. Герасим күчүгешти көрөлө, оны жаңыс колдоп тудала, койынына сугала, жаан-жаан алтап, айылы жаар басты. Бойынын жаткан кичинек кыбына киреле, Герасим аргадап алган күчүктү орынга салып, уур тоныла жаап салала, озо конюшнядан салам экелди, онын кийининде кухнядан бир аяк сүт экелди. Тонды чебер ачала, саламды жайып, сүттү аягын орынга тургузып койды. Күчүгештин энеден чыкканынан бери үч ле неделе кире ой өткөн, онын көстөри бу ла жуукта ачылган, керек дезе бир көзи экинчизинен кичинек болгон. Күчүгөш аяктан ичип билбей, калтырап, көстөрүн жумуп турды. Герасим онын житкезинен эки сабарыла араай тудала, тумчугын сүтке түртүрүп ийди. Күчүгөш кенетийин мыжылдап, тыркырап, сүтти ачаптанып иче берди. Герасим көрүп, көрүп турала, кенетийин каткырды... Түниле күчүгөшле берижип, эптештире жатыргызып салала, Герасим бойы да кандый да сүүнчилү, амыр уйуктап калды.

Герасим бойынын күчүгүн сүреен кичееп азыраган. Баштап ол күчүгөш курангы, кеп-сүр жок болгон, же оноң эмештен ондонып, жарана берди, сегис айдын бажында дезе Герасимнин кичеемелинин шылтузында, узун кулакту, барбак куйрукту, жаан көстү, жакшынак ийт боло берген. Ол Герасимге сүреен үре-не берген, оноң бир де эмеш артпай, куйругун булагдадып, жаантайын ээчип жүрди. Герасим ийдине Муму деп ат адап берди.

Помещик үй кижинингу туразындагы улус ончозы ол ийтти сүүп, Мумуня деп эркеледе адап турдылар. Муму сүреен керсү ийт болгон, ончо улуска жалганчып жүретен, же жангыс ла Герасимди сүүйтен. Герасим бойы да оны сүреен тынг сүүген... Ол Герасимди жаантайын ээчип жүретен, онын эдегинен тартып, эртен тура ойгозып туратан. Суу тартып турган атты жедегинен тиштенип алып, жединип экелип беретен, Герасимле кожо сууга барып, жалмуурларын ла күректерин каруулдап туратан. Герасим Муму кирип турзын деп, бойынын эжигинде өнөтийин тежик ойып салган. Муму Герасимнин жаткан кыбына киреле, ол ло тарыйын бир де кемзинбей, орынга чыгала, жада беретен. Түнде ол сырагай уйуктабайтан, же кезик тенек ийттер чилеп, тегин жерге үрбейтен.

Мумунунг чичке үни тегин жерге качан да угулбайтан: өскө кижичеденге жуук базып келзе эмезе кандый бир жерде серенгедий табыш, шылырт угулза, жангыс ла ол тушта үретен болгон. Муму помещик үй кижиче жаткан турага кирбейтен. Герасим ол туранын кыптарына одын алып киргенде, Муму жаантайын тышкары артып калала, кулагын сертейтип алып, турада эмеш ле табыш чыкканда, ары-бери аяктап, Герасимди кирнестенин жанында сакып отуратан.

П Л А Н

1. Герасим ийтти канайда таап алды?
2. Ол оны канайда кичееп азырады?
3. Муму чыдаарда, канайда кубулды?
4. Муму кемди ончозынан тынг сүүди?
5. Ол Герасимге канайда болужып турды?

Жакылта.

Куучыннын планын табылу эрмектерле тургузып, изложение бачигер.

Кижиче кара-кула

Бу керек жебрен өйдө болгон. Бир кул бойынын ээзинен качып жүре берген. Бир жылдын бажында оны тудуп алала, ээзинен качкан учун казыр аңдарга таштап жидирер деп жаргылаган. Андый кыйынду өлүмди көрөргө, циркке көп улус жуулган. Клеткадан жаан кара-куланы чыгаргандар. Өлөр эдип жаргылаткан кижиче жаар тап эдип, кара-кула коркушту огуруп ийди; онын табыжынанг циркting стенелери торгула берди. Же кара-кула кенетийин тура түжеле, кулды жытап, куйругыла ары-бери согунып, ол кижиче эбиреде секирип турды.

Кара-кула, ол кижиче жерге жыгала, жара тартып ийер деп, ончо улус сакып отурган. Кара-кула келеле, кулдын колын жалай берерде, улус ончозы сүреен кайкашкан. Кижиче дезе айлан-дыра лаптап аяктайла, ээн чөлдинг каанын, кара-куланы сыймап турды. Кайкаган улус: «Бу кижиче өлтүрбей, божодыгар!»

— деп, кыйгырышты. Бу кижини кара-кула ненин учун јара тартпаган деп, ончолоры алаг кайкаштылар. Ол керегинде онон сураарда, ол кизи мында куучындаган:

«Мен качала, ээн чөллө баргам. Кызыган кумак буттарымды өртөп турган. Күннинг изүзине кизи чыдаар эмес, айландыра суу да јок, агаш та јок, өлөң дө јок болгон. Эбиреде јангыш ла кумак болгон. Мен сүреен арыгам. Учы-учында ташта куйпа учурайла, мен онын ичине киргем, анда удабай ла уйуктай бергем. Сүреен јаан огуруш угуларда, ойгонып келгем. Ол кара-кула огурып турган эмтир. Онын колынан кан агып турды. Ол меге јууктап келетти. Мен коркыганымнан өлө бергедий болдым. Је кара-кула канду колын өрө көдүрүп, болуш сурагандый, меге уулап, јобош көргүзүп турды. Онын колына агаш киргенин көрөлө, агажын чыгарып ийдим. Онын кийининде чамчамнан бөс үзүп алала, шырказын тагып бердим. Кара-кула менин колыма бажын салала, уйуктай берди. Онон бери бис кожо јатканыбыс. Кара-кула эт экелип беретен, мен оны күнге быжырып, јип туратам. Куйдан ырап јүре бергемде, кара-кула эригип, мени бедреп туратан. Је мен кизи јокко эригеле, кара-куладан јүре бергем. Мени тудала, өлтүрер эдип јаргылагандар. Мен јокко кара-куланы анчылар тудуп алган болгодый. Айрылышканынын кийининде баштапкы катап туштажып, бой-бойыбысты танытаныбыс бу».

П Л А Н

1. Кулды јара тартыарга кара-куланы чыгарганы.
2. Кулдын куучыны:
 - а) кул куйдын ичинде;
 - б) кара-куланын колынан агаш чыгарганы;
 - в) кизи јокко эригип, кул кара-куладан јүре бергени.

Јакылта.

Колболу план тургузып, кулдын куучынын 3-чи жүзүннөң изложение бичигер.

Керткин

Аш салып турган јерлерде керткиндер көп болуп јат. Керткин — јаан эмес, јеерен-сары өңдү жылтыркай түктү анычак. Онын ичи кара өңдү, куйругы узун эмес, учалгыр, буттары кыска, бажы јаан. Онын үстүндеги эрди, тийингин эрди ошкош, арсакту, узун, ак тиштери көрүнип турат.

Бүдүжинен көргөндө, ол јараш эмес: оок алтап, ичин јерле сүүртеп, јайканып базып јүрет. Је коркыганда, эмезе чугулданганда, түрген мантап, секирип турат, не-немеге де эптү чыга берет.

Керткин кере түжүне ле бойынын ичегенинде јадат, түнде дезе јемитеп барат. Аш јангы ла быжып, саргарып келгенде, керткин бойына кышкы азыгын белетейт. Орой энгирде, тым

боло берген тушта, керткин јемитеп барарга бойынын ичегенинен чыгып јат. Саргара быжып калган аштын ортозында јүрерге ол коркыбайт: онын өңи быжып келеткен мажактын өңине түней. Саргара быжып келеткен арыштын ла суланын ортозындагы керткинди көрүп аларга сүреен курч көс керек. Керткин мажактарды ээчий-деечий түрген-түрген ээй тартып, онын үренин сайлап алала, оозына салып, јууп турат. Онын јаагы там ла бултайып турганда, ол каткымчылу боло берет. Онын оозында аңылу кып бар, оны таарак деп адап јадылар: јууп алган ажын керткиндер шак ол таарактарына салып јат. Онын кажы ла жаагына 50 граммнан аш кирер, анайтканда, керткин бир катап баргажын, кырадан 100 грамм аш апарар аргалу. Керткин мынайда јаактарын толтырып алып, бойынын ичегени јаар мендеп једеле, анда оозын ачып, бултайган јаагын тыш јанынан тамажыла јаба базып, јаактарында таарычактардагы ашты сыга базып, чыгарып алала, оны кышкы азыгына салып јат. Күскиде улус керткиннинг ичегенинен 15 килограммга јетире аш таап турат. Керткиндер көп өскөндө, олор канча кирези ашты тажып апарадылар! Керткин огородко до кирип, анда картошконы, чалканды, морковьты да кемирерден аябаас.

Мамаевтин бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Керткиннинг тыш бүдүми.
2. Керткин түнде јемитеп јүргени.
3. Тостойто бултайган јаак.
4. Керткин ашка көп королто јетирет.

Јакылта

План тургузып алала, изложение бичигер. Слердин јерде керткиндер бар ба? Олорло слер канайда тартыжып жадыгар? Изложениеде онызын база бичигер.

Кит

Јердин үстүнде тындулардын эн ле јааны — слон. Је кит слоннон 25 катап уур. Андый јаан тынду јердин үстүле јүрген болзо, бойынын ууруна чыдабай, торт ло өлүп калар эди. Онын калын терези де, јаан кабыргалары да 100 тонна бескелү эди-канын јердин үстүнде тудуп болбос эди. Је кит сууда јүрер тынду. Сууда не ле неме јенил боло берет. Мындый јаан кит јердин үстүнде јүрген болзо, ийде-күчин сууда јүргенинен 10 катап көп чыгарар эди. Киттин эди-канын суу кажы ла јанынан јөмөп, көдүрет, онын учун киттер, бойынын уур бескезине де көрбөй, кыска өйдин туркунына ыраак јерди сүрекей түрген өдүп барар аргалу. Киттердин сууда јүрер эп-аргалары бар. Олордын терези жылбыркай, бүдүми балыктый.

Албатынын чөрчөгинде оны «кит-балык» деп тегиндү адаган эмес. Буттын ордына алдында жүк ле бир эжер эжинетен каннаттары бар. Кийин жанында сыраңай ла балыктын куйругын-дй куйрук бар. Же онызы балыктыы чылап тургуза эмес, жа-тыргыза. Мынызы ончозы түрген жүзерине болуш жетирет.

Бойынын өкпөзине кей тартынып аларга, кит суунын үстү-не жүзүп чыгала, конжорынан суунын буузын чыгарат. Кит-тин жаан өкпөзи көп кей тартынат, жаан жүреги десе көп кан өт-күрер аргалу. Онын учун кит суунын алдында час ажыра жүрер аргалу, кижидесе тынбай бир минуттан артык жүрүп болбос.

Кит — казыр эмес тынду. Ол оок тындуларла азыранат: рактарла, курттарла, оок балыктарла. Суудан мындый оок тындуларды тудуп аларына, киттердин оозы келиштире бүдүп калган. Таңдайдан тиштердин ордына киттин сагалы деп ада-лып турган жүстер тоолу роговой пластинкалар салактап кал-ган. Ол бу пластинкаларды өткүрө сууны шүүргенде, ончо оок тындулар онын оозында артып калат.

Жаан киттин жаңы чыккан балазынын сыны 6 метрге жедет. Киттин балазы чыккан ла тарыйын жүзе берет; ол энезинин сү-диле азыранып, сутказына онон 200—300 литр сүт алат.

Киттин сүди сүрекей койу. Ол уйдын сүдинен он катапка койу, база тату болуп жат. Киттин балазы түргөн жаанайт, 2—3 жылдын бажында жаан китле түнөй болот.

Кит, база ончо сүтле азыранаачылар чылап, жылу канду тын-ду болуп жат. Онын калыны жарым метр жуузы онын эди-канын соок суудан корулайт. Кит өлтүрөөчи анчылар кажы ла киттен 10 тоннадан 30 тоннага жетире жуу алат. Киттин эдинен консер-валар эдет, сөөктөринен кулур эдет. Жүзүн-жүүр берчтеринен ви-таминдер ле өскө дө эмдер алат. Киттин терезинен өдүк көк-төйдилер.

Европанын талайларындагы киттерди түгөзе өлтүрүп сал-гандар, эмди оорды Тымк тенистен ле Антарктидадан ан-дап жадылар.

Проф. Богоровтын «Суу алдындагы телекей» деп очерки аайынча.

Агаштын тузазы керегинде

Агаш — бистин байлык жүөжөбис, ол бисти кааннан ла күйгектен корулап ла аргадап жат. Же агаш жаңыс ла аштын коручызы эмес. Ол орооннын албаты-хозяйствозына керектү агаш берип жат. Бистин жадып турган тураларысты тударга тоормошторды ла досколорды агаштан белетейдис. Столдор-ды, отургуштарды, абраларды, чанактарды, жүзүн-жүүр инстру-менттерди — ончозын агаштан эдедис. Смоланы, скипидарды, агаштын уксузын ла спиртти агаштан ок агызып алады. Чаа-зынды, кезик бөстөрдү база агаштан эдип жадыс.

Агаштын терези ле чобразы канча кире туза јетирет! Олордон кижиге көп керектү немелер эдет. Терелерди агаштын чобразыла будыгылайт. Кайын агаштын тозынан төгөт агызат. Малярия деп оорудан эмденип турган эмди (хининди) база агаштан алат.

Агаштын будактары ла бүрлери улуска база тузалу. Олорды малдын кажаганына төжөк, жалмуур эткилейт.

Агаштын јиилектери база јаан туза јетирет. Јүзүн-јүүр яб-локолорды, грушаларды, сливаларды, вишняларды ла јүзүн-јүүр кузуктарды: мөштин кузугын, грецкий кузукты ла өскө дө кузуктарды эске алынзагар! Олор ончозы агаштарда өзөт, олорды ончозын кижиге агаштан алат.

Агаш кижинин су-кадыгына тузалу, ол ару кейдин коручызы болуп јат. Агаштар кейди тоозыннан арутап јат.

Агаштын тыш бүдүмин көрөргө кандый сүүнчилү! Агаштар, көлдөр, талайлар, агын суулар чылап ок, јерди сүрекей јакшы кееркедип, чүмдеп турат. Агаштын барбайа өскөн јараш, јажыл бүри бисти изүден ле сооктон корыйт... Агаш курсақты јер-энезинен алып, суркурап турган чалынла јунунып, амыр туруп, кандый ла јотконго ло јутка чыдажып, бисти јүзүн-јүүр немелерле јеткилдеп турат.

Мынан улам агашты јангыс ла өскүрер керек эмес, сүрекей јаан учурлу неме деп корулап, чеберлеп, кереги јок јерге бир де агашты, бир де төс јырааны кеспес керек.

П Л А Н

1. Агаштын тузазы.
2. Агаштын терезинин ле чобразынын тузазы.
3. Агаштын будактарын ла бүрлерин тузаланганы.
4. Агаштын јиилектери.
5. Агаштын тыш бүдүми.

Јакылталар

1. План тургузыгар.
2. Слердин јерде кандый агаштар бар, олордон кандый туза алып тургар, јартап бичигер.

ПИОНЕРЛЕР КЕРЕГИНДЕ

Нөкөрлөр

Қышкы соок күнде үренчиктер чаналу јарыжып јынғыладылар.

Старт школдын јанында болгон. Чаналу ла чананын тайагын тудунган үренчиктер бир рядта турды. Ончолоры сигналды чыданыкпай сақып турдылар. Қажызы ла чанала јынғылаары аайынча школдын чемпионы болорго турды.

Чаначыларга беш километр барар керек болгон. Олордын

баратан жолы каскак жерлерлү ле төнөштөрлү кырычактарды ажыра болгон.

Баштапкы жерде 6-чы класстын үренчиги Митя, оны ээчий онын нөкөри Игорь турган. Ичкери жөнүгө барарга, озор физкультуранын үредүчизинин сигналын сакып турган.

Сигнал болордо ло, Митя ичкери барды. 15 секундтын бажында база сигнал — Игорь Митянын изиле барды.

Игорь түргендеп бараткан. Ол Митяга једижерге турган. Кырды төмөн барар керек. Мынызы сыранай ла јеткерлү јер. Кыр кардын алдынан сырайа көрүнип турган јырааларла бүркелип калган.

Јыраалардын ортозыла эптү өдүп, Игорь ичкерлеп ле јат. Онын алдында Митя барат. Озордын алдында ыраак эмес јуука көрүнди. Ол сүрекеј терең. Онын түбинде тонбос кара-суу.

Кенетийин Игорь кандый да тырс эткен табыш укты. Кар буркурап чачылды. Митя алдында көрүнбей калды.

Игорь јыңылап браадала төнөштин јанында чананын сынык бажы јатканын көрүп ијди. Митя төнөшкө табарала, јуука төмөн түже берген деп, ол бодоп ијди. Игорь маргыжып јыңылаарын тургуза ла ундып ијди. «Нөкөрин јеткерде таштаарга јарабас» — деп, Игорь сананды. Карды буркурадып, ол јууканын түбине түшти. Суучактын јарадында энчейип алган Митя отурды. Онын јанында чаналар јатты. Чаналардын бирүзинин бажы сынып калган эмтир. Митянын чачы семтейип, карга уймалып, ак болуп калган. Ол колыла тизезин тудунып алган јаныскан отурды.

Оскө чаначылар Митянын ла Игорьдын бажына карды чачылтып, ээчий-деечий өдүп турдылар.

Митя сурады:

— Сен ненин учун токтој түштин? Сен менин учун баштапкы јерди алып болбозын.

Митя араайынан өрө турды, је оорыңкайына чыдабай, онтоп ијеле, база ла катап јерге отура түшти. Игорь чаназын чечип, Митянын јанына энчейе туруп алала, айтты:

— Аркама јадып, мойынымнан тудун!

Игорь Митянын уурына чыдабай энчейип алала, кыр өрө араай чыкты. Кырга јүк арайдан ла чыгып алала, араайынан школ јаар бардылар.

Чанала јыңылаары аайынча школдын чемпионы болуп өскө уулчак болды. Је шкодо ончозы Игорь чын эткен деп айттылар. Нөкөрине јеткерде болужары — пионердин баштапкы кереги.

П Л А Н

1. Старт школдо.
2. Митя ла Игорь ичкерлеп ле јадылар.
3. Түбек.

салала, кара-сууга катап барды. Энезинин жаан көнөктөрүн суула толтырарга, ого үч катап барарга келишти.

Сууны тажып салала, Галим одын жарып, печкенин жанына тажып койды. Кемнинг де эчкизи олордын садынын ичиле басып жүргенин ол кенетийин көрүп ийди. Галим садтаң эчкини айдаарга жүгүрди, көрзө: ман жетире маналбаган. Жетире манаарга жетпей, адазы оорый берген. Манаарга белетеген агаштар мында жадыры. Манды жетире манабай артыргызарга жарабас. Эчкилер база катап келип, садтагы агаштарды үреп саларлар! Манды жетире манап саларга сананды.

Бу өйдө бойынын туразынын тепкижинде Халил турды. Галимди көрүп ийеле, ого кыйгырды:

— Сууга эжинерге баралы! Балык тударыс!

— Барып болбозым, — Галим каруузын берди. — Сен мен жаар келзег, торт болор, манды жетире манап салалы.

Халил Галимге басып келип, онын иштеп турганын көрөлө, база иштене берди. Бу иш чын ла эр кижинин ижи.

Уулчактар удаан иштендилер, колдорун ла буттарын ананмынан сыйра тырматкылап та алза, же ишти таштабадылар.

Энгиргери манды жетире манаарын божодып салдылар. Адазы манагандый жакшы эмес, же андый да болзо, кем жок болды!

Энгирде иштег арыган энези жанды. Түжүне нени эткенин Галим ого куучындап берди. Энези сүрекей сүүнип, уулын мактап турды:

— Тураны көрөр, оны жуунадар кижин жок деп, мен тудуш ла сананатам. Менин Галимим десе жаңыс ла тура каруулдап болор эмес, же айылдын бастыра ижин де иштейтен эмтир ине.

Башкирский писатель З. Бишшеванын куучыны аайыпча

П Л А Н

1. Галим айылда жаан эр кижин болуп артканы.
2. Энези ишке барарда, уулына нени жакарган?
3. Галим айылда артала, нени иштеди?
4. Энези иштег жанала, нени айтты?

Жакылта

Айылда нени иштеп турганыгар керегинде куучын бичигер.

Агаштын көнгөйинде

Бир катап энгирде Петро ло Якуб агаш аразына кузуктап барган. Олордын колхозы границадан ыраак эмес болгон. Уулчактар агаштын сырангай ла ортозына кирдилер. Олор таарына толтыра кузук терип алып, жанарга тергенип турдылар.

Кенетийин шылырт угулды. Уулчактар айландыра аяктап көрдилер. Кузукту койу агаштын ортозыла, будактарды араай туура эдиш, таныш эмес кижин өңөлөп келеткен. Ол улам сайын кайра көрүп баратты.

— Сан башка неме, кемнен жажынат не? — деп, Якуб шымыранды.

Петро каруузын араай берди:

— Заставага¹ жүгүр. Кандый да болзо, пограничниктерге айдып сал, мен десе мында артарым, ол нени эдерин көрөрүм.

Якуб бажын кекип ийеле, жыраалардын ортозында көрүнбей барды. Петро жаныскан артты.

Кайдаар жажынатан? Петро бойынын алдында жаан агаш көрүп ийди. Агаштын будагында малиновка деп кучкаш отурган. Агашта көндөй бар болгон. Уулчак көндөйдүн ичине түргөн кире берди. Будынын алдында кургак будак тарс этти. Чочыган малиновка агаштан уча берди.

Таныш эмес кижилер селте, табыш угулган жер жаар түргөндөп басты. Ол бир канча минут тындап турды. Айландыратым болгон. Петронын жажынып алган агажынын төзине жардыла жөлөнүп отуруп алала, ол карманынан колмылтык чыгарып, оны аяктап көрөлө, тегери жаар көрди.

«Байла, түн кирерин сакып турган болор» — деп, Петро, көндөйдүн ичинен таныш эмес кижини аяктап, сананды.

Көндөйдүн ичинде тапчы болгон. Кузукту таар Петронын сыртын өйкөп турган. Буттарыла чымалылар жорголоп, ачыда тиштегилейт. Кыймыктанбас ла керек! Удабас Якуб пограничниктерди экелер...

Малиновка база ла будакка отуруп алала, кожондой берди. Таныш эмес кижилер малиновканын үнин угуп, анаар көрүп турала, көндөйдүн ичинен буунын учу салактап турганын көрүп ийди. Ол кузукту таардын буучагы болгон. Петро мендейле, буунын учу будакка илингенин аярбай калган.

Таныш эмес кижилер тура жүгүрөт, колын көндөй жаар сугуп, уулчакты чыгарып алды.

— Сен мында нени эдип туруң? — деп, ол Петродон шымыранып сурады.

Петро оного айрыларга албаданып, бастыра күчиле кыйгырып ийди.

— Унчукпа — деп, таныш эмес кижилер шымыранып, уулчакты жерге жыгала, тамагынан тудуп, тумалай берген.

Ол өйдө үн угулды: «Колыңды көдүр!»

Жыраанын ары жанынан колында колмылтыкту пограничниктер чыктылар. Якуб оларды оройтыбай экелген.

Пограничниктер Петроны аргадап алгандар, таныш эмес кижини десе арестовать эткендер. Ол кижилер чындап та шпион болгон эмтир.

Шпионды тудуп аларга болушкан учун Петроны ла Якубты пограничниктердин костюмдарындей костюмдарла сыйладылар. Жаңыс ла курындагы колмылтыктарды агаштан эткен эмтир.

¹ Застава — граннын жанында каруул турган жер.

П Л А Н

1. Петро көндөйдө.
2. Буучактын учы.
3. Арайдаг ла өлтүртпегени.
4. «Колын көдүр!»
5. Балдарды сыйлаганы.

Жакытталар

1. План тургузыгар.
2. Куучынды Петро бичип турган эдип, изложение бичигер.

АТТУ-ЧУУЛУ УЛУСТЫҢ ЖҮРҮМИНЕН

Лётчик-космонавт Герман Титов

Герман Титовтын бала ла јиит жүрүми Сибирьде Полковниково јуртта өткөн.

Ада-Төрөл учун Улу јуу тушта онын адазы фронтто болгон. Эр улус једишпей турган. Кичинек Герман үредүчи болуп иштеп турган энези Александра Михайловнала кожо јаланг ижиндеги эмезе фермадагы колхозчыларга болужып туратан.

Герман экинчи класста үренип турарда, госпитальдарда јаткан солдаттар Полковниково јуртка јанып келип баратандар. Јуучылдар фронтто болуп турган керектер керегинде куучындап туратан. Деремненинг бастыра уулчактары черүчи болор күүндү болгондор, эмеш јаандары дезе фронт јаар кайучы болуп барарга јажытту шыйдынып туратандар.

Сегис јашту Герман база черүге барар күүндү болгон. Новосибирскке, бойынын төрөл городына, Советский Союзтын үч катап геройы Александр Иванович Покрышкин учуп келерде, ол керегинде радиоло куучындагандар. Герман лётчик болорго шүүнип алды. Ол амадузы өчпөй, јылдыг сайын тыгып турды. Германныг бойынын библиотеказына Воздушный флот, советский лётчиктердин жүрүми керегинде бичиктер кожулып турды.

Онын сүүген бичиктеринин бирүзи Советский Союзтын үч катап Геройы Иван Никитич Кожедубтын «Төрөлиме служить эдип јадым» деген бичиги болгон. Бу бичикти Герман катап катап кычырып туратан.

Экинчи телекейлик јуу божогон. Бу јууда советский улус јенген.

Албаты амыр-энчү јуртай берген. Герман үренип, колхозто иштеп турган. Ончо иштердег ол өлөң ижин сүүйтен. Јараш јытту өлөңди чаап, јайгыда обоонын бажында уйуктап, јылдыстарлу теңерини ајыктап, бойынын келер өйдөги амадузын сананып јадатан.

Бир катап Титовторго энезинин карындажы лётчик Александр Михайлович Носов айылдап келген. Ол Германга

авиационный училищеге кирерге болушкан. Училищеде Герман сўрекей жакшы ўренген.

Онын јиит туштагы амадузы јўрўмде бўткен. 1957 жылда ол училищени божодып, Ленинградта лётчик-истребитель болуп иштеген. Иштеп те турарда көп кычырып, бойынын билгирин там бийиктедип турган.

Космонавттардын группазында Герман Титов нөкөрлөринен бойынын билгириле, физически тазыкканыла, амадузына јединеринде турумкай болгоныла аңыланып туратан.

Космоско ол жакшы јоруктап барып келген.

25 час 18 минуттын туркунына «Восток-2» деп космический спутник-керепле ол јерди 17 катап эбирип, темдектелген јерге келип тўшкен. Бў өйдин туркунына ол космосто көп иш эткен.

Кремльдеги субботникте

1-кы Майда 1920 жылда Бастыраоссийский субботник болгон. Бу байрам күнде СССР-дин бастыра јерлеринде текши иштегендер.

Бу күнде эртен тура сегис часта Кремльде уй мылтыктан үч катап ээчий-деечий аткандар. Ишмекчилер, служащийлер, военный школдын курсанттары площадька чыккандар.

Ишке стройло барарга ончозы рядка туруп аларда, Кремльдин коменданты айткан:

— Нөкөр Ленин субботникте иштеерге келип јат...

Владимир Ильич түрген алтап, улустын алды јаар ичкери басты.

Военный школдын комиссары оны, јажыла јаан кижини, рядтын алдына, сол јанына, туруп алзын деп сурады. Ленин көргүзип берген јерге тургуза ла туруп алды.

Ончозы музыканын ойноғонына келиштире базып, Кремльдин јанында тоормоштор, таштар, досколор јаткан јерге келдилер. Мында ок оодылып калган абралар јаткан; снарядтар ойо соккон оролор до болгон. Бу ончозы мында Октябрьский революция тужунда акгвардеецтерле болгон јуу-соғуштын кийининде арткан...

Кремльди айландыра јерди бир ле күнге арчып салар керек болгон.

Озо баштап тоормошторды тажыдылар. Кажы ла тоормошты эки кижиден апардылар, јаан тоормошторды дезе төрт тө кижиден апардылар. Ленин бир јуучылла кожо иштеген. Ол јуучыл Ленинге тоормоштын чичке учын туттуруп, бойы дезе јоон, эмеш уур учынан тудуп апарып турды. Је Владимир Ильич мыны сезип ийеле, тоормошторды эн озо бойы келип тудуп турды.

Ол тушта јуучыл айтты:

— Мен јирме сегис јашту, слер дезе бежен јашту.

Ленин тоормоштын уур учын ийинине салала, каткырын айтты:

— Же жажыла мен слердег жаан болуп турган болзом, мени-ле сös блаашпагар. — Плошадьтагы тоормошторды тажыырга күүч иш болгон, керек десе уур ишке темигип те калган ишчилердин жүзинен тер агып турган.

Бир ишмекчи Ленин жаар көрүп, көрүп турала, арт-учында айтты:

— Владимир Ильич! Бис мында слер де жогынаг иштеп саларыс, слерде мынан да жаан учурлу иш бар ине.

Владимир Ильич каруузын берди:

— Эм тургуза бу иш бастыразынан жаан учурлу.

Күн жаркындү чалыганынан ла нөкөр Ленин коштой иштегенинен улам, бу уур иш сүүнчилү байрамга бодолду билдирди.

П Л А Н

1. 1-кы Майда 1920 жылда Бастыроссийский субботник.
2. Кремльде субботникте туружарга шыйдынганы:
 - а) субботникте иштеер улус;
 - б) Ленин келгени;
 - в) музыканын ойногонуна келиштире базып барганы;
 - г) субботниктин амадузы.
3. Ленин канайда иштеген?
4. Ишмекчи Ленинди жөптөгөни.
5. Ленин жөпкө кирбей мойношканы.

71 номерлү поездтин кочегары

Түнде, бир час он минутта, Петроградтан ары Удельный станцияда 71 номерлү поезд токтоор учурлу болгон. Паровозты электрический фонарьдын жарыгы тийбес жерге токтодып тургуссын деп, бу поездтин машинизиле ажындыра эрмектежип салган. Кочегар паровозтон түжер, онын жерине Владимир Ильич Ленин отурар.

71 номерлү поездтин машинизи Ленинди мынан озо качан да көрбөгөн болгон.

Же качан поезд токтой түжерде, кочегар карануйда жерге түжүп келерде, Владимир Ильич паровоз жаар баскышла чыкты, машинист нени де сурабады: бу Ленин болгону жарт болгон.

Эмди паровозто машинист, онын болушчызы ла Ленин бараткандар.

Паровозты одынла одырып турган. Машинисттин болушчызы одынды печкеден ыраак эмес ағылу клеткага канайда таштап турганын Владимир Ильич көргөн. Одын анда кургап турган; машинисттин болушчызы одынды оноң алала, отко гаштап, костор жакшы күйзин деп, олорды темир күрекке согуп турды.

Владимир Ильич стенедег каду таап, ого пальтозын илеле, женин түрүп, кочегардын ижин иштей берди.

Ол чыкту одындарды клеткага салып, оларды печкенин ичине таштап, күйүп турган турундарды коскорып турды. Машинист тудуш ла кайра бурылып, Владимир Ильич жаар кайкап көрүп турды, онын болушчызы дезде сүйүнип турды: ол эмди амырап алар. Ол туура отуруп, канзадан танкы тартып, жагы кочегар жаар көрүп салып турды.

Анайда олор Белоостров деп станцияга једип келдилер. Мында граница өдүп турган. Онон ары Финляндиянын јери башталып јат.

Бастыра пассажирлердин документтерин көрөрин баштадылар. Машинист баскышла паровозтон јүгүрүкле түжүп, паровозты вагондордон айрып ийди, онын кийининде паровозты суу аларга водокачкага апарды.

Сууны ол мендебей алып турган. Станцияда үчинчи де звонок берилерде, паровоз водокачканын јанында турганча болды.

Машинист жаар главный кондуктор тынарысып јүгүрип, бойынын сыгырткыжына көргүзип, кыйгырды: «Эмди аткару!» Машинист поездке түргөн келип, паровозты вагондорго каптыртып ийди. Главный кондуктор свисток берди.

Станцияда офицер туруп, машинистти көрүп турды. Ол, байла, нени де сезип ийген: ол паровоз жаар кемге де колыла көргүскөн.

Паровозко солдаттар јүгүрижип келген...

Је паровоз јеринен кыймыктанып, ичкери түргөн көндүгө берди, граница кийининде артып калды.

А. Кононовтың бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Машинистке ажындыра эрмектешкени.
2. 71 номерлү поездте:
 - а) Удельный станция;
 - б) Ленининг паровозто ижи;
 - в) границада пассажирдин документтерин көргөин;
 - г) водокачкада.
3. Граница кийининде артканы.

Јакылта.

Колболу план тургузып, изложение бичигер.

ГРАЖДАНСКИЙ ЈУУНЫҢ ЈЫЛДАРЫНАҢ

Щорстың отрядында

1919 јыл. Кара талайдын јаказындагы чөлдөрдөн ала черниговский агаштарга јетире чөйилген немецкий черү Украина жаар боро стенедий келетти.

Немецкий отряд јуртка кирди. Немецтер крестьяндарды јы-

даларла, мылтыктын кындагыла согуп, площадька айдап турдылар. Немецкий офицер чыгып келеле, мынайда айтты:

— 12 частын бажында слер 100 пуд аш ла 300 тын малды табыштырбазагар, менин солдаттарым слердин тураларыгарды аткылап, бойыгарды дезе мылтыктын сүмезиле соккылаар.

Шак ла 12 частын бажында журттын үстүнде снарядтар жарылып, туралар күйүп, мылтыктын сүмези сыгырып турды.

«Ончобыс партизандар болуп Щорско баралыктар!

Ол бисти олжочыларга удур баштазын! Олүмнөң коркыбай, жескинчилү олжочыларды сүрөп керек!» — деп, жокту крестьяндар айдыжып, койу черниговский агаштар жаар партизандарга, Щорско барып турдылар.

Щорстын отряды там ла жаанап турды. Же мылтык-жепсел партизандарда сырангай ас болгон. Кезиктеринде мылтыктын жыдалары болгон, кезиктеринде — андаар мылтыктар, көп сабазында дезе андый да неме жок болгон. Жуучылдар Щорско мындый комудалду келетендер:

— Нөкөр командир, канайда жуулажатаныбыс? Мылтык-жепсел жок. Он кижиге бир ле мылтык келижет.

Партизандарга мылтык-жепсел једишпей турганын Щорс бойы да билген. Не де болзо, мылтыктарды ла патрондорды табар деп сананып алды. Карануй кире берерде, Щорс бойы жаар төрт партизанды алдыртып алды.

— Нөкөрлөр, коштой турган журтта немецтерде мылтык-жепселдү склад бар. Йиде-күчибисле бис оны алып болбозыбыс: сүмеленип аларга ченежиң көрөликтер.

Андый керекти канайда эдетениң Щорс партизандарга айдып берди.

Түнде эки часта мылтык-жепселдү складта часовойлор солындылар. Түн салкынду, соок болгон. Часовойлор амыраш јогынаң складты айландыра басып, буттарыла јерди тееп, некейлерининг көдүрип салган јаказына тумчуктарын јажырып турдылар.

— Коркушту ороон — деп, немецкий унтер кимиренип турды. — Орус кижі бир де ээжини керекке албай јат: түймеен көдүрет, јажытту тозу эдет. Кече господин полковник түймеен көдүреечилерди ончозын јаргы јогынаң буузын деп јакарган...

Ыраактаң чанактын чыкырты угулды. Немецкий часовойлор токтой түжүп, карануй жаар лаптап көрдилер. Јолло өлөңдү эки чанак келеткенин олор удабай јарт көрүп ијдилер. Алдындагы чанакта оозында канзалу карган апшыйак отурган.

— Олор өлөңди кайдаар апараткан болотон? Биске өлөң кышка једер ине — деп, унтер кайкап айтты.

Карган апшыйак адын кенетийин мылтык-жепселдү склад жаар бура согуп, часовойлорго кыйгырды:

— Эй, өлөңди алыгар!

— Кандый өлөңди? Орус карган кижі сүрекеј тенек боло-

тон: нени де ондобос. Биске өлөң керек жок — деп, унтер чугулду үниле айтты.

Аттар десе сыранай ла складтын жанында токтой түштилер.

— Кедери жорт! Мында токтоорго жарабас!—деп, часовойлор аттар жаар жүгүрүп келеле, кыйгырдылар.

Кенетийин өлөң кыймыктай, шылырай берди, кажы ла чанактан эки партизан чыга конды. Олор тургуза ла немецкий часовойлордын мылтык-жепселин блаап алдылар. Часовойлор кыймыктанып та, кыйгырып та болбодылар.

Партизандар складтын эжигинин заматорын түргөн оодып ийеле, мылтык-жепселди чыгарып, чанактарга чогул алдылар.

— Ырысту артыгар, господин полковникке бистен эзен айдыгар! — деп, партизандар колы-буды күлүлү немецтерге айттылар.

Чанактар кардын үстүлө база ла чыкыража берди. Аттар жууктагы агаштын ортозы жаар бурылды...

Эртен тура Щорстын отрядында немецкий мылтыктарды үледилер.

Л. Зимнийдин бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Немцтер Украинага табарып келгени.
2. Щорстын партизандарына мылтык-жепсел једишпейт.
3. Щорстын сананып тапкан сүмези.

Фрунзе

Фрунзе Украинадагы ла Крымдагы черүлердин командующийи болгон. Ол өйдө Махноло база онын отрядтарыла тартыжу болуп турган. Бай крестьяндар Махнонын јаны жаар тартылып турган учун тартыжу күч болуп, узак өйгө улалган. Махнонын тос ийде-күчин үзерге Фрунзе тын белетенип, согуш болуп турган јерге бойы барган.

Махноло тартыжып турган черүнин штабы К. јуртта турган. Бу јурттан јирме беристе кире јерде М. деревне турган; ол деревнеде јаткан крестьяндар кемнин јаны жаар тартылып турганын билерге керек болгон. Фрунзе эртен тура бойыла кожо адъютант ла эки ординарецти алала, кайучы болуп барган. Айас күн болгон. Фрунзе деревнеге киргелекте көрзө, деревнеде өшгүлер бары билдирбей турган. Је деревнеге киреле, военный часть бар болгонын көрүп ийген. Фрунзе јортуп келеле, туранын карымында чук отургылап алала, мылтык-жепселдерин шыйдып отурган улустын јанына адын токтодып ийди.

Бу маховский часть болгоны Фрунзеге јарт болды. Оромдо телчип базап жүрген маховский солдаттар озо баштап нени де сеспеген, онын кийининде аыктанып, мылтыктарын алды.

— Туш-башка мантадыгар!—деп, Фрунзе бойының улустарына жакарды.

Бойы адын бура согуп, мантада берди.

— Бу кызылдардын командующийи! — деп, кыйгы онын кийининен угулды.

Деремнеден барала, жакшы билбес жолго чыгып келеле, кийининен актар сүрүжип келеткендерин Фрунзе билип ийди. Кайра көрзө, таң атту төрт кижиги сүрүжип келеткен эмтир. Фрунзенин минип алган ады сүрекей жүгүрүк ат болгон. Ат торт ло учуп бараткандый болды. Ого жедижип болбос деп Фрунзе ижешип турган. Же махновецтердин минип алган аттары база коомой аттар эмес болгон. Махновецтер мантадып, Фрунзенин кийининен аткылап турды.

Октор сыгырыжып турды, Фрунзе ле махновецтердин ортозы жууктап келди. Онын минип алган адынын маңы араайлап турганын Фрунзе сезип ийди. Адын аяктап көрзө, онын мойынынан кан агып турган эмтир: ок мойынынын терезин сыйра согуп, өдө берген эмтир, махновецтер жууктап келеткендер, Фрунзе мылтыктап жакшы адатан. Мылтыгын алып, атка жаба жадып, ман бажына эки катап адарда, сүрүжип келеткен улустын бирүзи адынанг антарыла берди.

Арткан үч махновец Фрунзени сүрүжип келгенче болды, Фрунзенин ады маңын там ла араайладып баратты. Анайдарда, ол адынанг түрген түжүп алала, жедижип келеткен махновецтерди удураткылады. Экүзин адынанг антара атты. Олордын үчинчизиги адынанг база түжүп алды. Фрунзе адына минип алала, ошон ары мантатты. Адынанг түшкен махновец Фрунзени канча-канча катап адып, онын он колын өткүрө адып ийди.

Фрунзени аткан махновец адына минип, бир канча ойгө онын кийининен мантатты. Же жаңыскан артып калала, жалтанып, сүрүшпей, токтоп калды.

Фрунзе узак мантатты, ошон онг жанында агып жаткан суучакты көрөлө, ого жортуп келип, аттан түжүп, бойынын ла адынын балузын јунуп алды. Ол ок өйдө суунын ол жанында кандый да кижиги оны адарга шыкап турганын көрүп ийди. Мылтык адыл-галакта Фрунзе оны адарга турган кижининг төжинде кызыл значокты көрөлө, кыйгырды:

— Бу мен!

Оны адарга турган кижиги Фрунзенин ординарецтерининг бирүзи болгон. Фрунзени ол махновец деп бодогон эмтир.

В. В. Куйбышевтин бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Украинада Махноло тартыжу.
2. Фрунзе кайучы болуп жүргени.
3. Деремнеде махновецтер!
4. Командующийдин кийининенг сүрүшкени.
5. Шыркалаткан Фрунзе сууда.
6. Фрунзени ординареци адарга сананганы.

Иштин биржазын жоголтканы

Уля нөкөрлөринин алдына туруп, айтты:

—Бу коркушту неме. Немецтер городтон сегис жүске жуук кижини айдап апардылар. Олор бир мунг кижиге жажытту список белетеп койгондор... Списокты жоголтор керек... Биржаны өртөөр керек! — деп, ол кенетийин айтты.

Оны өртөөргө Витя Лукьянченконунг болужыла Серёжа Тюленин ле Люба Шевцова белетендилер. Олор Витя Лукьянченконунг маалазында жуулыжар деп, эрмектежип алдылар... Серёжа ла Витька бензиндү бак ла күйер кожымакту бир канча болуштоптор апардылар. Любка дезе мөттү болуштоп ло газеттер апарды.

Түн сүрекей тым болгонынан улам, кичинек те табыш угулып турган. Олор сүрекей чеберленип базып бардылар... Бир алтам базала, тыгдап угуп, онон экинчи алтам базып, катап ок тыгдап турдылар.

Ой удаан өдүп турды. Биржанын жанындагы часовойдын базыдынын табыжын угуп ийеле, олор тыг коркыбай бардылар. Часовойдын базыдынын табыжы кезикте јарт угулып, кезикте токтой берет...

Табыш ас болзын деп, турадан јирме метр кире јерде Витька Лукьянченко артып калды, Серёжка ла Люба көзнөктинг јанына өңөлөп једип келдилер.

Любка көзнөктинг жабыстагы узун шилизин мөтлө сүртүп, оны газетле жапшырып ийди. Серёжа көзнөктинг јаан шилизин алмазла кезип туура алып салды. Анайда ок олор экинчи рамнын шилизин алып ийдилер.

Серёжа тизелене отуруп, стенеден тудунып алган колын Любкага тургузып берди. Любка рамнан тудунып, бир будыла Серёжанын колына базала, экинчи будын көзнөк јаар кийдирди. Любка качан ок туранын ичинде болды.

Серёжа ого бак берди.

Любка анда эмеш узак болды. Ол карангуйда столго эмезе отургушка табарар болор деп, Серёжа коркып турды.

Люба көзнөктинг алдына базып келерде, онон бензинле сүрекей тыг јытанып турды. Ол күлүмзиренип каткырала, бир будын көзнөктөн чыгарды, онын кийининде колын ла бажын чыгарды. Серёжа оны тудуп, ого көзнөктөн чыгарга болушты.

Ичинен бензин јытанып турган көзнөктинг жанында Серёжа турды, ол анда Любка ла Витька ыраак жүре бергенче турды.

Онон ол колтугынын алдынан күйер кожымакту болуштопты чыгарала, бастыра күчиле көзнөк јаар таштап ийди. Оттын жаркыны тыг јаан болгонынан улам, ол көзин јумуп ийди. Ол өскө болуштопторды таштабай, төнгичекле темир јол јаар жүгүрди.

Часовой кыйгырып, онын кийининен адып турды, Серёжанын үстүнче бийикте ок шуулап өттү. Айландыра жаткан жер кезикте тын жарып, кезикте торт карануй боло берет. Кенетийин оттын жалбыжы столмо чылап көдүрилип чыкты, бу өйдө, түштеги чилеп, жап-жарык боло берди.

А. Фадеевтин бичигени аайынча.

П Л А Н

1. «Биржаны өртөөр керек!»
2. Биржаны кем өртөдү?
3. Биржа жаар барар жолдо.
4. Биржаны өртөөргө белетенгени.
5. Болуштоп чачканы.
6. Өрт.

Кыдран Тугамбаев

1943 жылдын сентябрь айы. Советский черү гитлеровский черүни Волгоградта ла Курскта оодо согуп, токтом жоктон күйбадыш жаар ичкерлеп турды. Украинада 700 километрге чөйилген фронтто Днепр суу учун жаан жуу-согуш башталды. Фашистский черү бистин черүге кезек өйгө ичкери барарына буудак эдип турган.

26 сентябрьда стрелковый полктын штурмовой группазына жаан суунын он жарадында бектенип, оны өштүгө бербей тутсын деп жакару болгон. Ол жуу-согушта Кан-Оозы аймакта Келей журттаг Кыдран Тугамбаев кожо турушкан. Бистин черү Днепр сууны түнде кечер тушта немецтердин таштаган бомбаларынан, снарядтарынан суунын жараттары силкинип, сууга түшкөн снарядтан, бомбадан суу аайы-бажы жок чакпындалып турды. Тан адар алдында бистин черү Днепрдин он жарадына кечеле, немецтерди анан ары сүрди. Немецкий артиллерия оны көрөлө, удур адышты. Анчадала бир фашистский пулемётчик бистин жуучылдарга ичкери барарына буудак эдип, одоштогы төгнөн пулемётло үзүк жок адып турды.

Каска бөрүгүн эптей кийип, автомадын белине жүктенип, эки колында гранатту Кыдран Тугамбаев жылгажактап ичкери болды. Бир канча өйдин бажында Кыдран төгнүн жанына жууктап келди. Аайы-бажы жок адыштан ол өлгөн болор деп немецтер бодогон, же ол жүк ле шыркалаткан. Ок-тарынын ыжынан ла жердин тоозынан тынып албай, Кыдран кандый бир эптү учурал сагып, жерге жаба берди.

Качан немецкий пулемётчик адыжын өскө жерге ууландырып ийерде, Тугамбаев оноор уулап граната мергедеерде, жаан туза болбоды. Же экинчи гранатаны мергедеерде, өштүнүн пулемётчигинин адыжы токтой берди. Бу тушта бистин улус ичкерлеп, немецтерди кайра онон ары сүре берди.

Шыркалаткан Кыдран сагыжы энделип, бистин черүнүн

«Ура!» — деп кыйгызын түш јериндедий арлык-берлик угун турганы ла сагыжына кирет.

Солдат јүк арайдан көзин ачып ийерде, онын јанынча ав- томатчик элес эдип калганын көстин кырыла ла көрүп калды.

Днепр суунын он јанында јуу-согуш тынғай берди. Сани- тарлар уур шыркалу Кыдран Тугамбаевти келип апардылар.

Днепр учун болгон јуу-согушта өлгөн уул чактан чактарга бистин јүрегисте артар.

1944 жылда 19 мартта СССР-динг Верховный Советинин Ука- зы аайынча Кыдран Тугамбаевке Советский Союзтын Геройы деп ат-нере адалган.

Н. Брюховтын бичнгени аайынча.

Таадак ла Федя

Немецтер Стожары јуртка јууктап клеедерде, Захар Векшин бойынын эски бердан мылтыгын октоп алала, агаш аразындагы партизандарга келди... Удабай ого иш табыла берген. Ол пар- тизандардын өдүктерин ле кийимдерин јамап, курсак кайна- дып, оморды эм өлгөндөрлө эмдеп турды.

Кезикте јокту кижн болуп кийинип алала, деремнеге өдүп, анда немецтер, полицейлер бар ба, јок по, советский улустын старостазына кемди тургузып койгонын билип алатан.

Бир катап Захар агаш аразында Федя Черкашинге учу- рашты.

Захар уулчакты отрядка экелди.

Федя карганакка болужып, эм өлгөндөр, мешкелер, јиилек- тер јууп турды.

Эмди омор деремнелер сайын экү јүреечи болды. Јаан кижн өдүп барып болбогодый јерге кичинек шулмус Федя барып турды.

Уулчакты отрядта сүй бердилер, онын ада-энези јок бол- гонын билгилейле, көп улус оны бойына алып, азырап аларга турдылар.

— Мен өскүс эмезим. Менде таада бар — деп Федя каруу- зын берип турды...

Јастан ала уур јуу-согуш башталды. Партизандардын тур- ган јерине фронттын линиязы там ла јууктап турды. Бистин черүлерле тил алыжар керек болгон. Фронттын линиязын өдүп барарга Векшин таадак суранды. Оныла кожо барарга Федя да суранды.

— Сен, Федя, арай кичинек деп отрядтын командири бажын јайкады: — сеге кажык ойноор керек, мында дезе керек јеткер- лү, ончозына белең болор керек.

— Мен качан да болзо белең! Мен пионер!

— Анайдарда, пионер бе. Је, карындаш, бас! — деп, коман- дир уулчакты тын кучактады.

Захар Федяла экү баргылады... Олор сууга жеттилер, Захар суунун ол жанына кечерге кечү бедреди. Федя койу өлөнниги ортозында отуруп, сакып турган. Кенетийин жыраанын ары жанынан тунгак табыш ла кыйгы угулды. Федя табыш чыккан жер жаар жүгүрерге сананган, же ого кушкаштын үнндий чөйө тарткан кунукчыл үн угулды. Онызы ажындыра эрмектежи алган сигнал болгон: «Мен туттурдым. Бистин улуска жангыскан бар» — деп, Захар айдып турган.

Федя таадактын таарычагын алала, жоон тоормошло суунун ол жанына кечип алды.

Эки күннинг бажында советский черүлер өштүлерге табарып, немецтерди күнбадыш жаар сүреле, көп советский улусты, ол тоодо Захар Векшинди де, жайымдап алгандар.

Карганак Федяны бедреп, кайдаг да таппады. Захар оны сурулап, көп жерлерге бичиген, же Федя керегинде кем де билбеген.

Жүк ле жарым жылдын бажында, Стожары журтта жадын эмеш онгдоло берерде, Захар Векшин ыраактагы Ташкент городтон письмо алды. Ол тушта жакылтаны жетиргем, же эмеш шыркаткам, эмди госпитальда жадырым деп, Федя бичиген.

Удаган ба, жок по, же Федя таадазына жедип келген.

А.Мусатовтын бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Захар Векшин партизандарга келгени.
2. Карганактын ижи:
 - а) өдүк, кийим жамаганы;
 - б) деремнеге барып, анда не болуп турганын билип алып турганы;
 - в) Федя — карганактын болушчызы.
3. Федя фронттын линиязын өдөргө суранып алганы.
4. Захардын туттуртканы.
5. Советский черүчилер советский улусты жайымдаганы.
6. Карганак Федяны бедрегени.
7. Федя таадазына жедип келгени.

Кыйнадып өлтүрттеринин алдында

Пехотный полктын командири подполковник Рюдер Зояны бойы шылаган.

Кухняда отуруп, **комнатада не болуп турганын** Ворониндер уккандар...

Офицер сурактар берип турган, Зоя десе (мында адын Таня деп айдып берген) каруузын бир де туктурулбай, жарт берип турган...

Оны бери кем ийген, оныла кожо кем болгон деп, Зоядан сурап турдылар. Бойынын нажыларын айдып берзин деп некедилер. Эжик өткүрө угулып турды: «жок», «билбезим», «айтпазым», «жок». Онын кийининде Зоянын эдине кайыш курдыг

шыйтылдап тийгени жап-жарт угулып турды. Бир канча минут-тын бажында жинт офицер комнатадан чыгара жүгүрди, бажын жаба тудунып алып, көзүн жумала, кулагын бектейле, шылу божогончо отурды: керек десе фашисттер бойлоры да андый немени угуп чыдашпаган...

Жаан сөөктү төрт эр кижи курларын чечеле, кысты согуп тургандар. Кысты эки жүс катап сокконын туранын ээлери тоолды, же Зоя бир де үн чыгарбаган. Онын кийининде база ла «жок», «айтпазым» деп каруузын берет; же эмди онын үни алдындагызынан тунгак угулып турды.

Зоя Ворониндердин туразында эки час болгон. Шылунын кийининде оны Василий Куликтин туразы жаар апардылар. Оны конвоир апарган, Зоя алдында чылап ок, ич кийимдү, карла өдүк жок брааткан.

Оны Куликтин туразына кийдирерде, мандайында жаан көк, колдорында ла буттарында тижик болгон. Ол уур тынып турган, чачы семтейип, терлү мандайына жапшынып калган. Кыстын колун армакчыла кайра танып салган, эрди кан акканча тиштенгенинен тижип калган. Байла, сөс айтыртып аларга, соккылаарда, оны тиштенген болор.

Кыс тактачакка отуруп алды. Немецкий часовой эжикте турган. Зоя озо баштап кыймыктанбай тым отурган, онын кийининде суу ичерге сурады. Василий Кулик суулу кадкадан суу берерге сананган, же часовой столдо жаткан лампаны алып, оны Зоянын оозына жаба туткан. Мынайда эткениле ого суу эмес, керосин берер керек деп турган.

Кулик кыска суу берер керек деп часовойдон сурады. Часовой кизирт эткен, онон сууны Зояга берерге күүн-күч жок жөпсинген. Зоя эки кружка суу ичти.

Турада жаткан солдаттар Зояны курчай туруп, оны тепкилеп, ээгине күйүп турган серенке туткулап турды, кем де онын белин кирееле жыжып ийди.

Солдаттар күүни жеткенче канайдала кылынала, уйуктаарга бардылар. Онон часовой мылтыгын Зоя жаар уулай тудала, оны турадаг чыксын деп жакарды. Зояны тышкары бастыраарда, часовой мылтыктын жыдазын онын сыртына жуук тудуп алган... Часовой бойы соокко тонуп, турага кирерге жетире жангыс ла ич кийимдү, өдүти жок кысты карла бастырган.

Бу часовой Зояны он час энгирден эки час тўнге жетире каруулдаган, кажы ла частын бажында оны тышкары он беш-жирме минутка чыгарып турды...

Арт-учында каруулдаарга өскө часовой келди. Бараксан кыска тактанын үстүнө жадарга жөп бердилер... Буды соокко тонуп та калган болзо, тын оорып та турган болзо, Зоя онтобой до, таг атканча нени де айтпай кыймыктанбай жаткан.

Эртезинде солдаттар деремненин ортозына бууйтан жер жазагандар.

Л. Космодемьянскаянын бичигени аайынча.

Ваня Андрианов

1941 жылда, декабрь айдын учында, бир журтта мындый керек болгон. Андриановтордын айылында немецкий солдаттар турган. Немецтер кенетийин жоголып калган.

— Олор мынанг жүргүлөй берди эмеш пе? — деп, крестьяндар бирүзи база бирүзинен шымыранып сурагылап турды.

Советский Черүнинг частьтары кайда да сыраңай жуук једип келген деп, сүүнчилү солун табыш угулды.

Немецтер журттаң чын ла ончозы жүре бергенин јартап аларга, Ваня Андрианов олорды кайып көрөр деп сананып алды. Ол айылынан чыгып, айылдардын кийини јанынча базаып жүрди. Бир сарайдын эжигинен кенетийин ыш јытанды. Ваня ол сарайга кирди. Сарайдын ичинде көмүр чокту күйүп јатты, оны эбиреде немецтер јылынып отургылады. Эмеш ыраакта пулемёт турды. Фашисттердин бирүзи тура жүгүрип, Ваняны сарайдан чыгара ийделе, эжикти јаап алды.

«Ээ, керек мындый эмтир ине!.. Олор барбай, јажынып калган. Бистин частьтарды ајарыбас јанынан кенетийин аткылаарга турган эмтир. Андый болбос эмей!» — деп, Ваня шүүп алды.

«Фашисттер база кайда јажынып калды не? — деп, Ваня бойынан бойы сурады. — Мыны кайып көрөлө, бистин жуучыларга айдып салар керек».

Јууканын куйузында эски сарайлар турган. Олордын јабуларынын үстүнде билдирер-билдирбес ыш чыгып турган. Анайдарда, фашисттер мында да јажынган эмтир...

Ваня соокко тогуп, күртле басты. Деремнедең чыгала, эбиреде ајыктап көрди. Ыраакта, карлу јалаңда, јалаңла толкулар түрүлип келеткен чилеп, кандый да неме журт јаар ичкерлеп келеткенин Ваня кенетийин көрүп ийди. Бу ак халатту улус болгон. Олордын бирүзи де атпай турган.

— Бистин улус! — деп, Ваня сананды. — Олорды мында фашисттер сакып турганын олор билгилебей јат.

Уулчак күртле олорго удур жүгүрди. — «Олорго једип айдан ла болзом! Једетен ле болзом кайдат!» — деп сананды.

Је немецтер уулчакты көрүп ийеле, оны аткылады. Немецтердин аткан окторы уулчакты ээчий сыгырыжып учты. Ваня карга јыгылала, кайра да көрбөй, там ла ырада јылгажактап барды. Ок тийгенинен чарчалган кар Ванянын тонына ла бөрүгине јапшынып турды. Ваня кезикте немецтерге көрүнбей барганда, олордын мылтык адыжы токтой берет.

Учы-учында Ваня бистин улуска једип алды.

Ак халатту, бийик сынду кижии Ваняны бут бажына тургусты. Уулчак тынарысып, немецтер керегинде, сарай керегинде, пулемёттор керегинде — ончозын командирге куучындап берди.

— Слердин журтка баргадый өскө јол бар ба? Ол јолло бисти баштап апар — деп, командир айтты.

Ваня журтты эбиреде бастыра жолдорды жакшы билетен болгон. Ол бистинг жуучылдарды өскө жолло, жууканын ичиле, эски теерменнинг жанынча баштап апарды. Советский Черүнинг часты-тары бу журтка немецтер сыраңай да сакыбаган жанынан келип кирди.

Советский жуучылдар «ура» деп кыйгырыжып, фашисттерди аткылады. Немецтер сарайлардан чыга жүгүрүп, советский жуучылдардын окторына учурап турдылар. Жаан удабай фашисттерди бу журттан чыгара сүрүп салгандар.

Төрөл журтынан өштүлөрдү чыгара сүрөргө он үч жашту үренчик Советский Черүгө аңайып болушкан. Советский башкару Андрианов Ваняга Кызыл Чолмон орден берген.

П Л А Н

1. Немецкий солдаттардын жажынганы.
2. Ваня омордын сүмезин сезип ийгени.
3. Ваня бистинг черүгө барганы.
4. Оморды баштап, журтка экелгени.
5. Ваняны кайралдаганы.

Жакылталар. 1. План тургузып алыгар.

2. Ванянын тыш бүдүмин (кийими, сыны, чырайы, чачы, көстөри) сажыгыгарга эбелген ааынча, онын кылык-жанын (өштүлөрдү жаман көрүп, төрөлиң сүйүп турганы, жалтанбазы, чыйрагы, сүмези, тапкыры) куучында берген ааынча бичип беригер.

Омордын ады-жолы үргүлжиге ундылбас

Немецтер Краснодарго кирерде, бис пионерлер болгоныс.

Бис тудуш ла тал-табышту жуулыжып туратанысты мен эске алынып жадым.

Бис бирүүс бирүүстен жөп угужып, кезикте сөс тө блаажып туратаныс. Же качан да, керек дезе сөс тө блаашканыста, чын ла нажылар болуп туратаныс. Качан да, кайда да болзо, бистинг кажыс ла бойын жаан ла нак коллективтинг члени деп бодоп турган.

Бис, пионерлер, «Жиит гвардия» деп жажытту организацияга киргенис. Кажы ла советский кижининг өлүми ле кыйыны учун, бузулып, тонолгон городтор ло журттар учун өштүлөрдөң күүн-кайрал жок өч алар деп, бис чертенгенис.

Пионерский организация, бистинг вожатыйларыс, үредүчилер бисти Төрөлисти сүүрге, эрчимдү, жангаксыбас, дисциплинированный болорго үреткендер. Бис неге үренип алганысты ла нени эдип билеристи чын керекте көргүзөтен өй жетти.

Бүдүретен иш уур болпон, же бис ончозын жангаксыбай бүдүретенис. Серёжа Тюленинди, менин жуук нажымды, бис ончобыс сүйүп туратаныс. Немецтер Германия жаар каторгага айдап апарарга турган улустын ады-жолын бичиген бичиктер ко-

рулап турган тураны Серёжа өртөп салган. Ол сүреен жаан подвиг болгон.

«Жиит гвардиянын» штабы меге жүзүн-жүүр жакылталар берген, мен оны бүдүрерге кичеенип туратам. Бистин комиссарыбыс Олег Кошевой болгон, мен дезе ары-бери тил жетиреечи кичи болгом.

Мени ле Серёжаны комсомолго алган. Олег биске бистин жажытту типографиябыста кепке базылып чыккан комсомольский билеттер берип, бисти кучактайла, тыг окшоп ийген.

Сергейле экү билетти алала, фашисттерден өчисти аларыс деп, олорто арт-учына жетире тартыжарыс деп, качан да болзо, кайда да болзо, чын ла комсомолецтер болорыс деп чертенгенис.

Бис күчис жеткенче ле тартышканыс. Бисти предательдер фашисттерге айдып бербеген болзо, оноң до көп керектер эдер эдис. Менин көп нөкөрлөрүмди кыйнап өлтүргендер. Сергей Тюленин де өлгөн.

Олор бойлорынын жиит жүрүмин Төрөли учун берген!

В. Борцтын бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Краснодарский пионерлер жуунын алдында.
2. «Жиит гвардиянын» пионерлери.
3. Пионерлер кандый ла заданиени бүдүрүп жадылар.
4. Комсомолго киргени.
5. «Олор бойлорынын жиит жүрүмин берген керек жетген!»

Жакылта. План тургузып алала, «Жиит гвардиянын пионерлери» деп изложение бичигер.

Советский кайучылар Ваня Солнцевти тапканы

Советский үч кайучынын бараткан жолынын эн ле уур туужы болгон. Күски түннинг тал ортозы боло берген. Кайучылар немецтерге билдиртпей бойынын улустарына өдүп, нени көрүп алгандарын командирге түргөн жетирер учурлу болгон.

Айландыра сүрекей тым болгон, кайучылар кезикте немецкий командирлердин блиндажтарына учурап турган. Бир катап ракета жаркындалып өтти. Ракета өчпөгөнчө, үч солдат жыраалардын ортозында кыймыктанбай турган. Кайучылар анайда эмештен ичкерлеп турды. Кенетийин сержант Егоров токтой тұжүп, колын өрө көдүрди. Ол ок ойдө эки кайучы бойынын командиринен көзүн албай, база токтой тұшти. Серемжилү табыш угулган жер жаар командир бажын бурыды.

Сержант Егоровко сан-башка табыш угулган. «Бу кандый табыш болды не?» — деп, Егоров сананып турды.

Узүктелип турган сан-башка табыш кайда да жуугында угулат.

Егоров бурылбай, бойы жаар желзин деп темдек берерде, эки кайучы араайынан ого базып келди.

— Угулат па? — деп, сержант олордон араай сурады...

— Угулат — деп, солдаттардын бирүзи каруузын анайда ок араай берди.

Олор үчү автоматтанг аткылаарга белетенип алала, тындагылап, бир эмеш турдылар. Олорго жердин алдынан кожон угулат деп билдирди. Олор удур-дедир көрүжип ийдилер. Онон Егоров көңкөрө жадып алала, кылыжын тиштенип алала, ичкери энмектеди.

Ол бир минуттын бажында жыраанын кийинине кире берди, база бир минуттын бажында кайучыларга сыгырганы угулды. Егоров олорды бойы жаар кычырып турган. Олор энмектеп барды, анда сержант жыраалардын ортозындагы кичинек окоп жаар көрүп турды.

Окоптон аайы-бажы жок эрмек, онту угулды. Кайучылар окопты күреелей туруп, плащ-палаткаларынын учтарынан туткылап, жарык божотпогодый жапаш аайлу неме эдип алдылар. Егоров электрический фонарьла окоптын ичин жарыдып көрди.

Окопто уулчак жатты. Уулчак колдорын төжине салып, жыланаш буттарын түре тартып алган, жажыл, жыду түүнти сууда улаарып куучынданып жатты. Онын бажында бөрүк жок болгон, кирлү чачту бажы кайра тартылып калган. Жүзінде сыйрыктар ла көктөр бар эмтир. Уулчак уйуктап, коркушту түш көрүп турган ошкош. Кажы ла минуттын бажында онын чырайы кубулып турды. Чырайы коркыган кижинин эмезе ачурканып турган кижинин жүзиндий болуп турган, эмезе көзинен жаш агып, тиштери кыжырап, үни тунгак чыгып турган. Кенетийин уулчак бала күлүмзиренижиле күлүмзиренип, кичи аайлап болбос кандый да кожонды араай кожондоды.

Уулчак терең уйуктаган учун электрический лампанын жаркынын да сеспеди. Же кенетийин ол отуруп алды. Ол ок өйдө алдынан жаан кадуны чыгара тартты.

Егоров уулчактын колын качан ок тудуп алып, онын оозын алаканыла бектейле, шымыранды:

— Унчукпа. Бойыстың улус...

Солдаттарды орус улус деп, Ваня жаңы ла танып, сүүнчилү күлүмзиренип ийди. Ол нени де айдарга сананган, же жаңыс ла сөс айдыпийди: — Бистин... — Онын кийининде санаазы энделе берди. Ол одон качкан, адазы фронтто өлгөн, энезин дезе немецтер өлтүргөн Ваня Солнцевти советский кайучылар анайда аргадап алгандар.

В. Катаевтин бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Түнде кайучылар агаш аразыла барганы.
 2. Сан-башка табыш.
 3. Кайучылар уулчакты аргадап алганы.
- Жакылта План тургузып алала, изложение бичиир.

НАУКА ЛА ТЕХНИКА КЕРЕГИНДЕ

Сас кургадаачылар

Бистинг ороондо састы кургадатан ла тузазы јок јерлерди кыралар салар, өлөң чабар, огород отургузар јерлер эдип ку-бултатан машиналар бар.

Бисте састар сүрекей көп. Анчадала Белоруссияда, Псковский, Калининский, Новгородский областтарда көп миллион гектар јерлер тузазы јогынан тегин ле артып калатан. Састу јерлерге аш чачарга, картошко отургузарга јарабас — оло-рошкош ло бүтпес. Керек дезе састын өлөңин де чаппай јадылар: сасла јойу да, атту да өдүп болбос ине.

Је сас јердин кыртыжы сүреен јакшы түжүм берер аргалу. Артык сууны јоголтып ийзе — јаны јаландар болор.

Састы јоголторына бисте ийделу машиналар бар.

Озо ло баштап саста өзөтөн кереги јок кичинек агаштарды јоголтор керек. Анайда эдерине сүрекей јалбак гусеницаларлу машиналар бар. Андый машиналар саска сыраңай да түшпей жүрүп јат.

Машинанын алдында курч тиштерлу болот диск кондырып салгандар — онызы дисковый кирее. Ол сүреен түрген айланып, бир минутка ла агашты төзинен кезип ийет. Машинанын металлический «колдоры» кескен ашашты кабра тудуп, туура ча-чып ийет.

Агаштын төңөштөрин өскө машина кодоро тартат.

Је кыртышта агаштын тазылдары артып калган. Олорды үчинчи машина јоголтот. Ол јерге корчок јаан тиштериле ка-дала берет. Ол болот тиштер кыртышка терең кирип, узун та-зылдарды каап, јердин үстүне чыгарып келет.

Канава казатан машиналар сүрекей јаан салдалар ошкош. Керек дезе сыраңай күчтү де трактор андый салданы тартып болбос. Канава казатан машинага эки јаан гусеничный трак-торды бир уунда јегедилер.

Канава казатан машина сасла ичкерлейт, оны ээчий тере-нгиле эки метр кирелу элбек канава артат. Сегис частын турку-нына јаан машина узуну бир канча метр канава казат. Андый канаваны темир күрекке касса, ого беш мун кире кижикерек.

Састын түүлген суузы каналла агып барат. Кыйгак өлөңдү, төңөзөктөрлу саста быжып клееткен буудай салкынга јайканар, кукуруза, картошко, күдели өзөр.

П Л А Н

1. Састы кургадатан машиналар.
2. Кичинек агаштарды жоголтотон машиналардын бүдүмү.
3. Агаштын төңөштөрүн чыгара тартатан машина.
4. Агаштын тазыларын жоголтотон машина.
5. Канава казар машина.
6. Састу жерлер келер өйдө.

Өзүм искусственный да жарыкка өзөр

Арыш, буудай, редис ле өскө дө өзүмдер жарык жогынан өспөс тө, түжүм де бербес деп, улус билер. Же өзүм искусственный да жарыкка өзөтөн эмтир деп, учёныйлар ченемел өткүрүп, билип алгандар. Темдектезе, кышкыда парникте өскүргөн помидорды электричестволо жарытса, ол керекке де албай өзүп турар. Же өзүм жарыкты жайгыда канча кире алып турган, оны анча ла кире жарыдар керек. Сутказына узак өйдүн туркунына жарыткан өзүм түргөн өзүп ле көп түжүм беретен эмтир. Темдектезе, парникте өскүргөн помидорды сутказына он төрт — он алты частын туркунына искусственно жарыдарда, ол эки катап түргөн өзүп, үрендеген кийининде он алтынчы күнинде бышкан, түжүмдү дөзө бүдүн жарым катап көп берген.

Парниктеги өзүмге соок болбозын ла ого жарык көп тийзин деп, эмди парниктин үстин шилиле эмес, ацетил-целлюлозный плёнкала жаап жадылар.

Өзүмге сарызымак-жажыл өңдү жарык керек эмтир деп, учёныйлар ченемелдер өткүрүп, база билип алгандар.

В. Елагиннин бичигени аайынча.

Мичурин грушага яблоколор өскүрүп алганы

Яблонялар ла грушалар садта мун жылдардын туркунына өзүп жат.

Грушада яблоко өзөр, яблоняда грушалар өзөр деп, бу өйгө жетире кемнинг де сагыжына кирбеген.

Же Мичурин качан да болбогон немени бүдүрер деп сананып алган. Кичи ар-бүткенди кубултып ийер деп ол бүдүп турган.

Грушаны яблоняла бириктирип өскүрерге ченемел эдерге сананып алды.

Ол антоновка деп жаан яблоконунг үренин алып, отургускан. Үреннен быыраш жалбырактарлу кичинек агажак өзүп чыкты.

Мичурин ол агажактан бир канча бүрчүк кезип алала, оларды жаш грушага кондырып өскүрдү. Бүрчүктерден корболор өзүп, жалбырактарла бүркеле берди.

Мичурин грушанын ончо корболорын эместен табынча кезип салган. Ол кайкамчылу агаш болды. Өрбүгизи яблоня, төмөнгизи

груша. Яблоня грушага азырадып турган учун, онын корболоры ла жалбырактары грушадыйына түңей болды.

Кенетийин түбек болды: груша тын оорый берди.

Мичурин оорый берген грушанын өнин јерге јаба эңил-тип, яблонянын корбозы өзүп чыккан тужын балкашла јаап салган. Яблоня тазылданып, бойы алдынан өзө берген.

Јаңы өскүрип алган яблоняда баштапкы ла өскөн яблоколор тыш бүдүмиле груша кеберлү болгон.

Јаңы агаштан таркаган өзүмдер база груша ла яблоко кеберлү плодтор бергендер.

Анайып Мичурин јилектин јаңы сорт өзүмин тапкан.

Је Мичурин онон до өскө көп кайкамчылу өзүмдер таап өскүрген. Ол јок болгон болзо, түндүкте өзөр абрикос, виноград, тату беле ле онон до өскө плодтор јок болор эди. Эмезе олор табыларына јетире јүс јыл сакыырга келижер эди.

Мичурин түштүкте өзөр сортторды түндүкте өзөр, соокко чыдамкай сортторло јалтаныш јогынан скрещивать эдип туратан. Ол јаңыс ла яблоняны яблоняла эмезе грушаны грушала скрещивать эдетен эмес, је торт јүзүн-башка өзүмдерди: сливаны абрикосло, черешняны вишняла, вишняны јодроло, белени толоноло скрещивать эдетен.

Мичуриннинг садында јаңы үч јүс сорт өзүм өскөн. Је ол јаңыс ла бу сортторды тапкан эмес, өзүмдерди канайда таап өскүретен науканы тапкан.

Тетрадьтын историязы

Тетрадь — тегин ле неме. Је оны эдерге јенил эмес. Озодо бу ишти ончозын колло бүдүргендер, ненинг учун дезе ол тушта машина јок болгон.

Улус чаазын јазаар јаан машиналар сананып тапкан. Бисте эмди чаазын эдер јаан фабрикалар бар, анда улуска чаазын эдерине машиналар болужып јат.

Чаазын эдеринде машиналар иштинг башталганынан ла ала болужат. Теген агаш аразында болордо, электрический кирее оны кезип, јыгат. Тоормошторды фабрика јаар база машина апарып јат.

Фабрикада өскө машиналар иштенип јат: станок тоормошторды чуркалап томырат, база бир машина чуркаларды такпайлап кезет. Такпайлар котёлго бойлоры кирет. Онын кийининде машина такпайларды былчып, оок волоколорго теермендейт. Онын кийининде чаазыннын кашазы јаан машинага урулат. Мында кашаны жука јайып, суузын сыксарып, чаазын кургак ла јылбыркай болзын деп, оны изү валиктерле утюгтап јадылар. Бүткен чаазын түрбектерге түрүлип јат. Машиналар бир минуттын туркунына 250 метр чаазын јазайт. Је бисте минуттын туркунына 350 де метр чаазын эдер машиналар бар.

Чаазыннын түрбегин тетрадьтар эдип турган фабрика жаар ийип жадылар. Мында машина чаазыннын бир жанына чийү тартат, эбирип ийеле, база бир жанына чийү тартат. Онын кийининде жаан листти оок листтерге кезип, алты листти тоолоп салат. Алты лист жуулза, машина оморды туура ийде, алдынан өрө оморго какпак көдүрилип, жаба салына берет. Онын кийининде өскө машина тетрадьты сабакла көктөп ийет.

Тетрадь жаайтан фабрика эртен турадан ала түнге жетире иштеп жат. Онын бир күнге эткен тетрадьтарын бастыра школ жылдын туркунына да бичип түгеспес. Тетрадьты эдерине кандый көп улус турушканын ол бойы кычындабай жат. Тетрадьла мынан ары не болоры эмди үренчиктен камаанду. Уренчик тетрадька жараштыра бичип, бодолго бодоор аргалу. Сен сагыштула бичикчи болзын деп, ол сего жакшы үренерине болужар.

М. Ильин ле Е. Сегал бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Тетрадьты эдерге жеңил эмес.
2. Тетрадьты эткени:
 - а) чаазынды тегин агаштан эдип жат;
 - б) оны машиналар жаап жат;
 - в) тетрадьты эдерине улус көп күч салып жадылар.
3. Тетрадь үренчик бичикчи болорына болужат.

«Ленин» деп тош оодоочы атомный кереп

Бистинг түндүктеги талайларыста тош керек дезе жайгыда да кайкалап жүрет. Онын учун тегин керептер ол талайларды тош оодоочы керептердин болужыла өдүп жадылар. Тош оодоочы кереп тегин керептердин алдыла барып, тош оодып, жол ачат.

Тош оодоочы кереп тегин керептерден башка: онын корпусы тегин керептийинен бек... Тош оодоочы керептин алды жаны кыйалдыра жаалган, онын учун ол тоштын үстүне чыгып, бойынын уурыла оны оодып ийет. Эмеш жука тошты ол бойынын төжиле оодо согот.

Же тош оодоочы кереп талайларда узак жүрүп болбой жат, ого көп күйдүрер неме керек болгон учун, ол бүдүн жарым-эки айдын бажында портко кайра бурылат.

Тош оодоочы кереп кезикте күйетен немези божоп, тоштордын ортозынан чыгып болбой до туратан учуралдар болуп туратан. Ол тушта нефтьти самолётло апарарга келижетен.

Тош оодоочы атомный керепле жүргенде мындый шыра болбойт. Андый керепке күйетен неме сырагай ас керек. Мунг тоннанын ордына бир ле килограмм күйер неме керек. Тош оодоочу

чы керепке жылына керектү күйер немени бир ле грузовикле апарар аргалу.

Тош оодоочы атомный кереп бисте бар. Оны Ленинградтын заводтарынын бирүзинде эдип, сууга божоткондор. Ол тош оодоочы кереп «Ленин» деп адалат. «Ленин» деп тош оодоочы кереп портко келбей, бир жыл эмезе эки де жыл жүрер.

«Ленин» деп тош оодоочы кереп — телекейде тош оодоочы баштапкы ла атомный кереп. Бу сүреен јаан кереп, онын бийиги он эки этаж тураныг бийигиндий. Бу керептин ийде-күчи 44 мун аттын күчиндий. Калынгы эки метр кире тошты оодып, ол бир конокко жүс километр кире јер өдүп барар.

Керептин кийин јанында эки вертолёт отуратан площадка бар. Капитан кайдаар ла учсын деп јакарза, озор анаар учуп барадылар. Кейле жүрер кайучыларлу кереп сагыбас јанынан болгон јеткерде артпас. Тош оодоочы керептеги машиналарды ла механизмдерди автоматтар башкарат. Ол автоматтар тош оодоочы керепке карануй ла туман өткүре барарга арга берет. Дежурный инженерлер јаныс ла приборлорды шиндеп көрүп турадылар.

Автоматтар тош оодоочы керепте не болуп турганын, оны айландыра, онын үстүнде ле алдында не болуп турганын бичип турат. Улус јаныс ла аппараттарды чике тургузып, озорго јакарулар берип турат.

Тош оодоочы тегин керепке көп күйер неме коштойтон учун, улус кичинек, эп јок комнаталарда јадат. Тош оодоочы атомный керепте дезе кижии јадар јаан комнаталар, клуб, библиотека, бастыра кабинеттерлү амбулатория бар, керепте — искусственный климат жылуны өйлөп берет, жүс јунатан јерде соок ло изү суу бар, түште күйдүретен лампалар күйет, ванна, мылча бар.

П Л А Н

1. Тош оодоочы керептердин учуры. Озордын бүдүми.
2. Тош оодоочы атомный кереп тегин керептег башка.
3. «Ленин» деп тош оодоочы кереп — телекейде баштапкы атомный кереп:
 - а) онын ийде-күчи;
 - б) јоруктап барганда јеткер болбозына ижениш;
 - в) автоматтардын учуры;
 - г) атомный керептеги улустын јадынынын аялгазы.

ОЗОГЫ ЈУРУМНЕН

Тарастын өлүми

Тарас бойынын полкыла бастыра Польшага жүрүп, он сегис деремне, одуска јуук церкве өртөп, Краковко једип браатты. Озор көп жүзүн-јүүр шляхтарды соккылап, озордын аш-кур-

сагын төгүп, баалу кийимдерин кезип, журттарын өртөгөндөр, «Нени де чеберлебес!» — деп, Тарас айдып турды.

Беш полк черүлү барып, Тарасты кыйалта жоктон тудуп алзын деп, Польшанын башкарузы Потоцкийге жакарган. Козактар истештен качып, орук жолдорло алты күнге бардылар. Же Потоцкий алган жакарузын бүдүрерге албаданып, козактарды истежип, ологго Днестрдин жаказында једишти. Тарас жемирилип брааткан шибееде коруланган. Ол шибее Днестр суунын бийик жарадында турды. Потоцкий шибееи эки јанынан курчап алды. Козактар таштарла, кирпичтерле аткылап, төрт күнге чыгара удурлаштылар.

Је окторы, аш-курсагы божоп, улус астай берерде, Тарас курчудан чыгарга сананды. Курчай алган өштүлерден козактар өдүп бараткан болгон, олордын жүгүрүк аттары база да тузалу болор эди, је мантадып чыгып бараткан тушта Тарас токтой түжүп, кыйгырып ийди: «Туругар! Танкылу калтам түже берди; өштүлерге канзамды да артырар күүним жок!» Карган атаман энчейип, талайда да, кургак та јерде, айылында да болзо, качан да болзо кожо болотон канказын өлөгнниг ортозынан бедрей берди. Ол тушта бир канча поляктар мантадып келеле, онын ийделү ийининен ала койдылар. Ол албаданып удурлажарда, тудуп аларга турган гайдуктар¹, алдындагы чылап, јер башка чачыла бербеди. «Эх, карыдым, карыдым!» — деп, буурайа берген козак айдала, ыйлай берди. Је онын карыганы бурулу эмес болгон: ийде ийдени јендеген. Онын буды-колынан одустанг ас эмес кижн тудуп алган.

«Каргаа колыска кирген! Эмди бу ийтке кандый өлүм эдетенин сананып табар керек» — деп, ляхтар кыйгырып турдылар. Гетманнын жакарузы аайынча оны ончозынын көзинче тирүге өртөөр деп жаргыладылар. Бажын јалкын сый согуп салган агаш коштой турды. Тарас Бульбаны темир кынјыла агашка јабатанып, ыраактан көрүнип турзын деп, оны өрө көдүрип, колдо-рынан кадула кадап салала, ол ло тарыйын агаштын төзине от салдылар.

Је Тарас оны өртөөргө турган от јаар көрүп турган эмес, козактар адыжып барып јаткан јер јаар көрүп турды; ого бийиктен ончозы алаканда немедий көрүнип турды. «Агаштын ары јанындагы төнгө чыгыгар, уулдар, олог анаар тидинип болбос!» — деп, ол кыйгырып турды. Је салкын онын сөстөрнн јетирбеди. «Тегин ле јерге божоп калатан јат!» — деп, ол айдып, суркурап агып турган Днестр јаар төмөн көрди. Онын көзи сүүнчилү боло берди. Суунын жарадында төрт кеме турганын көрүп ийеле, бар-јок күчин јууп, тын кыйгырды: «Суу јарады јаар! Јарат јаар, уулдар! Сол јанындагы јолло барыгар. Суунын

¹ Г а й д у к т а р — јенил мылтык-јепселле јепсенген пехотинецтер.

јарадында кемелер туруп јат, кийинигерден сүрүшпегедий эдип, ончозын алыгар!»

Бу тужунда салкын бир јанынан согуп турган учун, Тарастын сөстөрүн козактар ончозын угуп алдылар. Је андый јөп берген учун, ол ло тарыйын ляхтар онын бажына малтала соктылар.

Тарас соктырганынан ондонып келеле, Днестр јаар көрөрдө, козактар кемелерде отуруп алган, кайыктарла эжинип бараттылар. Карган атаман сүүнип, ологго кыйгырып турды:

— Эзен болзын, һөкөрлөр! Мени ундыбагар, эзендеги ле јаста бого ойто келип, јакшы јуулажыгар!

От десе там ла көдүрилип, онын буттарына једип турды, агашты јалбыш туй алып ийди.

Н. В. Гогольдын бичигени аайынча

ПЛАН

1. Тарас бчин алганы.
2. Потоцкий шибееи курчап алганы.
3. Тарас кангазын бедрегени.
4. Тарастын өлүми.
5. Тарастын өлөр алдындагы сөстөри.

Пушкинге айылдаганы

(И. Пущинниг эске алынганынан)

Пушкинди Михайловск јаар ссылкага ийген деп угала, мен ого кыйалта јок барып келейин деп, токунап болбой јүрдим.

Мен Михайловск јаар атандым. Эртенгизинде эртен тура једер јериме јууктап келеттим. Бис агаштын ортозыла барган чичке јолло мантадып брааттыс, је меге јоругыс јылбай туру деп билдирип турды. Қойу карагайлардын ортозыла кажаттан түжүп келеделе, чанак јантаруга антарыларда, унаачы јыгыла берген.

Мен Алексейле, менин айрылышпас најымла экү, чанакта јүк арайдан ла арттыбыс. Аттар мыйрык-тейрик орук јолло мантап барадала, кенетийин бура согуп, ачык воротадан, күзүнилерди шыңырадып, түрген өдө бердилер. Аттарды кирнестенин јанында токтодып болбой, оны көндүре мантадып барала, эжик алдындагы күртке токтодыс...

Мен кайра көрзөм, кирнестенин үстүнде өдүк јок чамчан, колын көдүрип алган Пушкин туру. Мен чанактан тура јүгүреле, оны кучактап алып, турага кийдирдим. Тышкары коркушту соок болгон, је кезикте кижи сокко алдырбайтан. Бис удур-тедир көрүжип, окшожып, унчукпай турдыс.

Эртен тура сегис часка јуук ой болгон. Бис кирген кыпка уй кижн југурип келди. Бис тышкартынан кирген ле бойыс: бирубис јыланашка јуук, бирубис бастыра бойы карлу, кучактажып алган турдыс. Учы-учында костористен јаш тоголонып келерде, бис санаа алындыс. Кирип келген уй кижинин алдына мынайда турарга уятту болгон, је ол бойы да ончозын билип ийди. Ол мени кем деп бодогонын билбей турум, је ол бир де неме айтпай, мени тыгыда кучактады. Бу эмеген—Пушкиннин кожондорында канча ла катап чумделген јакшынак няязы болгонын мен тургуза ла билип, оны кучактап, арай ла тумалабадым.

Бис Пушкинле онын кичинек комнатазында отурдыс. Александрдын комнатазы кирнестенин јанында болгон, кознюги эжик алды јаар баштанып турган. Пушкин кузунинин табыжын угала, мени бу кознюктон коруп, таныган эмтир. Бу кичинек комнатада онын кожоголу орыны, бичийтен столы, диван, бичиктерлу шкаф ла онон до окко немелер турган. Бичип салган чаазындар јер сайын чачылып калган јатты. Онын комнатазынын эжиги коридорго чике чыгып турган; онын эжигинин одо-жында няязынын комнатазынын эжиги болгон.

Мен јунунып алар јер бедреп, аыктандым. Ич јанындагы комнаталардын эжиктерин октоп салган, туранын печкелерине от салбаган эмтир. Туранын ичинде чачылган немелерди эмештен јуунадып ийдибис; биске кофе уруп бердилер. Бис канзаларысты тартып, столго отурдыс. Куучын кондуге берди. Коп немелер керегинде куучындажар, коп керектерди сурап угужар керек болгон.

Бистин тушташканыбыска Пушкин, бала чылап, суунип, бистин кожо отурганыска бутпей турум деп, канча-канча катап айдып турды. Пушкиннин тыш будуми јаан кубулбаган эмтир, јангыс ла туйук сагал окуп калган.

ПЛАН

1. Суунчилу тушташ.
2. Пушкиннин няязы.
3. Пушкиннин комнатазы.
4. Најылардын куучыны.

ЈУЗУН-ЈУУР УЧУРАЛДАР

Акула

Бистин кереп Африканын јанында талайда турган.

Куи ајас болгон, талайдан серуи салкын согуп турган, је эниргери куннин аайы кубула берген: Сахара деп эи чолдон бис јаар, отко кызыган печкеден чыккандый, изу эиин согуп турды.

Күн ажып барадарда капитан палубага чыгала: «Сууга эжинер!» — деп кыйгырган. Бир минуттын бажында матростор сууга калып, парусты сууга түжүрөлө, буулап, эжинер жер эдип алгандар.

Керепте бисле кожо эки уулчак болгон. Уулчактар сууга ончозынан озо калыгандар, же парустын ичинде ологорго тапчы болордо, ологор жайым талайга чыгала, жарыжып эжингендер. Экилезе, келескендер чилеп, сууда чөйилип, бар-жок күчиле якорьдын үстүндеги бочко жаар жүзүп бардылар. Бир уулчак озологор бараткан, же онын кийининде нөкөринен артып калган. Уулчактын адазы, артиллерист, палубанын үстүнде туруп ала-ла, уулчагы жаар көрүп турган. Уулы кийининде артып турарда, адазы ого: «Жендирбе! Күжүрөн ле!» — деп кыйгырган.

Кенетийин кем де палубадан: «Акула!» — деп кыйгырды. Талайдын коркушту жаан балыгын бис ончобус көрүп ийдибис. Акула уулчактар жаар жүзүп бараткан.

«Ойто! Ойто бурыл! Акула!» — деп, артиллерист кыйгырды. Же балдар онын үнин укпай, ичкери барып, алдындагызынан тын кыйгырыжып, каткырыжып тургандар. Жүзи кугара берген артиллерист балдар жаар көрүп, кыймыктанбай турды. Матростор кемени суу жаар түжүрөлө, бар-жок күчиле уулчактар жаар эжип баргандар, же уулчактар ологордон ыраак болгон. Акула десе уулчактардан жирме ле алтам жерде болгон.

Уулчактар улустын кыйгырганын озо баштап укпагандар, акуланы да көрбөгөндөр, же бирүзи кайра көрүп ийди, биске ачу-корон кыйгы угулды. Онон уулчактар эжинип, туш башка бардылар.

Ол кыйгы артиллеристти кенетийин ойгозып ийгендий болды. Ол турган жеринен пушккалар жаар жүгүрди. Пушкканын оозын уулап, шыкап турала, фитилин колына алган. Бис ончобус коркыган бойынча кыймыктанбай, не болорын сакып турганыс. Пушкканын табыжы жаңыланган кийининде, артиллерист жүзин эки колыла жаба туткан бойынча пушкканын жанына жада түшти. Акула ла уулчактар канайтканын бис көрүп болбогоныс: ологор бир минуттын туркунына ышка көрүнбей барган.

Же ыш суунын үстүнде таркай берерде, айландыра араайынан айткан эрмектер угулды, ол эрмек чала тыгып, онын кийининде сүүнчилү кыйгы угулды.

Азыйдагы артиллерист жүзин ачып, бут бажына туруп келе-ле, талай жаар көрди.

Толкулардын ортозында кайкалап жүрген акуланын сары ичи көрүнди. Тоолу минуттын бажында кеме уулчактарга жеделе, ологорды керепке экелген.

Л. Н. Толстойдын бичигени аайынча.

ПЛАН

1. Кереп Африканын жанында турганы.
2. Матростор эжинерге белетенгени.

3. Уулчактар ачык талайда.
4. Керепте түймеже бергени.
5. Балдарды корып алар керек.
6. Уулчактар акуланы көргөни.
7. Артиллерист уулчактарды корып алганы.

Жакылта

План тургузып алала, изложение бичигер.

Сондобосов Кичеемкей

Кичеемкей шофёрдын курсын божодоло, Чуйдын трактыла көп катап жүрди. Ол темир жолго көп түк, эт, тере жетирип, темир жолдонг десе ойто колхозторго жүзүн-жүүр товарлар тартып туратан.

Же бир катап жолдо оныла түбек боло берди. Бүүрел кырга чыгып барадарда, кара-боро ады токтой түшти. Машинанын жүреги кенетийин согулбай да, тирсилдебей де барды. Кичеемкей кабинадаг түже секиреле, темир адынын көксин ачты. Онын көстөри көлөткөлөнө берди.

Куу тоозынды бурладып, автомобиль келер болор бо деп, Кичеемкей сананып, жолдын эки учын кезе көрди. Же эш неме көрүнбейт.

Кара бозом жабылып келди. Көк тегериде жаркынду жылдыстар күйе берди. Түн туйказынанг өңөлөп жууктады. Бир де журт жок жерде отурганы Кичеемкейге анчадала коркушту болды. Кенетийин шокчылдар табарза, ол тушта не болор?.. Автомобильде жаткан жөөжө госуларствонын жөөжөзи. Кичеемкей отурарга жер таппай турды. Машинанын ключин он колына бек тудунды, керде-марда кижн табаргадый болзо, госуларствонын жөөжөзи учун күч жеткенче туружарга сананды.

Кичеемкей машинанын үстүне чыгала, тегеринин түбин аяктап жатты. Жаркынду жылдыстар тегериде казанннн түбинде арбадый жайыла берди.

Түн ортозы өдө берди. Кичеемкей уйуктабаска албаданза да, уйку оны жегди. Кенетийин колындагы ключ түжеле, темир-ге табарып, шыгырай берди. Шофёр тура жүгүреле, темирдин сыныгын туткан бойынча айландыра көрди.

Жаан удабай таг жарый берди. Тракттын кажы да жанында бир де машина, тоозын да, ыш та көрүнбейт.

Ыраактагы ак башту кырдын ары жанынанг күн күлүмзиренип, көдүрилип келди. Кичеемкей аштап турганын билинди.

Жит шофёр кере түжүне албаданза да, керектү часть жогына машинанын жүрегин ойто ойгозор аргазы жок болды.

Күн база ла сүүри сойоктордын ары жанына ашты. Тегери калыг булутла бүркеле берди.

Кичеемкей аштап кыйналып турган. Бастыра бойы ары-ганынанг улам сыны уурлай берди. Эрди кезилип, тили курга-

ды. Радиаторды ачала, жыды жаман суула тамагын жибидип алды.

«Мен мында не кыйналып отурум? Кош-Агашка жойу барза кайдар» — деп, ол сананала, курын бектеп курчанып, бөрүгин жазап кийеле, басты. Же төрт-беш алтам базала, кенетийин онын тонынаг кем де тарткандый тура түшти. Ол кенетийин ойто бурылган бойынча, машинанын жанына базып келди.

Монкү тайгаданг соок эзин сокты. Кичеемкей бу түнде амыр уйуктап болбоды. Көстинг жыкпыгы торт ло кадып калгандый, көстинг ичине десе кумак уруп салгандый болды.

Эки күн курсак жибегениненг онын көзи де чоокырланды. Ыраакта турган кара-боро кырлар эмди ого кызыл, сары ла чоокыр болуп көрүнөт. Ол эмди жерге чалкойто жадала, койу жылдыстарды көрүп жаткан, же онын көзине жылдыс та көрүнбейт. Түн ортодо оны уйку жегди. Танг канайда атканын, күн качан ок өксөйлө, оны макалу жылыдып ийгенин ол билбеди.

Кенетийин машинанын жанында тыг кыйгы угулды. Бу не болды? Кичеемкей тура жүгүрди, колында десе ключин бек тудунып алган, оныла кандый да өштүнүн бажын жара соготонунда аланзу жок болды. Ол ненин учун калтыража бергенин бойы да билбей калды. Айландыра айкаптап турала, автобазанын комсомольский ячейказынын качызы ого жууктап келеткенин көрүп ийди.

— Нөкөр Ваня! — деп, Кичеемкей тыг кыйгырып ийди.

Качынын машиназынын кийининде база бир кезек автомо-бильдер ээчий-деечий турдылар. Шофёрлор десе Кичеемкейге жедерге мендегилеп жадылар.

Морозов Ваня Кичеемкейдин машиназын шиндеп көрөлө, бойынын машиназынанг керектү часть экелди. Сары азу сагалду, узун, сынду шофёр калаш экелеле, айтты:

— Же, жи, жаңыс баштап тарый көптөн жибе, оного башка коомой болор.

Жарым да час өтпөди, кара-боро аттын жүреги бир кемиле жынкылдада согула берди.

П. Кучияктын бичигени аайынча.

ПЛАН

1. Кичеемкей шофёр.
2. Түбек:
 - а) Кичеемкей государствонунг жөбжөзи учун тартыжарга белен.
 - б) Кичеемкейдин аштаганы.
3. Кичеемкейди нөкөрлөри түбектен айрып алганы.

Жакылталар

1. План тургузыгар.
2. Оскө бажалык таап, кыскарта изложение бичигер.

Тош оодылып, агар өйдө

Балдар суунын жанына жуулдылар. Оодылган тоштор бой-бойлорына табарыжып агып турды.

Санька суула агып брааткан тоштордон көзин албай көрүп турды. Онон пилотказын жазап кийеле, сопогынын кончын өрө гартала, сууны жаратай басты...

Ол Маша Ракитинаны көрүп ийди. Маша суунын жарадында туруп, агып брааткан тошторды көрүп турды; плады житкезине түжүп калган болды...

Санька жолдын жанынан тулку агаш таап, онын будактарын сындырып, чачып ийеле, суунын жанына базып келди.

Удабай жалбак бек тош суунын жарадына келип согулды. Санька ол тошко калып чыгала, тулку агажыла ийдинди.

Тош суунын агынында айланыжала, онон төмөн агып браадала, жаңыс жерде жуулган тошторго согулды.

Тош эки башка жарыла берген, же Санька өскө тошко калып ийген, онон үчинчизине, төртинчизине...

Маша дезе онон көзин албай көрүп турган.

Санька нени-нени таап,неден де коркыбай эдип ийетен учун, уулчактар оны жалтанбас уулчак деп тегин адаган эмес.

Калганчы катап калып, Санька суунын ол жанына кечип алды. Пилотказын чечип, ары-бери жагып, нени де кыйгырды; же онын үни агып турган тоштордын табыжына угулбады.

Удабай Маша тулку агашты ала койоло, тошко калып чыкты...

Озо баштап кем жок болуп турган. Кызычак тоштон тошко жеңил калып, удабай жараткан ырай берген. Онон тоштор бой-бойлорынан ыража бердилер, Маша турган тош агаш күр жаар агып браатты, тоштор күрге тийип, ооктоло жарылып турган.

Кызычак тыгыда эшсин деп, Санька кыйгырып ийди. Маша бастыра күчин салып эшти. Сакыбаган жанынан ол тайкылала, агажын сууга ычкынып ийген. Суу тошты күр жаар онон тыгыда агыза берди.

Санька нөкөриле кожо нени эдерин билбей турды. Ол колыла жагып, ары-бери жаратай жүгүрип турды, онон жараткан туура турган таскак жаар жүгүрдү, анда жаан кара кеме көңкөрө жаткан...

— Ол тежик! — деп, Степа кыйгырды.

Санька кемени артыргызып койоло, суу жаар жүгүрдү. Одош турган жараткан ого кыйгы угулды:

— Сууга түжүп браат! Караул!.. Аргадагар!..

Кыска күртүшкелү, уур кирзовый сопокту ла солдатский бөрүктү уул жок болгон болзо, жеткер болордон айабас эди. Ол төнгичектен жүгүрип келеле, кайыш курын чечеле, жүктенип алган таарычагын ийининен чечип, онын лямкаларын үзе тартып алды.

— Кайыш кур кемде бар?
 — Кайыш кур дейдин бе? — деп, Петька ондобой сурады.
 — Кайыш кур эмезе кандый бир буу да болзо, ончозын беригер.

Кулактү бөрүктү уулчак Петькенин пиджагынын алды жаар колын сугуп, онын кайыш курын чечип алды, онон школьный сумканын буузын үзе соголо, ончозын — кайышты, лямканы, бууны колбой буулап ийди.

Онын кийининде ары-бери кыймыктанып турган тоштын үстүнө калып чыгала, Маша жаар ууланып барды. Маша турган тоштын ла ол уулчактын турган тожынын ортозында суу боло берерде, ол кайыштын учын кызыкчак жаар таштады.

Маша кайыш курдын учынан тудала, кыймыктанбай турды, кулактү бөрүктү уулчак десе курдын база бир учынан тартты, кызыкчак турган тожыла кожо уулчакка жууктап клеетти.

Машанын турган тожы уулчактын турган тожына жууктап келерде, уулчак Машаны колынан тудуп, онон эки кижини тудуп чыдагадый эмеш жаан тошторды талдап базып, оны жарат жаар апарды. Кезик жерлерде тоштордын ортозы ырап, тоштон тошко калыыр арга жок болуп турды.

— Кем жок, кызыкчак, кем жок! — деп, уулчак айдып, тоштордын ортозы жууктабаганча сакып туратан.

Анайып омор жаратка чыгып келгендер.

А. Мусатовтын бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Тош оодылып акканы.
2. Саша суунын ол жанына кече бергени.
3. Машанын жеткерде боло бергени.
4. Санька оны аргадаарга албаданганы.
5. Кулактү бөрүктү уулчак Машаны жеткердег аргадап алганы.

КЛАССТА ЛА АЙЫЛДА БИЧИИР СОЧИНЕНИЕЛЕРДИН ТЕМАЛАРЫ

I. Бистинг класс

П Л А Н

1. Класста канча үренчик үренет?
2. Класстын комнатазынын кеми канча кире?
3. Класста канча көзнөк?
4. Класста канча парта турат?
5. Класстын доско кайда турат?
6. Класстын стенинде илүде не турат?

II. Бистинг школ

1. Ол кайда турат (городто бо, айла деремнеде бе, журт жерде бе?)
2. Школ эски бе, жаңы ба, оны неден эткен?
3. Школ канча этажтан турат?
4. Школдын жанында не турат?

5. Школдо канча классный комната?
6. Школдо база кандый кыптар бар (библиотека, кабинеттер ле өскө дө)?
7. Школдо канча үренчик үренет?
8. Бойынның школынды сүйп жадын ба, ненин учун сүйп жадын?

III. Бистин тура

П Л А Н

1. Слер кайда жадыгар (журт жерде бе, городто бо, деремнеде бе)?
2. Кандый оромдо жадыгар?
3. Турагарды качан эткен (эски бе, жаңы ба)?
4. Тураны недег эткен?
5. Тураның жабынтызын недег эткен?
6. Турада канча көзнөк?
7. Тураның алды жаанында ла кийин жаанында не турат?
8. Турагардын жаанында сад эмезе маала бар ба?

IV. Бистин суу (жуука)

П Л А Н

1. Јаткан јеринген суу ыраак па?
2. Оны не деп адап жадыгар?
3. Ол кандый суу (јаан ба, кичинеке пе, јалбак па, узун ба, чичке бе, теренг бе, тайыс па)?
4. Сууда кандый балык бар?
5. Сууның јаарады кандый (каскак па, жадыгы ба)?
6. Сен сууга барып јүрдинг бе?
7. Сууда сен нени эдип жадын?

V. Бистин город

П Л А Н

1. СССР-динг кандый бөлүгинде город турат?
2. Ол кайда турат (край, область, республика)?
3. Город кемиле канча кире?
4. Городтогы туралар кандый?
5. Городто кандый фабрикалар, заводтор бар?
6. Кандый исторический јерди городто билеринг?
7. Городто кандый јерлер сеге анчадала јарайт?

VI. Јас

П Л А Н

1. Слердинг јерде кандый айлар јастын айлары деп тоололот?
2. Јаскыда кей кандый турат?
3. Кар качан кайылып баштайт?
4. Суулардын ла жуукалардын тожы качан кайылат?
5. Јылу јерлерден не ойто бурылат?
6. Слердинг јерде кандый кушкаштар бар?
7. Јаскыда јер неле бүркелет?
8. Агаш неле бүркелет?
9. Јаскыда улус јалаңда, садтарда ла маалаларда нени эдип јат?

VII. Јай

П Л А Н

1. Слердинг јерде кандый айлар јайдын айлары деп тоололып јат?
2. Јайгыда кўн канайда изидет?
3. Кўн тегериде канча кире турат?

6 Јуунты

Сентябрь жууктап келди. Турналардын кыштаарга учуп барар өйи жетти. «Бистин аш-тузыбыс учун биске Журка неле төлөгөй не? Бисти ол таштап барбас па, учуп барып жаткан үүрге кожулбас па?» — деп, үйүм айтты. Же бис Журканы албанла тутпаска, канадынан буулабай бардыс.

Журканын бистен айрылар күүни жок деп сананганыс, ол жүре бербезин деп коркыганыс темей эмтир деп, бис бир учуралдын кийининде көрдис. Бу учурал август айда болгон. Үйүм эки көнөктү карамысты ийиндерине салып, колодецтен суу аларга барды. Журка оны ээчий басты. Үйүм жолло барбай, бороноттын, малинанын, тожыланын ортозыла барды. Журка оноң эмеш артып калды. «Акыр, оноң мен жажынып көрөйүн» — деп, үйүм кенетийин сананды. Ичкери жүгүрүп барала, бороноттын барбак жыраазынын кийинине жажынып алды. Кыймыктабай отуруп, Журканы аяктап отурды. Журка токтой түжеле, сананып, ары-бери аяктайт. Ары-бери базып, бедрейле, «крук, крук» деп кунукчылду үнденди, онызы: «Сен кайдаар бардың, кайда табылбай калдың?» — дегени. Журка садта узак бедрейле, колодецке келди, ойто бурылды, же бир де катап өрө көдүрилип, учар деп сананбады. Анайып узак бедреген кийининде, үйүмнүн жажынып алган жыраага келди. Арбанган аяасту «крук, крук» деп үнденип, эки будын элип-селип бийик көдүрүп, үйүм жаар басты.

Журка бистен барбас, ол бистин билеге үрене берген деп, бу учуралдын кийининде там ла бүткенис.

Оныла айрылыжарга кунукчыл да болзо, же Журканы дегремнеде тударга эп жоксынып, бис оны жүзүн-жүүр куштар тудуп азырап турган зоологический паркка берип ийер дештис. Айрылыжар күн једип келди. Абралу ат мени кирнестенин јанында сакып турды. Үйүм меге калганчы јакылталарын ајдат. Журка дезе эжик алдында тееркеген аайлу ары-бери базып жүрди. Бис оны зоологический паркка апарарга турганысты сезип турды не? Айса болзо, сезип те турган. «Журканы бер» — деп, үйүме айттым, же ол ло өйдө чанкыр тегериден «крук, крук» — деген таныш табыш угулды. Мен өрө көрөлө, бир минуттын бажында төмөн көрдим. Көрзөм, Журка алаатып, өрө көрүп, оноң эбиреде аяктап туру, бис оны тударга јеткелегисте, ол бир канча катап түрген алтайла, тегери јаар учуп чыкты, анда учуп бараткан турналарга кожула берди.

Л. Ларскийдин бичигени аайынча.

ПЛАН

- I. Турнанын балазын тудуп алганы.
- II. Турнанын балазы анчынын айылында.
 1. Журка садта.
 2. Журканын ажаныжы.
 3. Журканы ченеп көргөни.

III. Түштүк жаар учканы.

1. Ангчынын шүүлтези.

2. Сакыбас жанынан үйүргө кожулганы.

Задор

Эки жыл мынанг озо журукчы Басыгин бир күчүк таап, азырап алган. Күчүк чыдап келерде, керсү жаан ийт боло берген. Басыгин оны Задор деп адаган. Задор ээзин сүрекей сүйүтөн.

Басыгин андаарга сүреен сүйүтөн кижиге болгон. Бир катап көп суукуш адып алган кийининде, ол ийдиле конор жер жаар жүрүп ийди.

Андап барарда кемезин артырган суунын жарадына Басыгин жедип келерде, бозом кире берген.

Олорго одоштой, суунын арыгы жарадына жуук ортолук турган. Бу ортолукка олор алдында көп катап конгондор.

Задор сүйүнчилү кыгып, ээзинин будына жыжынып ийеле, кеме жаар калып ийди. Кемеге оны ээчий ээзи отурды. Кеменин ичкери жанына мылтыгын, суукуштарын, патронтажын чебер салала, кайыкла эжинерге жеңил болзын деп, пиджагын чечип салды, буттарын кыгып турган өдүктөрин чечти. Кеме сууны кечип браадала, ортолуктаг төмөндөбөзүн деп, Басыгин өрө кыйалдыра эжинди. Ол жараткан канча ла ыраганда, суу там ла түргөн агып, оны там ла төмөн апарат. Анайда кеме сууны төмөн агып, ташка табарала, оодыла берди, ангчы ийдиле экү сууда артып калды.

Басыгин оңдоноло, аяктанды: Задор оныла коштой эмитир.

Сол жанындагы жабыс жаратка эжинип жедеге керек болгон. Басыгин жаратка түргөн жедип болбозын билип, буттарыла, колдорула мендебей эжинип бараткан. Сол жанындагы ийини ташка тийеле, өңзүрөп турды. Басыгин анданып алала, улам сайын амырап алат, суу десе оны ийдиле кожо төмөн агызып турды. Түн кире берген, Басыгин кыйгырды:

— Аргадагар!.. Өлүп жадым!..

Же түнде сууга түшкөн кижиге кем болужатан?

Жаратка жетире одус метрден ыраак эмес арткан, же Басыгиннин чагы чыга берген, ол кыймыктанып болбой барган. Суу онын оозына толо берген. Ол эрмек айдып болбой, жангс ла айтты:

— Өлүп жадым, Задор.

Ийт айалганын коркуштанганын ээзинин үйүнө билип ийди. Ол ээзине жууктап келеле, кыгып ийди, ээзи десе сууга түжүп бараткан, сагыжы энделе берген... бир час, онон экинчи час өттү...

Айдын бозомтык жаркыны жерге, жалбак сууга тийип турды. Басыгин көстөрүн ачып ийди. Ол буттарын чирей тееп алала, кандый да кату неменин үстүндө жаткан эмитир, соокты да,

өнгүрө де болуп турганын ол сеспейт. Оныла не болгону ол ончозын ундып салган. Араай чайбалган сууныг табыжы угулат. Ол сууныг сыраңай ла жарадында јаткан эмтир. Је ол бері канайда келгенин билбей турды.

Нени де эдер керек болгон, је ол бир де јаны јаар ангданып болбой, керек дезе колын эмезе будын да кыймыктадып болбоды. Чын ла өлүм келди эмеш пе? Басыгин онтоп ийди. Кенетийин, онын жаагын колло сыймап ийген чилеп, јүзине кандый да изү неме табарды. Басыгин селт эдип, оңог тыг онтоп ийди. Кара көлөткө дезе эмди онын јанында элбегдеп, кыгзыды. Оны Задор јалап турганын Басыгин билип ийди. Ол бастыра күчин салып, көңкөрө ангданды. Онын оозынан суу төгүлди. Бажы там ла тыг оорып турды.

Эмди Басыгин јаныс ла јүрүмин аргадап алар керегинде сананып јатты. Ол озо баштап бир ийинин, оңог экинчи ийинин кыймыктатты, тыныжы јакшы боло берди. Арт-учында, колдо-рын ла буттарын кыймыктадып, сууныг јарадынаг там ла ырап, эңмектеп барды. Задор сүүнчилү кыгзып, изү тилиле ээзин јалап турды. Јурукчы туруп базардан озо, удаан эңмектеп барды. Буттары, баланыг буттары чылап, тырлажып, бүктелип турды. Је Басыгин сүүнип, кыйгырып ийди:

— Задор! Эмди өлбөзис!

Задор ээзинен көстөрін албай, куйругын булангдадып турды.

Басыгин јудруктанып алган сол колында бир эмеш боро түктер јүргенин көрүп ийди. Түк онын колына кайдан келген? Ол токтой түжүп, Задор јаар көрөлө, ол ло тарый ончозын билип ийди. Сагыжы энделип турган өйдө ол ийт јаар тап эделе. ийттин түктерин ууштап тудуп алган болгодый. Задор дезе оны јарат јаар сүүртеп апарган, суула сүүртеп апарарга јенгил болгон. Јаратка чыгып, кургак јерле апарарда, ийтке уур боло берген, ийттин түги јулуна берген эмтир.

А. Новиков-Прибойдын бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Задор.
2. Кеме оодылганы.
3. Јудрукта бир эмеш түк.

Јакытталар

1. Баштаачызы јок эрмектерле план тургузыгар.
2. 3-чи јүзүннинг ордына 1-кы јүзүннөг, јартап айтса, анчы бойы куучындап турган эдип куучындаар.

Москвадагы зоопарк

Зоопаркта јаан-јаан, байбак ағаштар, јажыл өлөңдү ак јерлер, буунты суулар, ару, соок суулу бассейндер учурагылаар. Мында јердинг кажы ла талазынан јууган аңдар, куштар, балыктар бар.

Совет жаннаг озо Московский университеттин профессорлоры Пресненский буунты сууда зоологический парк тӱзӱгӱндӱр. Профессорлор тирӱ андарды, куштарды улуска кӱргӱзип, оморды тындулар керегинде наукала таныштырарга санангандар. Ол профессорлордо акча жок болгон, омор акчаны улустан бир акчадан, бир салковойдон жуугандар. Акчаны профессорлор, студенттер, тегин де улус берген. Акча берип угатан лекциялар ӱткӱрип туратандар. Же анайда жууган акча зоопаркта андарды, куштарды тударга жетпеген. Анайдарда ол зоопаркты Рябинин карындаштарга арендага берип ийгендер. Рябининдер наука керегинде кичебей, астам аларга кичееп туратандар.

Улу Октябрьский социалистический революциянын кийининде зоопарк государствонун колына кирген, ол ӱйдӱг берип керек башкалана берген.

Азий зоопаркка улус жангыс ла андарды, куштарды кӱрӱргӱ келип туратандар, эмдин дезе ол научный лаборатория боло берди. Мында жузун-жуур андар, балыктар ла ӱскӱ дӱ тындуларды жууп алгандар. Мында кандый ла ан — тийин де, слондо, кандый ла куш — суукуш та, американский страус та бар.

Государство зоопаркты тударга кӱп акча чыгарат. Мында кӱп улус иштеп жадылар: зоологтор, тындуларды эмдеп турган врачтар, тындуларды азырап, омордын турган жерин арчып турган ишчилер.

Мында улус парктагы тындулардын журумин кунун сайын шинжулеп кӱрӱп турадылар. Анайда шинжулеерге амадап, андарга омордын жайымда журген айалгазынды айалга тургузып жадылар. Темдектезе, уссурийский тигрлер манап салган телкем ээн жерде турат. Слоного жаан тӱг жер ле эжинерге терен буунты суу жаап бергендер. Ак-кийиктер элбек жаландарда одорлоп журет. Дагестаннан экелген тур деп анга таштар чогууп, жаан тӱг эди салган.

Паркта балдар да иштеп жадылар. Омор зоопарктагы жипт биологтордын кружогында туружып, сан башка ченемелдер ӱткӱрип турулар. Киске чычкандардын ӱштӱзи деп кандый ла кижип билер. Жипт биологтор дезе кискени чычканга жангыс та тийбес эди эмес, же бойынын судиле де азыраар эди ӱредип салгандар.

Оны мынайда эткендер. Кискенин балдарын тазтагы сууга суккандар. Онын кийининде ол ок сууга чычканнын балдарын суккандар. Омордон база кискенин балдарынды жыт жытана берген. Кискенин ле чычканнын балдарын кискеге кожо салып берерде, кiske оморды жытап кӱрӱлӱ, ончозын эмискен. Онон удабай кискенин балдарын айрып ийгендер, кiske дезе чычканнын балдарын азырай берген. База бир кискени дезе тийинин ле киштин ӱскӱ арткан балдарын азыраткан.

Эчки ле айу кожо журуп болор бо? Балдар оморды кожо журер эди салгандар. Кӱрен айунын балазы, уулак ла кичинек леопард кожо ойноп жургӱлейт.

Московский зоопарктын бай зоопарк жердин үстүндө ас. Анда өткүрилип турган научный иш аайынча Московский зоопаркка једер зоопарк кайда да јок.

А. Мологиннинг бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Москвада зоологический парк.
2. Московский зоопарктын баштап ла төзөлгөни.
3. Зоопаркта тындулар ла куштар.

Балыкчы

Мен Тюшевле экү айу андаарга эрмектежип алдым.

Суу кыймыктап, јайым ага берерде, талайдан балыктар келип, үркенезин салып турар ойдо бис кемебисти чынгдыйлап јазайла, Гусинка сууны өрө јүзүп бардыс. Бүдүн жарым беристенин бажында суунын тыйрыйып аккан айрызына јеттис. Кайда да алдыста биске суунын шайтылдаган табыжы угулды.

— Айуны угуп турун ба? — деп, Тюшев шымыранды.

— Јок.

— Суунын табыжы угулат па?

— Эйе.

— Ол айу ине.

Суунын айрызы јаар бурып, база бир эмеш јүзүп келеле. кемебисти јаратка јууктай тургузып, табыш чыгарбай чыгып алала, сууны јакалай көрдис. Јаратта дезе бир учы сууда јоон. узун тыт јатты. Ол тыттын үстүндө јаан кара-күрен айу сууны кезе көрүп алган отурды. Ол колын сууга сугуп, јаан-јаан балыктар чыгарып келет.

Тудуп алган балыктарын ол јадыкка салып, үстүне отуруп алат, бойы дезе ойто ло сууны ајыктап, балыкты кетей берет.

Сууда јүрген балыкты көрөлө, тура јүгүрип, тударга калып турарда, јадыктын үстүндеги јылбыркай балык шабыландап, сууга ойто түжүп турды.

Мен адарга санангам, је Тюшев мени токтотты:

— Сакып ал, адары кайда да барбас. Солун немени јакшы көрүп ал.

Балыктап божойло, айу туруп келди. Јадыктын үстүндө бирде балык јок болордо, ачузына чыдап болбой, айу тын огуруп ийди. Онын кийининде, кижичилеп, ачурканып, тамажыла бажына тажыды.

Бойынын јастырганын билинип тургандый, балыкчы ончозын јангыдан баштады. Ол ойто ло јадыкка отуруп, балыктай берди. Је эмди балыктарды алдына салбай, јарат јаар таштап турды. Бир кета балык шабыландап турала, сууга ойто түже бергенин көрүп ийеле, ол јаракта түрген барып, ончо балыктардын

баштарын балбара чайнап салды. Балыктап божойло, жаткан балыктарын жууп алып, агааш аразы жаар жүре берди.

Балыктаган айу сүрекей солун, кандый да кару көрүнгөн учун, бис оны атпадыс.

ПИОНЕРЛЕР ЛЕ БАЛДАР КЕРЕГИНДЕ

Амыр школго мендейт

Амыр жайгы каникулда Кара-Кай деп жерде адазына торбоктор кабырышкан. Же эмди каникул божоды, школго барар бй жетти.

Энгирде Амыр бичиктерин сумказына салала, илип салды. Эртен адазы ого ат берер, ол десе Караколго тайгала барар. Турлудан барар күүни жок болгон. Амыр турлуны айландыра базып, ончозын аяктап көрди. Мында, Кара-Кайда, кандый жакшы! Айландыра агашту кырлар. Өзөктө, Кайрылык сууны жаратай, жалан. Ол адазыла экү анда өлгөн тургускан...

Кенетийин агааш аразынан Параев өбөгөн жортып келди. Онын турлузы коштой турган кырдын ары жанында. Өбөгөн жымыйган эки торбогын бедреп жүргөн эмтир.

Параев өбөгөн жүре берерде, адазы уулына айтты:

— Сен, Амыр, жадып уйукта, эртен сеге эрте турар керек.

Амыр оттын жанынан барар күүни жок болуп отурды. Уйку кайдаг келетен... Турлуда калганчы күн болуп жат ине. Жай түргөн ле өткөн база!

Амыр отко кургак будақтарды салып турды. Оттын чедиргени карануй тегери өрө чөйилет. Адазы кангазын тартып, уулын үредип айдат:

— Сен жаанап браадын. Жакшы үрен... Үренгени — ол база иш. Ончо улус иштеер учурлу. Бис — мында, сен десе — анда. Же эмди айылга барып уйукта.

Эртезинде, күн жаңы ла чыпып турарда, Амыр Кара-Кайдан атанды.

Амыр Тайгыл ийдилене кожо агааш аразыла бир де коркыбай брааткан. Ол үч кыр ашты.

Удабай учкур сууга жетти. Амыр адын откорып койоло, учкур суунын башталып турган жерин көрөргө, ийдин ээчидип алып, кыр өрө чыкты. Чыгып браадала, ады жаар төмөн көрөрдө, өзөктө эки торбок жүрди.

Ол кырдан ойто мегдеп түжүп, адына минип, жолун алып жортып ийди. Жыраалардын кийининде отоп жүргөн торбоктор база ла көрүнүп келди. Амыр анаар жортып барды. Торбоктор бажын өрө көдүрип, оны серемжилү көрүп турды.

«Бу Параев өбөгөннүн торбокторы болгодый. Экилези чоокыр. Ол өбөгөннүн торбокторы база мындый өгндү. Олорды анда бедреп жат, олор десе мында. Торбоктор колхозтын ине... Анай-

дарда, олардын каруузына ончобыс туруп жадыс» деп, ол шуунди.

Амыр нени эдерин билбей турды. Ойто бурылып, торбокторды айдап апарза, школго бир күн оройтып калар. Олорды айдап апарбай, көрбөгөн кижилер болуп өтсө, ак-чек эмес болуп, бойунун төрөл колхозын мекелегенге түнгөй болор...

Арт-учында, Амыр адынан түжүп, узун чыбык сындырып алды. Онон ойто бурылып, торбокторды Параев өбөгөнгө айдап апарып берди.

Амыр интернатка баштапкы сентябрьда энгирде ле жеткен. Адынын ээрин алып, тушап койды. Эртең деремнеден улус келип, оны апарар.

— Ненин учун оройтыган? — деп, школдо сураарда, Амыр нени де айтпаган.

Бир эмеш күндөр өткөн соңында, интернаттын жанына Параев өбөгөн жортып келди. Балдар ого удура жүгүрүп чыктылар. Обөгөн Амырды сурады. Классный руководителге ол Амыр ненин учун оройтыганы керегинде куучындап берди. Онон ол Амырга чана сыйлап берди.

А. Демченконын бичигени аайынча.

Кичинек герой

Бу керек 1832 жылда Парижде болгон.

Революцияга көдүрилген ишмекчилер баррикадалар тудуп, коруланып тургандар. Оштунин черүзи баррикадаларга табару эдерге белетенип турган.

Табару башталар деп сакып турган жерде бир де табыш жок, тым болгон. Ончозы жуулажар тушта туратан жерлеринде турзын деп, начальник жакару берди.

Таш стененин жанында калырт эткен табыш угулды. Баррикаданы корып турган улус мылтыктарын октоп алды.

База бир эмеш ой өтті. Жууктап келеткен артиллерийский орудиялардын күзүрегени угулды.

Озолодо келеткен пушка көрүнүп келди.

— Адыгар! — деп, баррикаданын начальниги команда берди. Бир уун аткан мылтыктардын табыжы баррикададан күзүрт этти. Боро тумандый ыш пушканы ла улусты бүркеп ийди; ыш таркай берерде, пушка ла улус база ла көрүнө берди.

— Мылтыктарды октоп алыгар! — деп, начальник команда берди. Революционерлер мылтыктарын катап октоп турарда, артиллеристтер пушказын октоп турды.

Пушка адып ийди.

— Бажыгарды жабызадыгар! — деп, начальник кыйгырды. — Баррикадага жаба тизеленип алыгар!

Же берилген жакаруны бүдүрерге жеткелекте, снаряд эки кижини өлтүрүп, үч кижини шыркалап ийди.

Артиллеристтер экинчи пушканы түргөн экелеле, баштапкы пушкага коштой тургузып алдылар.

Бир канча секундтын бажында эки орудие экилези аткылай берди.

— Бу пушкалардын адыжын токтодор керек — деп, начальник айдала, кыйгырды: — Артиллеристтер жаар адыгар!

Баррикададагы улус сүүнип, аайы-бажы жок аткымай берди. Ором кара ышла бүркеле берди. Бир канча минуттын бажында артиллеристтердин көп сабазы пушкалардын алдында жаткылаганы туман ошкош ыш өткүрө көрүнди. Тирүү арткандары дезе пушкаларын октоп, адып турды, же пушкалардын адыжы кирелене берди.

— Кандый макалу! — деп, ишмекчилердин бирүзи баррикаданын начальнигине айтты. — Бу жеңү ине!

Начальник бажын жайкап айтты:

— Бу мындый жеңү база бир он беш минуттын туркунына болор болзо, баррикадада он до патрон артпас.

Гаврош бу жуучынды уккан. Бир корзинканы алала, өткүште чыгып алып, өлтүрткен солдаттардын каптыргаларынан патрондорды бойынын корзинказына токуналу жууп турды.

Оромдо өлгөн бирме кирези кижиге жаткылады. Олордын патронташтарын кактап алза, баррикададагы улуска база бир канча октары болор. Гаврош патронташтардагы патрондорды бойынын корзинказына кактап турды.

Ором тумандый ышла бүркөлип калган болгон. Туман бир эмеш өрө көдүрилип, оного ойто ло жерге жайылып турды. Ыштуй алып салган оромдо түште де караңгуй болгон.

Караңгуй болгону Гаврошко тузалу болды.

Ышла бүркөлип калган оромдо кичинек сынду Гаврош солдаттарга билдиртпей, ыраак барар аргалу болгон. Ол баштапкы алты эмезе жети патронташты жаан жеткерге учурабай кактап алган.

Гаврош корзинказын тиштенип алып, өлгөн улустун ортозына жылгажактап, төрт тамандап эмектеп, патрондорды жууп турды.

Гаврош баррикададан ыраак эмес болгон, же эмди оны кычырза, өштүнүн солдаттары көрүп ийеле, аткылаар болор деп, баррикадада бир де кижиге унчукпай, Гаврош там ла ырада эмектеп барып, тарынын ыжы суйук турган жерге Jede берди.

Өлтүрүп салган сержанттын патронтажынан Гаврош патрондорды алып турарда, ок өлгөн кижиге тийди.

— Көрмөс сени алзын! — деп, Гаврош айтты. — Менин өлгөн улустарымды өлтүрүп турулар.

Экинчи келген ок онын жанында таш жолго тийди. Учунчиси дезе онын корзинказын антара сокты.

Гаврош кайра бурылала, оромнын толугуна аткылап турган солдаттарды көрүп ийди.

Гаврош бут бажына туруп келди. Салкын онын чачын эл-биредип турды. Шыжап адып турган гвардеецтер жаар көрүп, омок кожондой берди.

Онон корзинказын алала, төгүлген патрондорды ойто корзинкага салып алды, солдаттарга база бир эмеш жууктап алала, патронташтардын патрондорун жуунадат. Төртинчи ок онын кулагынын жаныла өтти, Гаврош десе кожондоп ло турды.

Бежинчи де ок жаныла өдөрдө, Гаврош кожондоп турды.

Бу керекти көрөргө коркушту болгон. Солдаттар уулчакты адып тургандар, ол десе адып тургандарды электеп, оморды ачындырып тургандый, мылтык аткан сайын Гаврош кожонунун бир үзүгүн кожондоп турган. Гвардеецтер Гаврош жаар үзүк жок аткылап, же бир де катап тийдире адып болбой турды. Гвардеецтер адып, бойлоры десе каткырып тургандар, Гаврош жада түжүп, ойто туруп, воротанын алдына жажынып, торт жоголо берип, онон ойто көрүнүп келип, ары-бери жүгүрүп, жүдругыла кезедип, патронташтардан патрондор алып, бойынын корзинказына жууп турды. Баррикададагы улус оны көрүп, ого ок тийе бербезин деп коркып турды. Октор учуп турарда, Гаврош октордон до түргөн шунуп турды. Ол өлүмле ойноп тургандый болды.

Же учу-учунда жеткерлү ок уулчакка тийди. Гаврош тентирилип турала, жыгылды. Баррикададагы улус аайы-бажы жок кыйгырыжып ийди. Гаврош өңдөйип келди, онын жүзинен кан жолдолып агып турды. Гаврош мылтыктар адып турган жер жаар көрүп, колыла уулап, база ла кожондой берди.

Ол бойынын кожонун учуна жетире кожондоп болбоды. Ого экинчи ок тийди.

Гаврош таш жолго көңкөрө жыгылала, ойто турбады.

Кичинек геройды өлтүрө адып салдылар.

В. Гюгонын бичигени аайыпча.

П Л А Н

1. Баррикадада патрондор једишпейт.
2. Јалтанбас Гаврош патрондор жууганы.
3. Гаврошты атканы.
4. Гавроштын электү кожоны.
5. Коркушту айалга.
6. Гаврошты өлтүрө атканы.

Мөндүр

(«Стожары» деп повестьтен)

Тал түште јаан кара булут Стожары деремненин үстүндө көрүнө берди.

Кенетийин тын соккон салкын өлөңди јерге јаба ээлте согуп, обоонын бажындагы өлөңди куйундалтып турды.

Ак жалкын жалт эдип, тенгери күркүрөп, жаан жагмыр жаай берди.

— Тревога! — деп, Федя кыйгырала, «коншаковка»¹ деп буудай өзүп турган ченемелдүү участок жаар жүгүрди.

Уулчактар оны ээчий жүгүрдилер. Жаан ургун жагмыр олодун тыныштарын бууй согуп, көстөрүн жумдуртып турды.

Деремненингы учынан бир канча кызычактар жүгүрүп брааткандар. Маша жүгүрүп отурала, төгичекте тайкылала, жыгыла берген, оного тайкылчаан балкашту жолло, тошто чылап, төмөн жыгылай берди.

Балдар ончозы участок жаар тап эттилер. Аш жайканып, ээлип турды.

— «Коншаковканы» жерге жаба согуп ийер! — деп, Маша кыйгырып ийеле, участоктын ичиле жүгүрүп, кичинек жүдругыла казыр булутты чугулду кезетти: «Акыр ла, кара желбер!..»

— Оны, немецти атканы чылап, «катыошадан» чике аткылаар болзо, тургуза ла таркай берер эди ле — деп, Санька кунукчылду айтты.

Же өзүп турган ашты эмди неле корулап аларын кем де билбей турды. Парниктеги рассаданы жаан жагмырдан канайда корулайтанын Федя эске алынды.

— Жапашты чачып, ашты жабыгар! — деп, ол кыйгырды.

Бир минуттын бажында жапаштан не де артпады. Уулчактардын кемизи таланы, кемизи фанераны, кемизи доскочоктордон эткен эжикти бажынан өрө көдүрүп, «коншаковка» өзүп турган жерди жаптылар. Же жабатан неме жетпей турды. Санька токунабай ары-бери көрүп турды.

Манннын ары жанында, төгичекте, жаан жагмыр жерге түжүргөн кедендер жатты.

Санька манды түргөн өдүп алды.

Ол ло өйдө жалкын жалт эдип, тенгери тыг күркүрөй берди. Манефа карган эмеген коркыган бойынча платла бажын бүркей жабынып ийген. Плады ачып ийеле көрзө: кедендер өдүк жок кандый да уулчактын кийининен, тирүү неме чилеп, жерле жылып турдылар.

Манефа кыйгы-кышкыла кийининен сүрүжип жүгүрди. Же мында онын жолына ман чаптык этти. Карган эмеген өткүш бедрен ле участкадын ичиле жүгүрүп келгенче, уулчактар «коншаковка» буудайлу жердин үстүнө кедендерди качан ок жайа тартып ийдилер.

Манефа чыбык алып, балдарды учазына чыбыктай берди.

— Жаанак, бис кедендерди бир ле минутка алганыс ине! — Маша оны кийининче кучактай тудуп айтты. — Сенин кедендерин канайтпас та.

¹ Коншаковка—буудайдын ады. Буудайды мында колхозчы Коншаковтын адыла адаган. Коншаков жуудан озо буудайдын үренин таап, көптөдө өскүргөн.

Јаан жаңмырдын кийининен мөндүр жаай берди.
Агаштардан жалбырактар үзүлүп түшти, кедендердин үстүнө тус төгүлгөндөй болды.

Манефа эмеген кенетийин бажын тудунып, калактап ийеле, жайа тартып салган кедендердин алдына кирди.

Мөндүр фанеранын ла таланын үстүнө токулдап түжүп, кедендерди жер жаар жабызада тартып, балдардын колдоруна ла буттарына тын түжүп турды.

— Кызычактар, — Федя жакарды, — кедери барыңар! Ончогор кедери барыңар! Мөндүр түшпөс жерге киреңер!

— Бойыңар барыңар! — деп, Маша айдала, кыйгырып ийди: жаан мөндүр онын житкезине оорыңкай согуп ийген.

Удабай мөндүр табыжы киреленип, туура жолдолып жүрө берди, арт-учында торт тым боло берди.

Ончолоры айландыра аяктап көрдилер. Участоктогы өзүп турган ашты анда-мында жерге жаба согуп салган болтыр, же жаңыс ла «коншаковка» буудай алдырбай, бүдүн, түп-түс турды.

П Л А Н

1. Тенери күркүрөп, жаан жаңмыр жааганы.
2. «Коншаковка» буудайды жаан жаңмырдан корулаганы.
3. Кедендер, тирүү неме чилеп, жерле жылып барганы.
4. Мөндүр.
5. «Коншаковка» буудай бүдүн артканы.

Жакылта

План тургузып, изложение бичигер.

АТТУ-ЧУУЛУ УЛУСТЫН ЖҮРҮМИНЕН

Пыйма

Ленин Сибирьде Шушенский журтта ссылкада жүргөн. Бу жылдарда Коммунистический партия төзөлип турган. Партияга жакшы улусты жуудып аларга Ленин ссылкада да көп иштеген. Ол бойынын статьяларында партиянын өштүлөриле тартышканы керегинде бичиген. Нөкөрлөри десе ол статьяларды жажытту газетке кепке базып чыгарар учурлу болгон. Же статьяларды нөкөрлөрине канайып жетирер?

Ол керегинде Владимир Ильич узак сананып жүргөн, учында мындый сүмө сананып тапкан. Статьяларды пыйманын таманынын ортозына салып көктөйлө, карган революционер Лидия Михайловна Книповичке ийе берер деп шүүнди. Лидия Михайловна полицияга истедип Астраханьда жаткан. Книповичте канча-канча партийный чоло ат болгон: «Таай», «Таадак», «Жаанак». Ол кандый ла керекти күүнзиреп ле жалтанбай эдип туратаны учун Владимир Ильич оны сүрекей тооп туратан.

Бир катап жастын изү күнинде Лидия Михайловнага почтабон келип, посылканын извещениезин берди. Посылкада

тамандап салган пыйма эмтир. Пыйманын ичинде письмо жаткан, письмо таныш эмес почеркле бичилиптир: «Кару жаанабыс! Ревматизмле ооруп турганаарды угала, сүреен санааркадыс. Мындый оорулу кижги будын сүреен жылулап жүрзин деп докторлор айдат. Астраханьда талайдан ла туманнан улам күннинг аайы түрген кубула берет. Соокко алдыртпаска бу пыйманы кийип жүреер. Пыйма бойы тыг элеген жок, таманы эки кат». Таныш эмес почеркле кол салып койгон. Же письмо Лениннен келген деп Лидия Михайловна билип ийген. Же бу пыйманы ненин учун ийген болотон? Лидия Михайловна пыйманы лаптап аыжтайла, жамачылап салган таманды сөгүп көрөр деп сананды. Эжигин күрчектеп алала, көзнөктөн кем де көрбөзүн деп, толукка отуруп, таманды чебер сөкти. Таманнын сөгүлген учун кайра бүктеп ийерде, ак чаазындар көрүнө берди. Лидия Михайловна оок эдип бичилген жука листтерди чыгарып алала. Владимир Ильичтин бичижин танып ийди. Мынызы Лениннинг статьялары ла газеттин редакциязына бичилген письмозы эмтир. Бу мынын учун Владимир Ильич пыйманы ийиптир. Лидия Михайловна статьяларды жажытту жерге сугуп салды, пыйманы дезе кийип жүрди. Удабай Лениннинг статьялары кепке базылып чыккан.

В. Д. Бонч-Бруевичтин бичигени аайынча.

Геройдын жүрүмү

Бир ишмекчи кижинин билезинде 1904 жылда Валерий деп уулчак чыкты. Ол су-кадык болуп өскөн. Кезикте Волга суула пароход барып жатканда, кенетийин улус түймежип, пароходтын алды жаар болгылайт. Бу не боло берди деп көрзө: Волга суунын чике ле ортозында уулчак ээжинип келип жадар. Ээжинип тура, бойы каткырынып турар. Бу жалтанбас уулчак келер өйдө атту-чуулу лётчик болотон Валерий Чкалов болгон эмтир.

Бала тужы өдүп, уулчак жаанай берди. Валерийди адазы «Баян» деп пассажирский пароходтын кочегары эдип ишке берди.

1917 жылда Улу Октябрьский революция болуп, гражданский жуу башталарда, Валерий бойынын күүниле Кызыл Черүге барды.

Гражданский жуу божоордо, Чкалов бойынын начальнигинен лётчик болуп үренерге суранды.

1923 жылда Валерий Чкалов лётный школды божодып, лётчик болуп алды. 1936 жылда Чкалов Москвадан Удд деген ортолыкка учуп жеткен. Алдында андый ыраак кем де учпаган болгон. Ол учуш учун ого Советский Союзтын Геройы деген ат берилген. 1937 жылда дезе ол Москвадан Түндүк полюс ажыра Америкага учуп келди.

Атту-чуулу лётчик боло береле, ол бойынын ченемелиле иит нокорлорин таныштырып турган.

Ол көп лётчиктер үредип алган. Чкаловтын үренчиктери Ада-Төрөл учун Улу жууда фашистский олжочыларды кейде көп жоголткон.

Жүрүмünün калганчы жылдарында Чкалов жаңы самолётторды ченеп учуп туратан. 1938 жылда 15 декабрьда Чкалов жаңы самолёт ченеп көрүп турала, өлгөн.

Бистинг бастыра орооныс онын өлгөнине кородогон. Чкаловтын сөөгүн Кызыл площадьта жуудылар.

Мен нени көрдим

Мен космонавт болорго тыг күүнзеп жүргем. Онызы бойынын ла күүним болгон. Космонавт болорына мени жарадарда, мен ол учушка белетене бердим.

Ол сананган санаам жүрүмимде бүтти. Мен космонавт болдым.

Алдында мен 15 мунг метрдег бийик көдүрилбейтем. Самолётко көрө, Жер спутник-керептег коомой көрүнөт, же андый да болзо сүреен жараш.

Ай меге көрүнбеген. Ак-айаста ол жердегизинен тыг жаркындалат. Жылдыстар база сүреен жаркынду ла чокум көрүнөт.

Тыг бийикте менниг бескем жоголо до берерде, су-кадыгым жакшы болды. Не ле немени эдерге сүреен жеңил боло берген. Колы-будым жеңилип, предметтер кабинаныг ичинде учуза берген. Мен бойым да, алдындагы чылап, креслодо отурбай, кейге көдүриле бердим. Бу өйдө мен, жерде чилеп ок, ажаанып та, иштеп те, аярып көргөнүмди бичип те турдым. Колым кейде калбагдап та турган болзо, бичижим ол ло бойы болды. Жаңыс ла блокнотты тудуп турар керек, онон өскө ол уча берер.

Бу өйгө жетире мен самолётто учуп туратам, же бу учуш меге сүреен, сүреен жарады.

Самолётто баштапкы катап учканымды бу учушла түндеерге болбос. Баштапкы учуш канатту машинала болгон, мынызы дезде — канады жок машинала. Баштапкы катап учарымда, бир часка түргениле жүс бежен километр учкам, бу тушта дезде — часка жирме сегис мун километр учкам. Баштапкы катап учарымда, жерден бүдүн жарым километр бийик көдүрилгем, спутник-корабльде дезде үч жүс километрге көдүрилгем.

Жерге түжүп келеримде, мени бистинг советский улус сүүнчилү уткыды. Никита Сергеевич Хрущевтын ийген телеграммасына сүреен сүүндим. Мени онын кижиге килемјизи, аярузы, жылу сөстөри сүүндирди. Никита Сергеевичтин меге эткен килемјизи, аярузы учун, ого бастыра жүрегимнен быяаным айдып турум.

Ю. Гагаринниг бичигени аайынча.

Мичурин

Рязанский губернияда Ваня деп уулчак журтаган, онын өбө-жөзи Мичурин болгон. Уулчактын адазы ла таадазы садта иштеерге сүйүтөндөр. Ваня да садты сүүгөн. Садты отургузып, яблоняга прививка эдип туратан. Гимназияны божодорго Ванияга келишпеген. Уулчакка онон до ары үренер керек болгон, же жадар аргазы жок болордо, ол темир жолдын конторазына иштеерге кирген. Иш күч болгон, Мичурин жүк ле бойынын садында амырап, азыйдагы ок аайынча, бойынын бош ойин садта өткүрүп турган.

Ол книгалар садып алып, үренип турган, башка-башка жерлерден үрендер ле өзүмдер алдырып алала, озорды бойынын садында отургузып, жылуга ла күнге үренип калган түштүк өзүмдерди бойынын садына өскүрүп аларга кичеенип турган.

Мичурин түндүк сортторды түштүк сортторло бириктирип, жаңы өзүмдер өскүрүп аларга кичеенип, иштеп турды.

Мичурин кандиль деп крымский агажактын чечегинин пыльказын алала, «китайка» деп түндүк яблонянын чечектерин тоозындалтып ийген. Китайканын плодторы өзүп келген. Мичурин ол плодтордын үрендерин жууп алала, үрендеп салган.

Үрендердег кичинек агажактар өзүп келген.

Он жылдын бажында бу агажактарда плодтор бүтти. Мичурин бу агажактарла ченемелдерди онон ары өткүрди.

Мичурин бу агажакты кичееп турарда, ол жылдын сайын там ла жакшы, там ла амтанду плодтор берип турды. Бу плодтор крымский яблоколорго түңгей болды. Агаш бойы дезде соокко алдырбай турды.

Көп жылдардын туркунына иштеп, бастыра керектерди бойы сананып таап, Мичурин 350 жаңы сорт яблоколор, грушалар, сливалар, вишнялар, персиктер, керек дезде түндүкте өзөтөн виноград өскүрүп алган.

Вишня, जोдро чылап, сабалакту бүдер болды. Мынайып өссин деп, Мичурин вишняны जोдроло, колыштырган. Онон бүткен плодтор сүреен жакшы болды. Көрсөң, көзинге де бүтпей турардын: जोдронын бүринин ортозынан вишнянын жиилектери ээлип турар.

Андый вишнянын түжүми тегин вишнянын түжүминен чик жок көп болуп жат.

Мичурин бойынын иштери керегинде журналдарда бичип турган. Ыраак Петербурттагы кааннын министрлери онын ижин жаан тузалу иш дегендер, же Мичурин акча жок шыралап турган, государстводон болуш сураарда, бир де неме бербегендер.

Андый уур күндерде Козлов городко американецтер келген деп, Мичуринге айдышкандар. Керекти билгир төзөп алза, көп астам бергедий жакшы сортту өзүмдер өскүрүп турган Мичурин

Козлов городто иштеп јат деп, ыраак Америкага угулып барган эмтир. Американецтер Мичуринди бойынын ижин онон ары өткүрерге Америкага баралы деп кычырган.

— Жок, мен Америкага барбазым. Мен јажына мында иштегем, арткан да жүрүмимди мында ок өткүрерим. Айса болзо, менин ижим темей эмес деп, мындагы да улус билер ой келер.

Мичурин бойынын төрөлинин патриоды болгон. ол бойынын ороонун, бойынын албатызын сүйүп, өскө јерге барар күүни жок болгон.

Бистин ороондо улу Октябрьский социалистический революция болгон, советский јан төзөлгөн.

Мичурин керегинде Владимир Ильич Ленин угала, ого јаан ајару јетирген, Мичуринге болуш эдип, агрономдор ло практиканттар ийген, ченемелдер өткүрерине государство акча берген.

Јаан учурлу ижи учун башкару Мичуринге эн бийик награда, Лениннин орденин, берген. Козлов городты Мичуринск деп адаган.

Мичурин бойынын ижинин тузазын көргөн. Қолхозтордын садтарында мичуринский сортту плодовой ағаштарды өскүрип јадылар. Мичуриннин соокко чыдамкай сортту яблонялары эмди Сибирьде өзүп, яблоколоры быжып турат. Мичурин 1935 јылда јада калган. Онын јүстер тоолу үренчиктери јангы өзүмдер өскүрер керекти онон ары өткүрип јадылар.

С. Ижевскийдин бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Мичуриннин јаткан јери.
2. Ваня садта иштегени.
3. Темир јолдын конторщиги.
4. Мичурин арендага јер алганы.
5. Бир сорт јиилекти экинчизиле бириктиргени.
6. Каан башкарузынан болуш сураганы.
7. Козлов јуртка американецтер келгени.
8. Мичурин — төрөлинин патриоды.
9. Советский башкару Мичуринге болуш јетиргени.

Јакылта

Куучынан кычырганы аайынча Мичуриннин характеристиказын бичигер.

ГРАЖДАНСКИЙ ЈУУНЫН ЈЫЛДАРЫНАН

Буденный керегинде куучын

Бир катап, гражданский јуу тужунда, Буденный ординарец-ле экү бараткан. Керек эниргери болгон. Олор бир деремне турганын көрүп ийдилер. Ол деремненин ады Жутовский болгон.

— Бу деремнени бистин улус алып алган болор керек. Ак-

тар мында эмди жок болор учурлу. Жортып барып, көрөли — дешти.

Деремнеге кирип келер болзо, анда актар эмитир. Таң атту келген улуска удур олоор базып келди, ончолоры погонду эмитир, же офицерлери жок, жангыс ла солдаттар. Олоор таң атту улусты көргилеп турды.

Будённый ординарецке экү буркалу болгон. Олоор казактар ба, эмезе бурка кийип жүретен актар ба, эмезе актардын штабынан келген улус па деп, актар аайлап болбой турган. Олоор Будённыйдан сурагылады:

— Бу сенин адыннын куйругын, будёновецтердин аттарынын куйругу чылап, ненин учун кыскарта кезип салган?

Будённый дезе атты сыймап, каруузын токуналу айтты:

— Будёновецтерден блаап алганыс.

Бу таң атту келген улус бужу ла олоордын деп, актар сананды. «Барып ажаналыктар» — дешти.

Канайдар да арга жок болды. Будённый ординарец жаар көрди, онызы билдирбес жанынан имдеп ийди. Анайда имдегениле бойымды канайда тударын билерим дегенин көргүскөн. Олоор аттарынан тўжўп, туранын жанына буулап салала, үйге кирдилер.

Буркаларын чечкилебей, отурып ажандылар.

— Эх, ол Будённый кандый жалтанбас! Ол бисле канча ла катап жуулашкан. Бис Будённыйды чырайынан таныырыс, оныла канча ла тушташканыс... Керек дезе минип турган адын да билерис — деп, ак солдаттар мактанышты.

Ординарец унчукпай отурып ажанды, бурканын алдындагы мылтыгын дезе белен болзын деп тудуп алды. Будённый дезе ажанып отурала, айтты:

— Мен Будённыйды база көп катап көргөм. Керек дезе ол жого аларга санангам, же алып болбогом.

Будённый ажанып алала, ординарецке айтты:

— Атарды көрүп, олоорды азыраар керек.

Олоор турадан чыгала, аттарын чечип алала, кайра көрдилер, актар тураларда ажанып отурган.

Будённый адына калып чыгып минип алды, оны ээчий ординарец минди, олоор чөл жаар мантада берди. Олоор бойынын улустарына једип келди. Будённый тургуза ла командирлерди жууп, деремнени эки жанынан курчап, актарга табарар деп јакарды.

Деремнеге кызылдар табарарда, актар туралардан чыга жүгүрдилер. Олоордын кезиги калбакту, кезиги ич кийимдү чыктылар, кезиги дезе ажанып алала, уйуктаарга јаткандар. Бир канчазы тураларынан чыккылап аткылаган, же адарга орой болгон. Будённый олоорды олјого алып, стройго тургуссын деп јакарды.

Олјолоткон актарды стройго тургузып саларда, Будённый стройдын жанынча базып, оны электеп каткыргандардын ла мактангандардын алдына туруп айтты:

— Будённыйды чырайынан танырыс деп төгүндөп айтканар. Бу слердин алдыгарда Будённый.

Бу кижилер жуукта ла олорто ажанган деп, көрүп таныла, коркый бердилер: олорто ончозын адып салар деп бодогондор.

Бу улус — крестьяндар, олорто актар бойлорына албанла жууган эмтир деп, Будённый билеп айтты:

— Слерди, тенектерди, ак генералдар төгүндөп салган. Айылыгар сайын жаныгар, актардын сөстөрүн эмди укпагар.

Н. Тихоновтын бичигени айында.

П Л А Н

1. Будённый актардын ортозында.
2. Будённый бойынын улузына жеткени.
3. Будённый актарды олго алганы.
4. Актардын черүзине албадап жууган крестьяндарды жайымдаганы.

Жакыталар

1. План тургузыгар.
2. 3-чи жүзүннө бичилгенин 1-кы жүзүннө эдип, изложение бичигер.

Чапаев тескерлебейтен

Военно-инженерный академиянын курсанттары окоптор казарга, эмикле ман манаарга, жолдор жазаарга жылга жуук үренгендер. Үредүни түргөн божодорго кичеенип тургандар, ненин учун дезе кажызы ла курсты божодоло, фронтко атанарга мендеп турдылар. Ол тужунда акгвардеецтердин черүзи республиканы курчап алган болгон, Кызыл Черү дезе курчуны үзөргө өштүлөргө героический согулталар эдип турган. Ой кату болгон.

Арт-учунда, кызыл командирлер үредүзүн божоттылар. Колчакка удурлажа тартыжарга олорто кунчыгышка аткардылар.

Уральска келеле, иит командирлер штабка келдилер, мында олорто Чапаевке ийер дештилер. Бу ойдө Чапаев табаруга белетенип турган. Бир катап ол командирлердин жаанын, Слепнёвты, алдыртып алала, айтты: «Уй мылтыктар сууга түшпегедий эдип, Уралды кечире меге күр эдип беригер». «Эдерис, нөкөр командир!» деп, Слепнёв айдала, инженерлерди жууп алды. Уй мылтыктын бескези канча кире, күрдин квадратный метрине ол канча кире уур базар. Уралдын түргени канча кире, күрди тударына кандый материалдар керек деп, олорто удаан шүүштилер. Күрди эдерге үч ай керек, эмеш коомой күр керек болгодый болзо, бир айдын бажында бүдөр деп, жууннын кийининде Чапаевке жетирү эттилер. Күр бир айдын бажында эмес, үч күннин бажында керек деп, Чапаев каруузын берди. Инженерлер шүүжип сананала, Чапаевке катап келип, айттылар: «Нөкөр командующий! Күр үч күннин ба-

жында бұдер, је төртінчи кўнinde жемирилип калар, слер тескерлегедий болзоор, жуучылдарга сууны кечерге келижер».

— Же јөп, тескерлебезис: «Чапаев тескерлебейтен!» — Иш кайнай берди. Кўр бұткен деп, Слепнёв үч кўнning бажында Чапаевке јетирди. Суунын ол јанына кечип барар деп Чапаев приказ берди. Конница сууны јүзүп кечти, селендеп турган кўрле дезе мылтык-јепселди колло тажып кечирдилер.

Слепнёв бир канча кўнning бажында «Урал сууны кечиरे кўр туткан учун кызылчерүчи Слепнёвко благодарность јарлап турум» деген приказ алды.

М. Слепнёвтың бичигени аайынча.

АДА-ТӨРӨЛ УЧУН УЛУ ЈУУНЫҢ ЈЫЛДАРЫНАН

Калганчы тартыжу

Бу керек Ада-Төрөл учун Улу жуу тушта Түндүк Донецтин бери јанында болгон. Ол тушта Украинаны немецкий шилемирлер кезек өйгө олјолоп алала, кўн-кайрал јок тоноп, јоткондоп турган. Советский Союзтың кочегарказы — Донбасс база немецтердин колында болгон. Украинанын јери бойынын јайымдаачыларын — Кызыл Черўнинг жуучылдарын сакып турды.

Кызыл Черўнинг бир бөлүги калапту тартыжуга белетенип турды.

Август айдын изү кўндери болгон. Ұзүги јок тартыжуларга чылап калган солдаттар ла командирлер кыска өйгө тым боло берген тушта бойлорынын орудиелерин јазап, јангы тартыжуларга белетенип турдылар. Олор изүден суузап, бу ла жуукта немецтерден јайымдап алган коштой турган деремнеден кыстардын ла уулчактардын экелип берген јулукту сливаларын, јыды јараш яблоколорын ла грушаларын јип, суузындарын кандырып турды.

Ичкерлеш августтын 20 кўнinde башталды. өштү тын удурлажып турды. Бистин часттардын ичкерлеп турганын токтодып аларга, немецтердин командованиези фронттын бу бөлүгине көп тоолу уур танктар ийген.

Шуклиннинг батареязына өштүнинг танктарынын төс согултазына удурлажарга қелишти.

Августын 28 кўнinde немецкий танктар Шуклиннинг батареязы корып турган участокты буза согорго канча ла катап ченешкен. Же јалтанбас артиллеристтердин чокум адыжынан коркып, танктар ојто кайра бурылып турдылар. Бу тужунда артиллеристтер сүреен кичеemelдү адып тургандар. Олордын ичкери јанында чокум адышла үреп салган немецкий 7 уур танк күйүп, ышталып јатты. Шуклин коштой турган блиндажтан тартыжуны сүре ле башкарып турды.

Јендирткенине чугулдана берген немецтер Шуклиннинг ба-

тарезын базарга сананып алала, бойынын уур батареязынын адыжын ла бир канча самолетторды онын ўсти орто уулан-дырдылар.

Артиллеристтер оштўнинг от-калапту адыжын да керекке албай, орудиелердин турган јерин тўрген солып, адар јерин тўрген ағылап, бойлорынын позициясын јана баспай тудуп турдылар.

Кенетийин бир бомба Шуклиннинг отурган блиндажынын јанына келип тўшти. Блиндаж торт бузула берди. Јуучылдар оноор тап эделе, бойынын олўп калган командирин кўрўп ийдилер. Бомба јарыларда, кейдин толкузы Шуклинди чыгара таштап ийген эмитир. Олўп јада, тўрөл јерди оштўден база эмеш алып аларга ичкерлеген чилеп, Шуклин колдорын ичкери сунганча, бажыла кўнбадыш јаар ууланып, кўгкўрў јатты. Сол колында «Бистин Тўрөл учун» деп бичиген час јалтырап јатты.

Јууны токтотпой туруп, артиллеристтер бойынын сўўген командиринин сўўгин тылга апарып салдылар.

Тартыжунын кийининде старший лейтенант Илья Захарович Шуклиннинг сўўгин Святогорск деп станциядан ыраак эмес пионерский лагерьге кўндўлў јуучылдын сўўгин јуур ээжи аайынча јууп салдылар. Онын сўўгинде јуучылдар бичиктў, јаан эмес памятник тургузып салдылар. Артиллеристтер Геройдын сўўгинде турала, бойынын сўўген командири учун оштўден очин мынан ары кайралы јок алар болуп чертендилер.

К. Растегаевтин бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Немецтер Украинада.
2. Тартыжунын алдында.
3. Шуклиннинг батареязы оштўнинг танктарыла эрчимдў тартышканы.
4. Шуклиннинг олтўни.

Јакылталар

1. План тургузыгар.
2. Планнын 2-чи ле 3-чи бажалыгына изложение бичигер.

Комсомол кыс

Бу керек Ада-Тўрөл учун Улу јуунын кату ойинде Ленинградта болгон. Карган профессор стенелери соокко кырутып калган комнатада јаткан. Бу квартирадан ончозы јўре берген, профессор дезе су-кадыгы коомой болуп, барып болбогон. Карган профессор бистин албатынын јенўзине бўдўп, су-кадыгы коомойтый да берген болзо, кўнўн ле сууга бойы барып, кичинек кастрюльказына каша кайнадып алып, ажанып, керек дезе сагалын да кырып алып, тўжўне ле радио угуп туратан. Фронттон јакшы солундар угулганда, ол тын сўўнетен. Је уда-

бай су-кадыгы там ла коомойтып, ол чек ле јада берди. Тере тонло оронып алып, ол диваннын үстүндө эки күн кыймык жогынан жатты. Телефон иштебей барган. Же качан радио үреле берерде, ол көзин де ачпай барды.

Бүрүңкий кире берерде, комнатага кыска тере тонду, бөрүктү иит кыс кирип келди.

— Эзендер! — деп, ол профессорло жакшылашты. Профессордын жүк ле кабактары кыймыктажа берди.

Туранын ичинде сүрекей соок болгонын кыс көрөлө, айтты: — Мен эмди ле печкеге от салып ийерим.

Кыс печкеге от салып ийерде, туранын ичи жылый берди. Ол сууга барып келеле, буфеттен жарма таап алып, каша кайнадып ийди. Онон профессорды, кичинек баланы чылап, калбактан азырады. Профессор кыстын кичинек колдорун жаагына жаба тудала, ыйлай берди. «Же бу түжелген түш болбой» — деп, сананала, профессор көзин жумуп ийди. Анайда ол уйуктай берди. Көзин катап ачарда, таныш эмес кыс пол жунуп турган эмтир. Онон ол отургушка отура түжүп, тонынын төш карманынан газет чыгарып, кычыра берди.

«Жок, бу түжелген түш» — деп, профессор айдып, көзин катап ла жумуп ийди. Кыстын уни угулбай барарда, ол көзин ачып көрди: кыс уйуктап турган эмтир. Газеди дезе тизезинде жадыры. Же эки-үч минуттын бажында ол тура жүгүрди.

— Барар өйим жетти, эмди де база бир-эки айылга кирип барар керек — деп кыс айтты, онон профессорло жакшылажала, бөрүгин кийип, эжик жаар басты.

— Бейи уксагар — деп, профессор ого айтты. — Слер кем? Мен слерди таныбадым, мен керек дезе слерге быйаным да айтпадым.

— Мен комсомолка, адым Женя... Эртең база келерим — деп, кыс айдала, эжиктен чыга берди.

ИШ КЕРЕГИНДЕ

Жалтанбас ченемелдер

Агроном Анна Ефимовна Воронова бир канча жылдардын туркунына башка-башка сорт культуралардын үренин чачып, олордон түжүм жууп, тоозын алып, түндеп көрүп туратан. Үренин эң артык сортторун колхозторго үренге алзын деп жоп беретен.

Курганский областта жылу күндөр жай туркунына жүк ле эки ай туруп жат. Мында жарагадый үренин сортторы ас болгонын Воронова билип турган.

Маала ажы мында торт өспөйтөн. Огурчындар, помидорлор, тыквалар ла онон до өскөлөри быжарга жеткелекте кыру

түжүп, ончозын тогуруп салатан: База ла бир үч недеде кире жылу күндер турган болзо, сүреен жакшы түжүм болор эди.

Анна Ефимовна Мичуриннинг бичиктерин кычырып, онын үредүзин жакшы билетен. Өзүмди өскөртөргө турган болзон, онын өзүп чыгар айалгазын өскөрт деп, Мичуриннинг бичигинде жарталат. Өзүмди жаны айалгага жаштаң ала тазыктырганы артык. Соокко чыдамкай өзүмдер табарга Анна Ефимовна көп ченемел этти.

Баштапкы ченемелдерди өткүргенинен бери бир канча жылдар өттү. Курганский областта жаткан улус Воронованын ченемел өткүрип турган жеринде кызыл помидорлор, огурчындар, керек дезе дынялар ла арбузтар да өзүп турганына кайкажып турдылар.

Мында ончо керектин учуры үренди үрендеер алдында белетееринде болгон. Чыкту, ууттаарына Jede берген үренди агроном соокко чыгарып, ойто жылуга кийдирип турган. Анайда канча ла катап эдер керек. Үрен он эки час соокто турган болзо, он эки час жылуда тудар учурлу. Онын кийининде ле үренди үрендеер керек. Андый үреннен өскөн өзүм кыруга чыдамкай болгон.

Буудайдын үрениле өткүрген ченемел база жакшы өткөн. Соокко тазыктырып алала, чачкан буудайдын үрени жакшы өзүп, күски кыруларга жетпей быжа берген, түжүми де алдындагы жылдардан арбын болгон. Өзүмде кандый да оору билдирбеген.

Андай ок ченемелди Воронова кукурузанын үрениле база өткүрген. Соокко тазыктырып салган кукурузанын үрени керек дезе эки-төрт тө градус жылуда сүреен жакшы өзүп чыккан.

Онын кийининдеги жылдарда Воронова соокко тазыктырып салган үреннен өскүрген өзүмнинг үренин ажындыра соокко тутпай да чачарда, өзүм соокко чыдамкай болуп, жакшы түжүм берди.

В. Елагиннинг бичигени аайынча.

«Караваево» совхозто

«Караваево» совхоз костромской укту уйлар өскүрип аларга амадап, бозуларды жылуда тудуп азырайтандар, андый да болзо олор өлгүлөп туратан. Бозуларды канайып та кичееп тутса, кезик жылдарда олор алтан процентке жуук өлөтөндөр.

Удабай бозулардын өлүп турган шылтагы жартала берген.

Jaан телятниктин ичин түнгей жылыдып болбос. Печкенин жанында изү, көзнөктин жанында дезе соок, бийикте изү, полдо дезе соок. Печкеге отты салганынын кийининде жылу, Je тагары жуук телятникте соок боло берет.

Телятникте эмезе изү, эмезе соок болуп, температуранын солынганынан улам бозулар оорып турганын ишчилер билит

ийгендер. Мынын кийининде телятниктин ичинде бир түнгей температура тударга кичеенип, печкеге отты түнде де салып тургандар. Же мынайда да эткенинен неме болбой, бозулар оорып, өлүп турды.

Бир катап ноябрь айдын соок түнинде кажаганнан боос уй качкан. Бу сан башка жылыкту уй болгон. Уй саачылар оны Желбис деп тегин адаган эмес. Ол буузынан чечилеле, воротаны ачып, жүре берген.

Таңа ла шуурган болгон, уйдын изин кар бектеп барган учун, оны табарга жүч болгон. Оны көп күндердин туркунына бедрегендер. Ол табылар деп, улус иженип тургандар, же бозу чыкса, өлүп калар деп бодогондор.

Арт-учында уйды таптылар. Уйдын төрөп алган бозузы, өлөрдөн болгой, сүрекей жакшы су-кадыкту болгонына улус сүреен кайкашкан. Бозу энезинин жанында торт ло текшилеп мантап турган. Онын түги койу өзүп калган.

Бу учуралдан улам зоотехник Станислав Иванович Штейман жаңы шүүлте эдип, мынайда айтты:

— Бозуларды соокко тудуп, азыраар керек. Бозу соокко тазыкса, жүгүш микробтордон оорыбай барар.

Штейман соок турада озо баштап ас бозулар тудуп азырап ченеген. Мынайда эдерине эски мылчаны тузаланган, онын печезин оодып, бастыра жарыктарын сыксып, көзнөктөрүн шилилеп, жакшы дезинфекция эделе, бозулар сугуп салган.

Жаңы айалгада тудуп азыраган бозулар түргөн өзүп, кандый да оорула оорыбай турган, ненин учун дезе каршулу микробтор соок телятникте өспөй турган.

Эмди «Караваево» совхозто бозу азыраачылар бозуларды жаңы эп-сүмеле азырап өскүредилер. Соок помещениеде тудуп азыраган бозулардан жаан сөөктү, соокко чыдамкай уйлар болот. Андый уйлар көп курсак жип, көп сүт берет, жирме жашка жетире жүрет.

Озочыл койчы

Ада-Төрөл учун Улу жуунын учына жетире туружала, Жибакков Коргы 1947 жылда жанып келген. Лиит солдаттын төжин «Слава» орден ле алты медаль кееркеткен.

Совет орооннын ишкүчиле жаткандары албаты-хозяйствозын орныктылары жанынан эрчимдү ишке көдүрилген. Албатынын бу улу тартыжузында Коргы да алаңзу жоктон туружа берди. Ол черүден жанган ла тарый бир үүр кой алып, кичееп кабыра берген. Койчы экинчи ле жымында бийик једимге једип, кажы ла 100 койдон 107 курааннан алган.

1959 жылда Јибакков кабырарга түги чичке жакшы укту бир үүр кураан кой бергендер. Ол кожо иштеп турган нөкөрлөрилө койлорды јайдын ойинде јакшы семиртерине одорлор-

ды билгир тузаланган. Жайгыда семирген кой кыштан жеңил чыгатанын, олордын түги арбын, кураандары су-кадык, жакшы өзөрүн кажы ла ишчи ундыбайтан. Олор койлорын јум одорлу серүүн тайгага чыгарган. Бир де конок суудан, тустаң кыйнабай кичееген. Олор кыштудагы чеден-кажаганды јазаары јанынан јаан иштер өткүрген.

Жибаков зооветеринарный ээжилерди јакшы билип, оорый берген койды бойы да эмдеп алат. Ол оренбургский эп-сүмеле кой кыркырына үренип алган. Мындый эп-сүмеге нөкөрлөрүн де үредип јат.

Ишчилер койлорды кыштын өйинде дворго јангыс ла јаан сооктордо ло шуурганду күндерде сугадылар. Арткан өйдө дезе олорды үсти ачык чеденде тургузып, олордын турган јерин кургак тударга кичеенип турдылар.

1962 јылда Жибаков молју аайынча кажы ла 100 койдон 105 кураан алар ордына 109 кураан алган, кажы ла койдон 3800 грамм түк кыркып алардын ордына 4100 грамм алган. Бу јангыс та совхоз ичинде эмес, је бастыра область ичинде јакшы једим болгон.

1963 јылда Жибаков Коргы Алтайский краевой Советке депутат болуп тудулган. Онызы јолду. Бистин ороондо көрүмјилү ишчи качан да болзо күндүлү, тоомјылу.

АМЫР-ЭНЧҮ УЧУН ТАРТЫЖУ

Вико — амыр-энчү учун тартыжаачы

Вико Америкада јадат. Ондо ада јок. Онын адазы 1944 јылда јууда өлгөн, ондо эне де јок. Энези негр болгон, оны фабрикада ак мастер өлтүре соккон. Виконын энези сүреен јакшы кижии болгон, ол улуска кандый да јаманын јетирбеген. Ол јүк ле кара улус ак улустый ок деп айткан.

Виконын јаан карындажы бар, онын ады Том. Бир катап ол ак улустын столовыйына кирген. Ого кирген учун оны тын соккондор, ол качып браадала, будын сындырып алган. Анда, Америкада, акказы јок кижини эмдебес. Томдо дезе эмденерге акча јок болгон, онын учун ол јажына аксак болуп артып калган. Эмди Том иш таап болбой јат. Вико школдо үренбеген, је кычырып билетен. Виконы бичикке Том үредип салган.

Вико базарда јаантайын болотон. Ол кезикте үй улуска аш-курсақ апарыжып, эмеш акча иштеп алатан. Бир катап базарда јаан улус атомный јууга удурлажа Венский кычыру бичикти кычырып турарда, олорго Вико базып келди. Ол лаптап угуп алала, олордон сурады: «Атомный јууга удурлашкандардан кол салдыртып јүрерге меге јараар ба? Јаан улуска јуу керек јок, меге де ол керек јок». — «Јараар — деп, Венский кычыруны кычырып турган кижини күреелей туруп алгандар-

дан кем де айтты. — Амыр-энчү учун бис ончобус тартыжар учурлу: јаан да улус, балдар да!»

Неделенин туркунына Вико базарда улуска күнүн де кол салдыртып алып турды. Ол беш жүс кижиге кол салдыртып алган. Кол салдыртып аларын ол мынайда баштаган. Мен улуска кол салдыртарга турум деп, Вико субботто бойынын жаан карындажына айткан, карындажы ого болужарга јөпсинген. Олор экү базарга келген крестьяндарды јууп алган старостага бардылар. Атомный бомба јаныс та хозяйствого коромјы јетирер эмес, је крестьяндарды бойлорын кыرار деп, атомный бомба түшкен јерде не де өспөс деп, Вико крестьяндарга айдып берген.

Крестьяндар бойынын јурттарына барып, базарда атомный бомба керегинде уккандарын куучындагандар. Бир канча өйдин бажында деремнеден ондор тоолу крестьяндар Викого келип, Венский кычырунын алдына бойынын сабарларынын кебин салдылар. Олор бичип билбейтендер. Анайда Вико јууны керексибей турган беш жүс кижиден кол салдыртып алган.

Амыр-энчү учун тартыжаачылардын тоозы элбеп јат. Уй де улус, балдар да, телекейдин бастыра албатызы јууны керексибей јадылар. Јуу јаныс ла капиталисттерге керек, ненин учун дезе, јуудан капиталисттер байып јадылар.

«Пионерский правда» газеттен

П Л А Н

1. Вико кем болгон?
2. Виконын ада-энези канайда өлгөн?
3. Виконын карындажына кандый түбек боло берген?
4. Атомный јууны керексибей турган 500 кижиден Вико колды канайда салдыртып алган?

ОЗОҒЫ ЈУРУМНЕН

Минин ле Пожарский

Төрөлине поляктар табарарда, Нижний Новгородто јаткан улус оны корыырга туруп чыккан.

Сагышту ла эрчимдү којойым Минин Нижний Новгородто јаткан улусты јууп алала, Москваны јайымдайтан черү төзөбөргө бойлорынын јөбөжозинин үчинчи үлүзин јуурга олорло јөптөшкөн.

Ол јөпти јарадып, көп акча јууп, ол акчага черү шыйдып алгандар. Эмди јаныс ла јакшы полководец табатаны арткан болгон, Минин оны таап алган.

Нижнийден ыраак эмес јерде бойынын имениезинде Пожарский журтап јаткан. Ол поляктарга шыркаладала, эмденип турган. Келип, черүни башкарзын деп, Пожарскийге элчи ийгилеген. Төрөлин корыйтаны онын ак-чек кереги деп бодоп, По-

жарский черүни башкарага јобин береле, бүдүмчилү болушчы сураган. Пожарскийдин јобиле Мининди онын болушчызы эдип туткандар.

Черүни јангыс ла јууп алар эмес, оны јуу-јепселле јакшы шыйдып алар керек болгон. Ол өйдө улус куйак кийип алала, јууга барар учурлу болгон. Ол куйак чамча кеберлү болуп јат, оны оок темир тегеликтерден эдип туратан: андый куйак кыймыктанарга чаптык этпей, согултадан корып туратан. Кезикте төжине јалбак темир лат (панцирь) кийип јүретен. Бажына дезе шлем (темир бөрүктер) кийип алатандар.

Мылтыктар ончозында болбогон, је кажы ла јуучылда ок-јаа ла кылыш бар болгон. Мылтык-јепселден өскө, јуучылдарга јакшы аттар керек болгон. Минин акча-јөөжөни јууп, Пожарскийдин черүзин не ле керектү немеле јеткилдеп салган.

Пожарский черүзиле Нижний Новгородтон чыгып, Ярославльга једеле, черүзине үзеери улус јууган. Ого туш-башка јерден орус улус келип, кожулып турган. Пожарскийдин черүзи күнүн ле көптөп турган. Ол Москва јаар ичкерлеп барган. 1612 јылда јайгыда Пожарский Москвага једип, оны курчап алган.

Курчаткан поляктарга болужарга гетман Хоткевичке баштаткан черү келеткен.

22 августта 1612 јылда Хоткевич Москва сууны Девиций монастырьдын јанынан кечип чыккан.

Коркушту тартыжу баштала берген. Хоткевич Пожарскийге табарарда, ол бастыра күчиле коруланып турган.

Поляктар Кремльдин јанында турган. Олорды Москва сууны кечирбей тудар керек болгон. Согуш кере тўжүне өткөн, энирге јетире кем де јенү алып болбогон. Анайдарда, Минин Пожарскийден сураган: «Мере бир полк улус бер, мен олорды согушка бойым апаратам». «Кемди аларга јадын, талдап ал» — деп, Пожарский каруузын берген. Минин черүнүн эн ле јакшыларын талдап алала, Хоткевичке табарган. Эртең турага јетпей, Минин Хоткевичти јенип алган, Хоткевич тескерлеп барган. Онын арткан черүзи качып барган.

Хоткевич јенгдирген кийининде, Кремльде отурган поляктар олјого кирип, олорды өлтүрбей божодып ийзиндер деп сурагандар. Олорды божодып ийерде, Кремльден јүре бергендер.

Албаты ийде-күчин најылыкту бириктирип, Москваны корып алгандар.

П Л А Н

I. Албатынын ополчениези:

1. Нижний Новгородто јайымдаачы движение.
2. Мининин учуры.
3. Пожарский — ополчениеин башчызы.
4. Ополчение мылтык-јепселле јепсенгени.

II. Москва јаар поход эткени:

1. Ярославльда черү јууганы.

2. Поляктарга болуш.
3. Хоткевич Москва сууны кечкени ле согуштын башталганы.
4. Минининг жалтанбазы ла Хоткевичти јенгени.

Писатель Гайдардын јүрүминен учурал

Керек Москвада болгон. Трамвай токтоор јерге толтыра улусту трамвай токтоды. Мында трамвайга база бир канча улус отурды. Арказында јүктү карган эмеген кирди. Оны ээчий кавалерийский шинельдү ле кубанка кара бөрүктү бийик сынду кижиги кирди.

Трамвайга энг учында колында книгалу јокту кийинген јиит уул кирди. Јиит уулды тургуза ла площадканын ортозына ийдип ийдилер. Уул кармандарын јоктоп көрөлө, кондукторго эбијоксынып көрди. Арт-учында ол сүүнчилү күлүмзиренип ийеле, карманынан монета чыгарып, оны кондукторго берди.

Трамвай бир канча јерде токтогон. Трамвайда улус торт ло тыгылып калган. Шинельдү кавалерист книжкалу јииттин карманына кирип турганын боро фуражкалу кижиги көрүп ийген. Уурчынын колын тудуп, карманнан чыгарып алдылар. Ончозы кыйгырыжып, түймеже бердилер. Трамвай токтой түшти. Улус трамвайдан оромго чубалыжып чыкты.

Оромдо база улус јуулышты. Постто турган милиционер улусту сурап турды: «Граждандар, граждандар, кыйгырышпагар!»

Кыстар, уулдар, боро фуражкалу кижиги кыйгырыжып, токунабай турдылар. Је ончозынан тын арказында таар јүктенген карган эмеген кыйгырып турды. Ол уурчы јаар торт ло јүткүп, чырышту кичинек колыла јангып турды.

Шинельдү кижиги нени де јартаарга албаданып турды, је оны кем де укпай турды. Улустын табыжы там ла тыный берди.

Милиционер уурчыдан документ сурады. Уурчы колын карманына сугуп, күренг кичинек бичигеш чыгарды. Ол кемзинип айтты:

— Мен паспортты бойымла кожо албадым. Менде јүк ле советский писательдердин Союзынын членский биледи бар. Мен бойым база писатель. Менин ады-јолым Аркадий Гайдар.

— Андый писательдерди бис билерис! — деп, чугулчы карган эмеген кыйгырды. Оны ээчий ончолоры кыйгырышты.

Бу тал-табыштын ортозында јаныс ла колында книжкалу јиит уул кыйгырбай, токуналу турды.

— Слер кем болгоныгар, слердег нени уурдаган? — деп, онон милиционер сурады. Јиит уул кызарып, айтты:

— Мен Москвага кече келгем, медицинский институтка үренерге кирдим. Менде акча торт јок. Бойымнын акчамды тудуп салгам, стипендияны эм тура албагам.

— Документтеринди уштып барган болбозын, көр — деп,

милиционер јиит уулга айтты. Уул карманын ончо улустын көзүнчө антарып ийди. Уурчы кирген карманнан јерге уужалып калган 50 салковой акча түшти. Јиит уул акчаны көрүп айтты:

— Бу менин акчам эмес. Менде бир де акча јок болгон.

Улус кайкажа бердилер. Ончозы унчугушпай барала, писатель јаар көрүп турдылар. Писатель база унчукпай, јер јаар көрүп, колындагы бойынын бөрүгүн уужап турды.

Милиционер кайкап турды. Милицияда ол көп жылдардын туркунына служить эткен, је кижининг карманына бойынын акчазын салган уурчыны бир де катап көрбөгөн. Милиционер колын өрө көдүреле, айтты:

— Мен нөкөр писательди божодып јадым, ол нени де уурдабаган, ончогор таркагар.

Ончозы таркай бердилер. Писатель Аркадий Гайдар да барарга сананган, је таарлу карган эмеген оны токтодып алды. Эмеген таарынан јаан кызыл яблоко чыгарып, оны Гайдарга береле, айтты:

— Ал, ак санаалу киж. Ал, яблоко јаан, онын учун мен оны сенин карманынга билдирбезиненг сугуп болбозым. Ошкош ло билип ийерин.

П Л А Н

1. Трамвай токтоор јерде.
2. Уурчыны трамвайга канайда туткан?
3. Жуулышкан улус ненин учун кыйгырыжып, токунабай турдылар?
4. Милиционер уурчыдан нени сурады?
5. Јиит уул бойы керегинде нени айтты?
6. Јиит уулдын карманынан не табылды?
7. Карган эмеген Гайдарга нени айтты?

ЈУЗУН-ЈУЎР УЧУРАЛДАР

Сууга калыганы

Бир жереп јерди эбиреде јоруктап јүреле, јанып келеткен. Күн айас, тымык болгон, улус ончозы палубада болгон. Улустын ортозында бир јаан киж-кийик айланыжып, ончо улусты соододып турган. Ол корчойып, секирип, чырайын каткымчылу јуурып, улуска өткөнип турган, улус оныла соодожып турганын билип, ол там ла тыгыда баштактанып турган.

Керептин капитанынын онэки јашту уулчагынын шляпазын ушта согуп, кийип алала, мачтаны¹ өрө чыга берди. Ончо улус каткырыжып турдылар, уулчак дезе шляпа јок артып калала, та каткыратан, та чугулданатан — бойы да билбей турды.

Киж-кийик мачтанын туура салган баштапкы агажына једип, отурып алала, шляпаны тижиле, тамаштарыла јыртып, тыда согуп турды. Ол уулчакты өчөштирип турган чылап, шля-

¹ М а ч т а — керептин үстүнде парус илетен бийик столмо.

паны көргүзүп, чырайын чырчыйтып турды. Уулчак десе оны кезедип, кыйгырып ийерде, ол там ачынып, шляпаны оного тыгыда ыртты.

Матростор оного тыг каткырышты, уулчак десе кызара береле, куртказын чечип таштайла, кижикийикти ээчий мачтаны өрө чыкты. Уулчак буудан тудунып, бир ле минуттын бажында туура салган агашка армакчыла чыга берди; кижикийик десе, уулчак оного шляпаны ушта согуп аларга жеткелекте, эптү, түрген кармактанып, оного бийик чыга конды.

— Сен менен кайдаар да барып болбозун! — деп, уулчак кыйгырып ийеле, оного өрө чыкты.

Кижикийик уулчакты база ла өчөштирип, оного бийик чыкты, же уулчак там ла атыйланып, кижикийиктен артпай турды. Кижикийик ле уулчак анайып мачтанын бажына тургуза ла чыгып алдылар. Кижикийик бастыра сынына чөйилип алала, будыла армакчыга селбектенип алып, туура салган калганчы агаштын учына шляпаны илип койоло, бойы десе мачтанын чике бажына отуруп алала, корчойып, чырайын чырчыйтып, тижин ырсайтып, сүүнип турды. Туура агаштын шляпаны илип койгон учына жетире мачтадан эки аршин кире болгон. Анайдарда, шляпаны алайын десе, уулчак мачтадан айрылып, армакчыны божодып ийер учурлу болгон.

Же уулчак оного тыг өчөшти. Ол мачтаны божодып ийеле, туура салган агашка басты. Кижикийик ле капитаннын уулы анайда өчөжип турганын палубадагы улус ончозы көрүп, каткырыжып турдылар; же уулчак армакчыны салып ийеле, колдо-рыла теңденип, туура салган агашка басканын улус көрүп ийеле, коркыганынан улам кыймык жоктон тура бердилер.

Уулчак агаштан жаскай базар ла болзо, — палубага келип түжеле, балбарыла берер эди. Же ол оного жаскай баспаза да, ого туура салган агаштын учына једип, шляпаны алала, ойто бурылып, мачтага једип келерге күч болор эди. Улус ончозы унчукпай көрүп, не болорын сагып турды.

Кем де коркыган бойынча калактап ийди. Уулчак кыйгыны угала, санаа алынып, төмөн көрөлө, јайкана берди.

Бу тушта керептин капитаны, уулчактын адазы, каютадан чыгып келди. Ол чайкалар адарга мылтыкту чыккан. Мачтада турган уулын көрүп ийеле, мылтыгын тутканча ла уулы јаар шыкап, кыйгырды: «Суу јаар калы! Тургуза ла суу јаар калы! Адып ийерим!» Адазынын айтканын ондоп болбой, уулчак ары-бери јайканып турды. «Калы, оного башка адып ийерим!.. Бир, эки...» Адазы «үч» деп кыйгырып ла ийерде, уулчак бажын төмөн эдип калып ийди.

Уулчак таш чылап, талайга мач эдип түшти. Оны суунын толкузы бүркеп ийерге жеткелекте, јирме шулмус матрос керептен талайга калып ийди. Төртөн секундтын бажында — улуска десе узак ой өтти деп билдирди — уулчак суунын үстүнө кайкалап чыкты. Оны туткан бойынча, керепке чыгарып экелдилер.

Бир канча минут өткөн соңында уулчактын оозынаң, тумчугы-
наң суу агып келди, уулчак тынып ийди.

Л. Н. Толстойдың бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Қижи-кийик уулчакты өчөштиргени.
2. Уулчак қижи-кийиктин кийининен сұрұшкени.
3. Уулчак жеткерде.
4. Қапитан ла матростор уулчакты аргадап алғаны.

Жақылта

План тургузып алала, қысқарта изложение бичигер.

ТЫНДУЛАР КЕРЕГИНДЕ

К у у

Октябрь айда бис Кош-Агашка машиналу баратканыс. Машина түрген барып жаткан. Кенетийин шоферго «Тур! Тур! Ол көлдө ак койон жадыры» деп, бистинг бирүбис кыйгырды.

Мен эжиктин шилизин түжүрүп ийеле, көрзөм: тоштын үстүндө чындап та ак неме жатты. Бистинг түймежиپ турганысты билип ийеле, ол көдүрилип туруп келди.

— Кас эмтир... Прицелди жетен бешке тургузала, адайын — деп, зоотехник уул айтты.

— Ол кас эмес болбой, жердин казы боро болотон, бу дезе сүт-ак, айла кандый да жаан. Атапар—деп, мен оны токтодып ийдим.

Мындый соок күнде, килен тоштын үстүндө сок жагыскан отурган кушты лаптап айкап, бис алан кайкадыс.

— Ол отурган неме куу эмтир — деп, кем де айтты.

Je куу — жылу жердин кужы. Жылу жер жаар уча бербей, эмдиге жетире ол мында нени эдип жүрү не? Байла, канады сынык, онын учун үүриненг астыгып артып калган болор. Кууны тирүге тудуп алар керек, балдар оны эмдеп, жыл чыкканча азырап, кыштадып алар деп, бис шүүштис. Оны тудуп экелерге Сергей Иванович барды.

Кайдан туттуратан эди. Сергей Ивановичти жууктатпай, ол тошко тайкыла-тайкыла жүгүрүп барала, жаан канаттарын уур талбып, бийик көдүрилбей уча берди.

Куунын канады су-кадык болгоны жарт билдирди.

Эртенгизинде бистинг көргөн куу керегинде мен Кош-Агаштын бойында жаткан најыма куучындадым. Ол анчы кижиге болгон. Меге ол куу керегинде куучындап берди. Онын куучыныла болзо, күскиде, суу тонголокто, ол көлгө бир күн эртен тура эки куу келип отурган. Олор түштүк талада жылу талайлар жаар жанып браадала, бу көлгө амырап аларга түшкөн ошкош. Бу тушта Ташантыдан Бийск жаар барып жаткан машинадан бир шофёр кууны көрүп ийеле, бирүзин адып ийген. Je экинчи куу дезе өрө көдүрилип учуп чыгала, адып койгонынын жанына айланып турган. Шофёр дезе жүгүрүп келеле, өлгөн кууны көлдөн чыгарып алып, жүре берген. Тирү арткан куу дезе ол

көлдөн ырап барбас болгон. Ол каа-жаада ла үнденип, кунук-чыл отурар болгон. Учунда, көл калын тошло бүркелип калды. Куу десе эмди тоштын үстүндө отурар болды. Байла, чөкөбөгөн, эш-нөкөрүн сакыйтан ошкош.

Куу деген куш эштежи, экиден жүрөтени, бириккен кийининде жажына айрылышпайтаны, бой-бойына сүрекей кару ла чындык болотону керегинде куучынды мен угуп жүрөтөм. Наямнын айтканын угуп отурала, бу куучын, байла, чын болотон эмтир деп, мен санандым.

М. Качкышевтин бичигени аайынча.

Пасекада

Мен орук јолло ажуны ажып, Чамал суу агып түшкен өзөк-кө түжүп келдим. Суунын ол јанында колхозтын пасеказы турды. Анда менин јуук најым, адаручы Степан Антонович, јаткан.

Август айдын изү талтүжи турган. Айландыра тым болгон, јаныс ла Чамалдын суузы таштарга согулып, кайнап, кожондоп тургандый болды. Суу кечире кыйгырарымда, кем де каруузын бербеди. Байла, Степан Антонович кайдаар да бойынын керектерине жүре берген болор. Аргут деп ийди оныла кожо база жүре берген болор. Јаан эмес те болзо, је соок сууны эжинип кечерге күүним келбей турарда, мен мөштин төзине отуруп, суунын ол јанындагы најымды сакый бердим.

Тенериде быыраш булуттар көрүнип келип, ойто јылыйып калат. Серүүн эзин сокты. Мөштөр араайынан бой-бойлорыла эрмектеже бердилер. Коштой турган кайыннын јаш бүрлери кыймыктажып, шымыраныжа берди.

Биноклимди алып, ыраактагы мөңкү кырлардын баштарын ајыктап көрүп отурдым. Айландырагы ар-бүткенди анайып ајыктап көрүп отурала, Чамал суунын ол јанындагы кичинек јаландагы колодолорды көрүп ийдим. Ол пасека јаар кырды төмөн эне айу түжүп клеетти. Балазы ээчий јайканып келип јатты. Эне айу кезек өйгө токтой түжүп, јыткарды. Јеткерлү неме билдирбесте, ол пасекага бир эмештен јууктап келетти. Мен бинокльды көзимнен албай турдым.

Айулар баштапкы колодолорго једип келдилер. Эне айу керекти јакшы билер, ол мөтлө јаныс катап тамзыктанган эмес. Колодоны кучактай алып, бийик көдүреле, јерге бар-јок күчиле таштады.

Мен тура жүгүрип, кыйгырдым. Је мен ыраак болгом ло меге удура салкын согуп турган учун, менин кыйгым ого угулбады ошкош.

Баштапкы катап таштаганынан колодо оодылбады, је экинчи катап таштаарда, ол оодыла берди. Тирү арткан адарулар айуларды аралап ийген ошкош. Тамаштарыла талбып, эне

айу мөттү восконы оозына салып, уймалган тамаштарын жалап турды. Онон экинчи колодоны оодып, мөдин жиди. Учы-учында, мөттөң тойгончо жип алала, айулар кыр жаар барарга ууландылар. Айунын балазы көп ажанганынан кыймыктанып болбой барды. Эки-үч ле алтам базала, ол отура түшти. Эне айу балазына чугулду ыркыранып, сокты. Бу да тужунда неме болбоды. Ол тушта энези балазынын житкезинен тудуп алып, суу жаар сүүртеди. Балазын сууга сугуп, ойто чыгарып турарда, онызы мыжылдап, сууны ачаптанып иче берди. Же учында өткүре ажанган күлүк эмеш аайланып, энезинин кийининен таралжый-таралжый басты. Айулар көрүнбей калдылар.

Бир частын бажында Степан Антонович жанып келеле, мени кечирип алды. Тонокчыл айулар керегинде ого куучындап бердим. Бис пасека жаар мендедис. Аргут мантап, казыр аңдардын истерин жытап турды. Анда-мында оодылган рамдар, досколор жаттылар.

— Жеткер! — деп, Степан Антонович үшкүрип ийди. — Эмди олор база ла келгилеер. Олорды каруулдап өлтүрер керек. Чотожорыс!

В. Пухначевтын бичигени аайынча,

БАЛДАР КЕРЕГИНДЕ

Jaан учурлу керек бүдүргени

Жайгы каникулда Серёжа Костриков Уржумда жаткан жаанына келген. Келген ле кўн ол наҗызы Саня Сармарцевке барган. Удаан көрүшпеген наҗылар узак куучындаштылар. Революционный ижи учун бери ссылкага ийилген улуска барып келели деп, энирде Серёжа Саняга айтты.

Ссылкада жүрген улус олорды кўүнзиреп уткып, олордын үредүзин сурап, кокурлап турдылар.

— Меге кычыарга нени-нени берзеер — деп, Серёжа олордон сурады. Ого «Искра» газет бердилер. Бу жажытту чыгарылып турган газет, оны жажырып кычырзын деп, ссылкада жүргендер жакыды. Серёжа Саняла экү түнде алмарга кирип, свечи жарыдала, ол газетти кычырып турдылар. Бу жука чаазынга кепке базып салган 16 страницалу газет болгон, «Гран ары жанында Ленин кепке базып чыгарып, революционерлер Россияга туйказынан ийип турган «Искра» бу эмтир» — деп, Серёжа бойында сананып турды. Бу ла кўннен ала Серёжа ла Саня ссылкада жүрген улуска тудуш ла келип тураачы болдылар.

Бир катап олорго городтын ичине листовкалар таркатсын деп жакылта берилген. Ол листовкалардын учында «Каан жанын жоголтор! Революция эзендик болзын!» деп бичилген. Базар болор кўннин алдында, түнде, Серёжа ла Саня базар болотон площадь жаар аҗарынып бардылар. Олордын карманда-

рында ла сопокторынын коньчтарында листовкалар болгон. Олор площадька једип, энчейижип алала, агаш тактачактар јаар јүгүрдилер. Базар күнде бу тактачактардын үстүне крестьяндар садарга экелген аш-курсагын салып јадылар. Уулчактар пачкалап койгон листовкаларды тактачактарга түргөн салгылап турдылар. Јуугында энгирде келген крестьяндар уйуктап јаткан абралар турды.

Абралардан табыш ла угулпанда, уулчактар такталардын алдына кирип, јажынып, ижин токтодып турдылар, оноң катап ла иштей бередилер. Удабай бастыра ла такталардын үстүнде листовкалар јатты.

Јанып отурала, Серёжа бийик манду ла темир өткүштү туранын јанына токтоп, карманынан бир канча листовкалар чыгарып, олорды сад јаар чачып ийди. Бу турада уездный исправник јаткан.

Уулчактар айылдарына таң јарып турарда јанган.

Чачылган листовкалар керегинде солунды Серёжанын јаа-назы айдып келген. Ол базардан чочып калган јанган, базарда ла бастыра городто чаазындар чачылып калган, чаазындарда дезе каанга удурлажа бичилген деген. Городто бастыра полиция шакпыражып туру деп јаанак кожуп айткан.

Бу мыны бастыразын онын балазынын балазы Серёжа ла онын најызы Саня эткен деп јаанактын сагыжына да кирбеген.

«Правда» газет

Петербургта бир уулчак јуртаган. Онын адазы революционер болгон, каан оны Сибирь јаар ссылкага ийген. Каан јанын антарып саларда, ол ойто Петербургка јанып келди.

Үч конгон кийининде адазы уулына айтты:

— Чеслав, эртен таң јарый ла берзе, Невский јаар барып, газетчиктен «Правда» газет садып ал.

Үч жылдын туркунына чыкпаган «Правда» газеттин баштапкы номерин Чеслав эртен тура јетирип келди. Ол ло күннен ала Чеслав күнүн ле газетке јүрер болгон. Је бир күн ол газет јокко куру келип, мынайда айтты:

— Ада, «Правда» деген газет кайда да јок.

— «Правда» чыкпаган — деп, каруузын адазы кунукчылду берди. — Кече бистин редакцияны тоскурып койгондор, эмди айылыста, байла, тинтү болор.

Адазы кандый да чаазындарды ооктой јыртып, үйине кандый да пакет береле, сугуп сал деп айтты.

— Мен «Правда» газеттеримди база сугатам — деп, Чеслав айтты. Онон ол јуулган газеттерди кабыра тудуп, наволочкага сугала, туранын үсти јаар чыкты. Ойто түжүп келерде, квартирада тинтү өдүп турган эмтир. Адазын айдап апардылар.

«Правда» база ла чыгып калды эмеш пе деп, эртезинде Чеслав город жаар барды. Айылына жанып келип, койынынан ол чыгарбай токтодып салган газеттин ордына «Правда» листокты чыгарды.

— Адама сугуп салатам! — деп, уулчак айтты.

Газет бир канча өйлөргө чыкпай тура берди.

Бир катап газетчик туштайла, көзин сыкыйтып ийеле, «Бу, ал!» — деди. Газетте «Ишмекчи ле солдат» деп бичип койгон.

— Жок, меге жангыс ла «Правда» газет керек, — деп Чеслав айтты.

— Ол ло бойы эмей база! — деп, газетчик көзин база ла сыкыйтып айтты.

Чын, мынызы «Правданын» бойы эмитир, же оны жажырып, өскө атла адап салгандар. Кийининде бу газет «Солдат», «Пролетарий», «Ишмекчи» деп адалып чыгаачы болды. Уулчак оны жаантайын садып алып, адазына жууп турган.

Күскиде адазы түрмеден чыкты. Октябрьский революция болотон күн жууктап келеткен, Чеславтын адазы түни-түжиле Смольныйда болуп туратан.

— Удурумга турган башкарунын министрлерин арестовать эдип салдыс — деп, ол таңары жуук једип келип, айтты.

Уулчак төжөгинен тургуза ла туруп келди. Эмди ле газетке жүгүрер керек! Јетинчи ноябрьдын күнинде Чеслав «Ишмекчинин» јолы» деп газет экелди. Эртезинде дезе «Правда» чыкты.

Чеслав туранын үстүнө чыгып, оноорттон сукканынан бери удап калган эски газеттерин экелди. Адазы келерде, ол јерде отуруп, оорды ылгаштырып турган.

— Бу сенде бүткүл ле партийный архив эмитир ине? — деп, адазы кайкады.

Кийининде Чеславтын билези Москвага көчкөн. Бир катап Ленинге он јети јылдын газеди керек боло берди. Је андый газет библиотекада да, редакцияда да јок болгон. Ленин андый «Правда» кемде-кемде бар эмеш пе деп нөкөрлөринен сураган.

— Козловскийдин уулында бар — деп, юстициянын албаты комиссары, латыш укту большевик Стучка, айтты.

Ол ло күн Чеслав Лениннен записка алды. Ленин «Правда» газетти сурап турган эмитир. Эңирде «Правда» Совнаркомнын председателинин кабинетинде болды.

Ленин газеттерди көрөрдө, бир де номер божодылбаган эмитир.

П Л А Н

1. «Правда» газеттин таркаганы.
2. Чеславтын «Правда» газеттер экелип турганы.
3. «Правда» газетти чыгарбас эткени.
4. Квартирада тинтү өткөни ле адазын арестовать эткени.
5. «Правданын» башка-башка атла чыгып турганы.
6. В. И. Ленин 1917 јылда чыккан «Правда» газеттерди кычырганы.

Петушокло жуу-согуш

(«Стожары» деп повестьтен)

Jaан јолго јетире ыраак эмес болгон. Јук ле «Векшиннинг хозайствозын» эбирип одори арткан.

Балдардын кемизине-кемизине эмезе Захар обогоннинг бойына туштабаска, Санька участоктын јанындагы јыраа јаар басты.

Јыраанын ортозында уур уйлар кабыруда турган.

Кенетийин јыраалар тызыражып, јолго мандайында апагаш ололу, каргаанын канадындый кара Петушок деп бука чыгып келди. Онын тумчугына тегерик темир илдирип салган. Буканын кийининен ууринен айрылган бир канча уйлар келткен.

Десяткин Саньканы јыраанын кийинине тартып айтты: — Кыймыктанбай тур! Буканын јолын кечире баспас!

Је Петушок балдарды корбой отти. Ол, туунти сууны эбирип, участоктын манына тееркемјилу жууктап келетти. Онын јолын кечире манаганын кайкап, бука тобозиле эски манды туртти; ман жемириле берди. Петушок манды кечире калып, уйлар јаар коруп, ончолорын участокко кирзин деп кычырып тургандый чойо моруоди.

Јеерен, кара, чоокыр уйлар жемирилген манды кечире калып, грядкалар сайын баскылай бердилер. Олор јажыл капустаны козырада кемирип, эриндериле кыскылтым морковьтордын саптарынан жула тартып, огурчындарды тиштеп јигилеп, помидорлорды јытагылап турдылар.

Петушок, неге де тийбей, грядкаларды кечире базаып, участоктын ортозы јаар там ла ырап барып турды.

— Мен уйларды божотпойын... Сен дезе пастухты барып айт. Турген! — деп айдала, Санька неме салатан таарычагын ийининен алып ийди.

Петька нокоринин гимнастерказынан тудуп айтты:

— Кайдаар барарга турун? Анда Петушок ине!

— Кемге айдып јадым! — Санька кыйгырды. — Уйлар мында мааланын ажын ончозын јип койорлор. Пастухты бери кычыр!

Је Петька Саньканын кийининен бек тудунып, турган јеринен кыймыктанбай турды.

— Јууле бертирин! Сени Петушок тоголодып, муузиле оро кодурип алар. Векшин обогонди канайтканын билерин... Онын эки кабыргазын сындырып ийген. Оныла бериште, Саня. Биске станцияга баратан ой јеткен...

Кенетийин балдар таныш ун укты:

— Эх, шилемирлер, эх, торолор! Вот мен слерди!

Участоктын база бир учынан грядкаларды кечире калып, суузы јок лейкала јанып, Маша југурип келетти.

Ол уйларды айдады, је уйлар ого кандый да ајару салбай турдылар.

Санька Петькадан божодынып, кызычакка болужарга жүгүрди. Маша кыйгырып, тала лейканы жүдругыла согуп турды. Санька өткүн сыгырып, кыйгырып, кармактын сабы сынганча уйларды сокты.

Балдар уйларды маннаң чыгара айдап ийдилер.

Кенетийин бусташ угулды. Балдар кайра көрдилер. Олор жаар Петушок келип жатты. Онын эриндеринен чилекей чөйлип агып, көстөри жалтырап турды. Ол бажын төмөн жабыздадып алган келетти.

— Қапшагай, качалы! — деп, Маша коркыганду кыйгырып ийди.

Je качып жүгүрерге орой болгон: бука жүк ле бир канча алтамнын бажында турган. Санька кызычакты букадан жардыла бектеп алала, кармактын сынык сабыла Петушокты кезедип, араай кайра тескерлей берди.

Жыраалардын кийининен Федя ла Стёпа чыккылап келди.

Маша участоктын ортозыла түрген жүгүрүп барды, жаан кара Петушок дезе, танк чылап, Санька жаар жууктап келетти. Уулчак кайра тескерлеп, көзүн букадан айрыбай, оны кармактын сабыла кезедип, кынжыда ийтке айдып турган чылап, кату, бирде мекележип, бирде жайнап сурап турды:

— Же-је Петушок, чык, кайрала!.. Сүзерге жарабас!

«Эң ле учурлузы — оноң көсти албас... эң ле учурлузы — качып жүгүрбөс» — деп, ол сананып турды. Je Саньканын жайнап сураганы тегиндү болды, бука там ла жууктап келетти.

Санька энчейип, бир ууш балкаш ууштап алала, буканын көзи жаар адып ийди. Онын кийининде кенетийин туура калып, жүгүрди. Петушок бир кезек токтой тұжұп, бажын буландадала, кенетийин сакыбас жанынан уулчактын кийининен сүрүшти.

— Ол оны өлтүрө сүзер! — деп, Маша чыгырып ийеле, бажынан ала койды. Онын кийининде маннаң чыбык суура тартып алала, бука жаар жүгүрди.

— Кайдаар? — деп, Федя једижип келип сурайла, оны туура ийдип, оноң озолоп бука жаар ок жүгүрди. Ол бастыра күчиле жүгүрүп келетти, је казырланып турган Петушокты канайда, неле токтодорын, Маша ок чылап, база билбей турды. Кенетийин ол күскиде мааланын ажын жуунадатан өргөн корзинкага сүрнүкти. Оны ала койоло, Петушок жаар тап этти. База бир жанынан уур казык сүүртеп алган Стёпа букага жүгүрүп келетти. Je Петушок Санькадан өскө кемди де көрбөй турган.

Санька сүмеленип, букадан кыйып, кенетийин бирде он жаны жаар, бирде сол жаны жаар калып турды, је Петушок эптежип алала, арт-учында сүзерде, уулчак туура чачылып, јерге тоголоно берди. Баштап тарый ол оорынкайын сеспеген, чыйрак туруп алала, оноң ары жүгүрди, је бир канча алтамнын бажында база катап јыгылды. Петушок бустап, чилекейин чачыл-

тып, Саньканы катап сүзерге көстөп алган. Бу өйдө Федя жүгүрип келди. Ол корзинаны, сетка таштаган чылап, буканын бажына кептей таштап ийди. Бука көрүп болбой, жаңыс жерде айланып, бажын ары-бери буландадып турала, онын кийининде мүүзиле жерди чугулду сүзе берди, же эмди ол коркушту эмес болгон.

Мында Петька ла пастух жүгүрип келдилер. Пастух буканы узун камчызыла согуп, участоктон айдап ийди.

АТТУ-ЧУУЛУ УЛУСТЫН ЖҮРҮМИНЕН

Ломоносов

250 жыл мынанг озо Мишанинский деп деремнеде јаткан таллайчынын билезинде Михайло Ломоносов чыккан. Сегис јаштанг ала ол адазыла кожо талайла јоруктап, балыктап јүретен. Керепте оок уулчактардын ижи сүреен көп болгон: суу тажыыр, курсак белетеер, казан-айак јунар, шүүндер ле парустар јамачылаар, балык арчып, кургадар ла ононг до өскө иштер бүдүретен. Амыраарга да өй јок болгон.

Бир катап Ломоносовтордын «Чайка» деген кичинек кереби Јаңы јер деп ортолыкка јууктап, түндүк широтанын 70 градузына јетире барган. Онон ойто јанып келерде, алдындагы чылап, «Чайканы» уткыырга кем де келбеди.

Энези тынг оору болгон эмтир. Бир канча күн өткөн кийининде ол јада калды.

Өйлөр өдүп турды. Ол јерлерде школ деп неме јок болгон, же Михайло дезе бойынын јуртындагы бичикчи улустап бичикке үренип алды. Михайло айылдаштарынан Смотрицкийдин «Грамматиказын» ла Магницкийдин «Арифметиказын» таап, сурап алган. Ломоносов бу бичиктерди эске үренип алган. Михайлонын адазы бичик билбес те болзо, јымжак јүректү јакшы кизи болгон. Адазы уулына бичик кычыраына чаптык этпей турган, же абыјызы дезе оны кыйа көрөтөн. Бойынын ла чыккан, өскөн туразында јадарга там ла күч болуп браатты.

Не ле немеге јилбиркеп, ончозын билип аларга туратан јиит уул үренип барарга шүүнип алды. Айылдаштарынын болужыла паспорт алып алала, ол 1730 жылда декабрь айда ыраактагы Москва јаар барып јаткан балыкчылардын обозын ээчий јүре берди. Мында ол Русьтын славяно-греко-латинский академиязына үренерге кирди. Академияда көп јандай јабыс јамылу духовенствонын ла солдат улустын балдары үренип турган. Ломоносов, озор ок чылап, түрениден чыкпай, күнине 3 акчадан алып турды.

Уредү латинский тилле өдүп турган, же Ломоносов ол тилди билбес болгон. Онын учун оны эн јабыс класска, кичинек балдарла кожо, отургустылар. «Көрзөөр дө бу соксооны, јирме

јашка јууктай берген, латинге үренерге келтир» — деп, оок балдар оны шоодып, электеп каткырыжып туратандар. Је мынызы да оны кемзиндирип, онын үредүзин токтодып болбоды. Ол бир жылга јетпей, 3 класс божодып, латынь тилди сүреен јакшы үренип алды. Ол академиянын эски библиотекасында кандый ла бичик учураганда, ончозын кычырып турар болгон.

Удабай I Петрдын шүүлтези 1735 жылда Наукалардын Петербургта академиязына Москвадан оног ары үредерине эң артык үренчиктер ийзин деп јакару чыккан. 1736 жылдын башталарында Ломоносов Наукалардын академиязынын студенти боло берди. Је тын удабай Түндүк Двинада јаткан уулчак јаан талантту болгонынан ла сүреен кичеенип үренгенинен улам телекей үстүнде ады-чуузы јайылган ученый боло берди. Ол бойынын албатызын үредерге амадап, 1755 жылда Московский университет төзөди.

«Пионерский правда» газеттен.

П Л А Н

1. Ломоносовтын чыккан јери.
2. Баштапкы јаан јорук.
3. Михайлонын бичикке күүнзегени.
4. Москвага атанганы ла андагы јүрүмн, үредүзи.
5. Петербургтагы Наукалардын академиязы.

Чаал дуб

Петроградта јарык түндер болуп турат. Мындый јарык түндерде улус тураларында от то јарытпай јат.

1917 жылда июль айда мындый јарык түнде Владимир Ильич Ленинге Удурумга турган башкарудан јажынып, городты таштап барарга келишкен. Буржуазный башкару Ленинди арестовать эделе, түрмеге отургузып койорго сананган.

Ленинди јажырып, вокзалга јүк ле арайдан јетиргендер. Је Владимир Ильичти бедреп турган юнкерлер вокзалда да толо болгон. Пролетарский революциянын башчызы кайда јажынып јүргенин көргүзип берген кижиге буржуазный башкару айдары јок јаан сый — эки јүс мун салковой алтын акча берерис деп јарлап турган.

Разлив деп станцияга Владимир Ильич таг эртен келген. Мында Емельянов деп өбөкөлү ишмекчи большевиктин айылында јаткан. Ленин эрин ле ээк сагалын кырып алган, кыскачак тон ло айыл эезинин бөрүгин кийип јүрди.

Владимир Ильич күскүден көрүнеле, каткырып айтты:

— Мындый бүдүштү болорымда, мен бойымды бойым да таныбас турбайым. — Онон Емельяновтын эмегени јаар баштанала, кожуп айтты: — Мен керегинде кемге де айтпагар деп слерди сурап турум. Кемге де! Куучын тужунда менин адааным албагар, мен керегинде кемле де сөс блаашпагар...

— Јалтанбагар, андый керекти жажырып билерис — деп, айыл ээзи Надежда Кондратьевна айтты.

Владимир Ильич олодон жалтанбай турган. Же балдар болгобос жанынан айдып ийер болор деп жалтанган. Емельяновтордо десе жети бала бар болгон.

Ленин тышкары сарайдын үстүндө жаткан. Ол жараш жытту өлөңдө уйуктайтан, бичинерге десе ого доскодон кадап эткен стол ло эки отургуш экелдилер.

Жабынтынын кичинек тежиктери өткүрө жарык эмеш ле өдүп турган. Же айалга андый болгонына Ленин ажару салбаган. Ол көп кычырган, бичиген.

Бир катап тышкартынан кандый да табыш угулган. Ол ижин токтодоп тындаза, Николай Александрович Емельянов уулдарын арбап турган эмтир:

— Агашты жайгыда казып, өскө жерге отургусканын слер кайдан көргөнигер? Агашты жагыс ла жаскыда ла кўскиде, качан оло өспөй турар тужунда, отургузып жат ине. Айла дубты жеринен кыймыктадып, өскө жерге отургусканда, ол өспөс.

— Же бис отургузып көрөлик, айса болзо, ол өзө берер — деп, балдар албаданат.

Владимир Ильич сарайдын үстүнен түшти. Ол анда карангуйда узак болгон, эми күннин жаркынынан көзи кылбыгып турарда, ол көстөрүн кичинектеди, алаканыла көлөткөлөйт.

— Же, не керегинде куучын болуп жат? — деп, Владимир Ильич сурады.

— Бу менин уулдарым ол жаш дубты үрөп койгондор. Жайгыда агашты казып, өскө жерге отургузар деп тапкылагандар.

Ленин кичинек дубты жерден өрө алала, айландырып аяктап көрди. Онын жараш жажыл жалбырактары чалдыккалак эмтир. Владимир Ильич агашты жерге салала, айтты:

— Же кем жок!.. — Бис оны отургузып көрөрис. Чын ба, балдар?

Уулчактар сүүниже берди. Владимир Ильичтин болушканы олорго жараган.

— Же, бойыгар ла аайын көригер. Мен бойымнын ижим барып иштейдим — деп, Емельянов айтты.

— Жок, Николай Александрович, барбагар, артып калыгар. Биске ол агашты отургузар жер таап аларга болужыгар — деп, Ленин сурады.

Емельянов күлүмзиренип ийди:

— Ол көлдин жарадында отургусса, артык болор деп бодойдым.

Онон Ленин ле уулчактар жерди талдап алдылар.

— Чаал дубтын кажы келтегейи түштүк жанында болгонун көрүп алала, жагы жерде анайда ок отургузып салалы. Агаштын түштүк келтегейинде өскөн будактары узун болор учурлу — деп, Ленин айтты.

Уулчактар ол керегинде алдында укпаган.

Ленин сыйа базып отурала, јаш дубты алала, тазылын оро-го јайа салды, балдар дезе ого тобрак урды.

Кӧлдин јаказында јаан барбак дуб бойынын койу бӱриле шуулап эмди де туруп јат. Онын јоон тазылдары јерге сӱрекей терең ӧзӱп калган, эмди ол салкынга да, тазыраган соокко до, јайдын изӱзине де алдырбас.

Павло Макрушенконын бичигени аайынча.

Юлиус Фучик

Карындаштык республика Чехословакияда мундар тоолу јиит уулдар ла кыстар тӧжинде металлический значок кийип јӱрди. Мынызы Фучиктин значогы. Чехословакиянын заводто-рында, фабрикаларында ла стройкаларында јакшы иштегенде-ри, школдордо јакшы ӱренгендери Фучиктин значогыла кай-ралдалып јат. Прагада — Чехословацкий республиканын јак-шынак столицазында Фучиктин адыла адалган площадь ла ором бар. Фучиктин адыла республиканын городторынын би-рӱзи, кӧп шахталар, заводтор, школдор, театрлар, клубтар адалган.

Бистин Киргизияда Фучик деп бийик кыр бар.

Бастыра телекейде писательдер ле поэттер Фучик керегинде ӱлгерлер, поэмалар, повестьтер ле куучындар бичип јат.

Фучик кем болгон? Бу кижинин ады бастыра телекейге не-нин учун јарлу, ишкӱчиле јаткандар оны ненин учун сӱӱп ја-дылар?

Фучик — германский фашизмле тартыжуда героический ӧл-гӧн коммунист. Ол чехословацкий албатынын геройы.

Юлиус Фучик Прагада ишмекчи токарьдын билезинде чык-кан. Ишкӱчиле јаткандар кандый тӱренгиде јатканын ол бала тужынан ала кӧрӱп јӱрген; бойларынын бай ээлерине камаан-ду болуп, озор иштегени учун ас јал алып турган.

Фучик јаанап келеле, писатель болды. Ол бойынын бичик-териле, куучындарыла Чехословакиянын ишмекчилерин ле кре-стьяндарын бойынын јайымы учун тартыжарына кычырган. Бу тартыжуда ол јангыс ла тилле эмес, је чын керекте туруш-кан.

Телекейдин ӱстӱнде јайым ла ырысту јаткан албатылу ороон — бистин Советский Союз бар деп, Юлиус Фучик билип турган.

Ол бистин ороонго келип, оны тын сӱӱди. база бистин ал-батыны да сӱӱди. Бойынын тӧрӧлине јанала, Фучик Советский Союз керегинде јакшынак бичик бичиди.

1939 јылда германский фашисттер Чехословакияны алып ал-дылар. Чехословацкий албаты казыр олјочыларга багар кӱӱ-ни јок болуп, озорло калапту тартыжу баштады. Гитлеровец-терге удурлашту бу героический тартыжуны коммунисттер баш-

карып тургандар, олардын тоозында баштапкы рядта Юлиус Фучик болгон.

Фашисттер жүстөр тоолу коммунисттерди ле мундар тоолу рядовой жуучылдарды кыйнап өлтүргөндөр, же Фучик аресттен билгир жажынып, чылазыны жогынан тартыжып турган. Же мундар тоолу тартыжаачылардын ортозынан садынчык табылып, Юлиус Фучиктин, чехословацкий албатынын сүүген уулынын, жажынган жерин фашисттерге айдып берген.

Көп тоолу айлардын туркунына фашисттер Фучикти ченеп, кыйнагандар. Өскө тартыжаачылардын ады-жолун айдып, олардын жажынып жүргөн жерин көргүзип берзе, оны жайымдаарыс деп олар молжонуп турдылар. Фучик ончозын билген, же өштүлерге нени де айтпаган. Ол бойынын албатызына учына жетире бүдүмжилү болуп арткан. Өлүмле кезеткенинег ол коркыбаган.

Фашисттердин түрмезинде оны кыйнагандары керегинде ле оныла кожо фашисттерле тартышкан бойынын нөкөрлөри керегинде Фучик биске бойы куучындаган.

Бу керегинде ол түрмеде бичик бичиген, учурал болуп ол бичикти жайымга чыгарып, ийе берген. Ол бичикти эмди бастыра телекей билер.

Ол алтан тилге көчүрилип, кепке базылып чыккан.

8 сентябрьда 1943 жылда фашисттер Фучикти кыйнап өлтүргөндөр.

Жайым ла чындык учун тартыжаачынын, Юлиус Фучиктин, ады үргүлжиге ундылбас.

Ю. Нагибиннин бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Ырыс ла жайым учун тартыжаачы.
2. Юлиус Фучик:
 - а) чехословацкий албатынын сүүген геройы;
 - б) революционный писатель;
 - в) Фучик фашисттердин түрмезинде;
 - г) Фучикти кыйнап өлтүргени.
3. Онын ады үргүлжиге ундылбас.

Гайдар жуунын жылдарында

Гайдар Кызыл Черүни тыг сүүген, бойынын жакшынак бичиктеринде ол керегинде советский балдарга сүреен жилбүлү куучындар бичиген.

Гражданский жуу тужунда он төрт жашту Гайдар Кызыл Черүге барган. Он жети жаштуда ол полктын жалтанбас командири болгон.

Ада-Төрөл учун жуу башталарда, Гайдар фронтко атанган.

Днепрдин ары жанында Каневтен ыраак эмес жерде Гайдар өштүнунг тылында тартыжып турган партизанский отрядка кожулган. Бу отрядта пулемётчик болуп, кайуга жүрүп, ол фронттогы жүрүм керегинде бичип туратан. Партизандар агаштын

аразында жажынгылап турган. Олор жаантайын Лепляево деп журтта жаткан Андриан Степанц деп партизаннын айылына кирип туратан.

Түнде партизандар ол айылга желип, ажанарга отурган айас бойларынын жуучыл керектерин жөптөжип туратандар. Степанцтын балдары анчадала Гайдарды тын сүйү бергендер.

Гайдар айылга сүүнчилү келетен. Ол сумказында жаантайын тетрадьту жүретен.

Тетрадинде не керегинде бичилген деп балдар сураганда, ол каруузын беретен:

— Слерге жаңы бичик бичип турум.

Удабай фашисттер партизандар жажынып турган агаштарды курчап, табару эткен. Бу жуу-согушта Гайдардын көп нөкөрлөрн өлди.

Мынын кийининде партизандар өскө жерге, темир жолдын ары жанындагы агаштарга, барып жажынар деп жөптөштилер. Олор журттын ары жанында төгдөрдөгү жырааларда жажынып, озолодо кайуга төрт кижин ийдилер. Олорло кожо Гайдар болгон.

Кайучылар мылтык албай, кармандарына бир ле гранаттан алган. Олор темир жолду куустыра баргылады. Гайдар олордын алдына барып, ырай берген. Түн ортозы. Тенгериде жылдыстар күйгүлөп турды.

Шак ла бу өйдө эсэсовецтердин бүткүл отряды темир жолдын будказынын жанында олорды кетеп алган эмтир.

Гайдар темир жолго чыгып, немецтерди ончозынан озо көрүп ийди. Оштү сүрекей жуук болгон учун, Гайдар керек дезде карманындагы гранадын да чыгарып болбоды.

Командир кийининде клееткен черүзине атакага барарга темдек бергени чилеп, ол колын өрө көдүреле, кайра бурылып, кыйгырды:

— Төрөлим учун! Ичкери!

Бойы дезде өштүлөр жаар ичкери болды.

Фашисттер адышты баштап, ракеталарла жарыдарда, олордын жарыгы журттын ары жанындагы төгдөрдө жажынган партизандарга көрүнүп турды.

Нөкөрлөрн жеткер боло бергенин билип ийдилер.

Гайдар дезде темир жолдын үстүнө жыгылып өлди. Онын жаңы бичигин кем де кычырбады. Фашисттер советский балдардан Гайдардын жүрүмин, онын жибүлү бичигин блаап алды.

Гайдар Төрөлин, бойынын албатызын жалтанбай, корып өлди.

Р. Фраерманнын бичигени аайынча.

ПЛАН

1. Гайдар — Кызыл Черүде командир.
2. Гайдар Улу Ада-Төрөл учун жууда партизанский отрядта.
3. Отряд уур айалгада.
4. Калганчы кайу.

ГРАЖДАНСКИЙ ЈУУНЫҢ ЈЫЛДАРЫНАҢ

Чапаевтин калганчы походы

Ак казактарла тартыжу божоголок болгон. Өштүнинг черүзи түштүктөн база катап табарды. Олор город Уральскты курчап ийгендер. Чапаев олор јаар поход этти. Ол Уральск городтон актарды сүрүп, Лбищенск городты алып алды. Лбищенск городтын ары јанында јүс беристе айландыра чөл чөйилип барган.

Ак казактар кайралап, бойынын јолында ончозын коскорып барган. Колодечтердин ичине балкаш уруп эмезе корон төгүп салгандар. Чапаевтин дивизиязынын јуучылдары аштаганынан ла суузаганынан кыйналып тургандар. Аш-курсақты бери неделелер туркунына экелбей тургандар.

Краснодонецтер чөлдө чарак аш терип, ташка ла тачанканын колесозына салып, мылтыктын кындагыла балбарып, јип турдылар. Аштаганынан ла суузаганынан оору табылып башталды.

Андый да болзо, чапаевецтер ичкерлеп турдылар.

Актар Чапаевти јоголтор деп сананып алдылар. Оны ачык јуу-согушта јенип болбозын билип турдылар. Онын учун олор оны сакыбаган өйдө, түнде, тудуп алар деп, план тургузып алдылар.

Чапаев бойынын штабыла Лбищенскте токтоды, бастыра дивизияны дезе ичкери ийе берген. Оныла кожо јуучылдардын јаан эмес отряды артып калган.

Је бир катап түнде актардын кайучылары Лбищенск городко билдирбезинен араай једип, часовойлорды өлтүрип ийдилер. Актардын кайучыларын ээчий казактардын полкторы јууктап келди. Чапаевтин штабында кем де актарга садынган деп, онын кийининде јарталган: түндеги каруулда турган курсанттардын ротазын кем де предательски алып койгон. Јеткер келгенин чапаевецтер орой сезип ийгендер — актар оромдордо мантадып, кажы ла јаны јаар аткылап турдылар.

Чапаев чала кийинип, бир колында мылтыкту, экинчи колында револьверлү тышкары чыкты. Онын јанына бир канча јуучылдар түрген јуулыжып келди. Олор актарга удураттылар.

Мынызы күчи түнгей эмес јуу-согуш болуп, удабастан токой берди.

Өштүлер көп тө болзо, чапаевецтер качарга сананбадылар. Олор казактарга-пулемётчиктерге табардылар. Өштүлер чыдажып болбой качтылар. Чапаевецтердин колында эмди эки пулемёт боло берди. Чапаевецтер оныла актарды аткылады.

Ачык јуу-согушла чапаевецтерди алып болбозын өштүлер билип ийдилер.

Анайдарда, олор красноармеецтерди курчап аларга, сад-тар ла маалалар ажыра, туралардын кийининче келип турдылар.

Акгвардеецтер кийин жанынан көрүнип келерде, чапаевецтерге тескерлеерге келишти. Удурлажа аткылап, олор Урал суунын жарады жаар тескерледилер.

Же база тескерлеп барар јер јок: кайда ла болзо өштүлердин пулемёттору.

Чапаев патрондорды божоткон соңында, эн ле кийининде барган.

Чапаевтин колына ок тийди. Ол жүзин колыла арчып ийерде, мандайына кан жапшына берди.

Петр онон бир де эмеш айрылбай турган. Ол Чапаевтин жүзиндеги канды көрүп ийеле, айтты:

— Василий Иванович, башты тагып алар керек...

— Бажым бүдүн — деп, Чапаев айтты.

Суунын каскак жарады. Жуучылдар Чапаевке каскак жараткан суу жаар түжерже болуштылар. Бир канча кижии акгвардеецтердин ичкерлеерин тудуп, удур адышты.

Чапаевтер Урал суунын түргөн толкузын көрүп ийерде, жүректери сыстай бердилер: арып, шыркалаткан, жуучылдар сууны кечип болбозы, өштүнүн огынан кыйып болбозы ологорго јарт көрүнип турган.

Же Чапаевти кандый да болзо корып, аргадап алар керек. Төрт кижии оны кажы ла жанынан корып турган.

Сууга киргилеп ле турарда, экүзи өлтүртти. Арткан экүзи Чапаевке эжинерге болушты.

Петр Уралдын жарадында артып, казактарла адышты. Адыжып, ол тудуш ла кайра көрүп турды: Уралдын толкузында Василий Ивановичтин бажы көрүнөт эмеш пе? Чапаев жүзүп баратканын ол көргөн. Кадык колыла жүк арайдан эжинип, Чапаев өштүлерден араай ырап турды.

Акгвардеецтер суунын каскак жарадына пулемёт экелип, аттылар.

Чапаевле коштой жүзүп бараткан жуучылдын бирүзин ологор өлтүрө адып ийдилер. Чапаев бастыра күчин салып, там ла ырада жүзүп баратты.

Петр жаратта калганчы катап кайра көрди, онын кийининде мылтыгын туура таштады: патрондоры божогон. Өштүлер тап эттилер, же Петр бойынын колмылтыгын ала койып, алты патронды удур а келеткен актар жаар адала, јетинчи патронды бойынын жүрегине атты.

Чапаев дезе Уралдын толкузында жүскенче болды. Ол качып бараткан эмес! Суунын ол жарадына келеле, болужар улус жууйла, өштүлерди катап согорына ол өштүлерден ырап бараткан. Мынайда сананганы ого жаны ийде-күч кожуп турды.

Јеткер ыраган деп бодолып турган. Јарат жуук болгон.

Бу ла өйдө ок онын бажына тийди.

Чапаевле коштой жүзүп келеткен экинчи жуучыл тирүү артты.

Бастыра күчин салып, ол жаратка чыгып алала, кайра көрди, Урал сууда кем де көрүнбеди.

Анайда албатынын геройы Василий Чапаев өлүп калды.

Кызыл частытар Чапаевтин өлгөнү учун өштүлөрдөн очин удабай алгандар. Актарды олоор суу жок чөлдөрлө Каспийский талайга жетире сүргендер, олоорды оодо согуп, советский жерди өштүлөрдүн черүзинен жайымдагандар.

А. Кононовтын бичигени аайынча.

ПЛАН

1. Ак поляктарла Чапаевтин дивизиязынын тартыжузы.
2. Чапаевтин дивизиязынын уур походы.
3. Чапаевтин дивизиязынын штабында садынганы.
4. Чапаевтин дивизиязынын жуучылдарынын актарга удурлашкандары.
5. Чапаев Урал сууны кечерге жүзүп барганы.
6. Чапаевтин өлгөнү.
7. Кызыл частытар советский жерди жайымдаганы.

Корчагин Жухрайды жайымдап алганы

Лиза он алтам кире барала, бурылчыктан шоссеге чыгып келген эки кижини көрүп ийди. Алдында жалбак төштү, көзи айландыра көгөрип калган таларкак ишмекчи басып келетти. Ол магдайына кептей кийип алган кара кепкалу, топчызы алынып калган пиджакту болды, пиджактын алдында талайчы кийетен жолду чамча көрүнүп турган.

Ол сары өңдү сопок кийип алган буттарыла жаан-жаан алгап, басып келетти.

Онын кийининде, үч алтам кире жерде, боро жупанду, курында эки патронтажту петлюровец ишмекчинин сыртына жыдазыла арай түртпей басып келетти.

Желбер бөрүктин алдынан айдадып бараткан кижинин житкезине эки кичинек көс кезе көрүп турды. Танкыга саргарып калган эрин сагалдары туура тарбайып калган болды.

Лиза басыдын эмеш араайладып ийеле, шоссенин бир жагына кечип алды. Онын кийининен шоссеге Павел чыгып келди.

Жолло он жагы жаар бура соголо, Павел келип жаткан улусты база көрүп ийди. Ол Жухрайды тургуза ла танып ийди.

«Ол мынын учун ойто келбеген туру» — деп сананды.

Жухрай жууктап келетти. Корчагиннин жүреги сүреен тын согула берди. Павел нени эдетенин тургуза ла сананып, аайып таппай турды. Же керекти узак шүүрге өй ас болгон. «Же, Жухрайдыг божогоны бу!» — деп, Павел сананды.

Карманында колмылтык бар болгоны калганчы минутта Павелдин сагыжына кирди. Өдүп бараткан тушта бу мылтыкту

неменин бели орто адып ийер, ол тушта Федор жайымдалар. Онон ары бир де неме сананбай, тиштерин тын тиштенип ийди. «Анайда эдерге жалтанбас карындаштар керек...»—деп, Федор ого кече ле айткан ине.

Павел түргөн кайра көрди. Город жаар бараткан оромдо неме жок болды. Ичкери жанында кыска, жаскы пальтолу үй кижи мендеп баратты. Ол чаптык этпес. Тууразында турган экинчи оромды ол көрүп болбогон. Жаңыс ла ыраакта, станцияга баратан жолдо, улус көрүнип турды.

Павел шоссенин кырына базып келди. Бир канча алтамнын бажында тура түжерде, Жухрай Корчагинди көрүп ийди.

Павел жаар ол сыңар көзиле көрүп ийерде, койу кабактары кыймыктай берди. Корчагинди танып, кенетийин алтамын токтодып ийерде, онын сырты жыдага түртүлө берди.

— Же, капшай бас, онон өскө көксинди мылтыктын кындагыла изидип ийерим! — деп, конвоир кату айтты.

Жухрай жаан алтай берди. Павелге нени де айдарга сананала, токтоп, колыла жаңып ийди.

Сары сагалду конвоир сезип ийбезин деп жалтанып, Павел Жухрайды бойынын жанынан өткүрүп, бу керекте онын бир де кереги жок болуп тургандый, туура бурылып алды.

Же бойы десе токунап болбой, сананып турды.

«Мен мыны адып турала, жастырзам, ок Жухрайга тийер...»

Сары сагалду конвоир Павелле тендежип келди; Корчагин онын үстүнө чурап барала, мылтыгын ала койып, жер жаар түргөн жаба басты.

Жыда ташка тийди.

Оныч үстн орто калып келерин сакыбаган петлюровец кезек ойгө алаатый берген, же ол ло тарыйын Павелдин колынан мылтыкты бар жок күчиле тартты. Павел мылтыкты ушта тартарга бербеди. Мылтык адылды. Ок ташка тийеле, кайдыгып, канава жаар учты.

Мылтыктын адыжын уккан Жухрай туура калып, кайа көрди. Конвоир Павелдин колынан мылтыкты албаданып ушта согуп турды. Ол уулчактын колын толгоп, мылтыкты айландырып турды. Же Павел мылтыкты салбайт. Ол тушта чугулданган петлюровец Павканы жерге жыгып ийди. Же анайып та мылтыкты айрып болбоды. Павел жолго жыгылып, конвоирди де кожо тартып алды.

Жухрай эки ле калыйла, коштой турды. Онын кату жудругы өрө көдүрилип, конвоирдин бажына келип тийди. Бир секундтын бажында, жүзине эки катап жудруктадып алган петлюровец канава жаар, уур таар чылап, тоголоно берди.

Ол ло бөккө колдорула Жухрай Павелди жерден өрө көдүрүп, будына тургузып ийди.

Н. Островскийдин бичигени аайынча.

АДА-ТӨРӨЛ УЧУН УЛУ ЖУУНЫҢ ЖЫЛДАРЫНАН

Ваня Гриценконун куучыны

Володя менен бир жашка кичинекей болгон. Онын сыны база кичинекей болгон. Же ол бистинг ончобыстан көп кычырып, көп билип туратан, кычырган бичиктери керегинде куучындаарга сүүйткен. Ол биске келгенде, балдар сүүниже беретен: «Володя келген! Дубинин! Вовчик-кушкажак!»

1941 жылдын күзүндө, жуу ойинде, фашисттер бистинг городко жууктап келерде, менин адам командир Зябревтинг партизанский отрядына кожулган. Мени адам бойыла кожо алып алган.

Володя ол керегинде билип ийеле, оны отрядка кожуп алзын деп менин адамнан ла нөкөр Зябревтен сурап турды. Володя ол ойлордо бойынын пионерлер-тимуровецтериле солдаттардын билелеринин айылдары сайын жүрүп, айыл-журттын ижине болужып, оок балдарды көрүп кичееп туратан.

Партизанский отрядтын командири Зябревке Володя Дубинин жарады.

— Сагышту уулчак, чындык пионер — деп, ол айтты. — Мен онын адазын да билерим: жалтанбас талайчы, коммунист. Ол бойы да фронтто ине. Биске онын уулын кичееп көрөр керек. Оштү жедип келзе, оны мында артырарга жарабас.

Оштү Керчке жаба жууктап келерде, Володя ла мен партизандарла кожо жердин алдындагы куй таштарга жүре бердис.

Озо баштап анда жадарга жеткерлү де, эби жок то болгон. Биске бомбалардын жарылганы да угулып туратан.

Айландыра карачкы, чыкту болгон. Суу жедишпей турган. Кезик уулдар арга жогында јунунбай, кирлү жүретен.

Бир катап Володя мени лаптап ајыктап көрөлө, чугулду айтты:

— Бу сен, Иван, канайып калдың? Койканды да жууп салбаган. Семтейип калган жүредин... Пионер качан да болзо белен болор, качан да болзо ару-чек жүрер учурлу. Сенин галстугун кайда? Онын јери јастыктын алдында ба?

Володя бойы дезе жердин алдында да галстукту жүрүп, онын учтарын, ышталбазын деп, куртказынын алдына сугуп алатан.

Володя менин ийинимнен ала койып, ташка отургузып, тарагыла бажымды тарай берди. Чачымды искей тартып, айдып турат:

— Чыдаш ла, Иван, жуучыл айалгага эместен темигер керек. — Онон уштылып, жүре берерге санандым.

— Ой! Божот, Володька, тыг искеп ийдин. Меге командовагы этпе. Откүре чүмеркей берген эмтиринг. Мени үретпе!

— Чыдажып отур ла!

Менин галстугымды мойыныма буулап берди. Бу ойдө бис командир Зябревтинг таныш јунин угуп ийдис:

— Дубинин чын айдат. Күлүк ле эмтирин! Мынан да ары анайда эдип жүр!

Командир фонарин көдүрүп, бистин кыпты аяктап көрөлө, жалакай айтты:

— Бастыразын аайлу-башту эдип жуунадып салганаар учун мактап турум. Ончозы бойынын жеринде. Жакшы пионерлер деп билдирип туру. Жаңгыс мындый неме, балдар. Галстуктарды эмди кезек ойго чечип саларга келижер. Слер кайуга барарга боордон бери суранып турганыгар, эмди слерди ийерге келижиңат. Фашисттерге кызыл галстукту көрүнерге жарабас. Галстуктарды комиссарга табыштырып беригер. Володя, сени жиит кайучылардын командири эдип көстөп турум. Сен, Ваня, онын сөзүн угуп тур.

Анайда Володя Дубинин жиит кайучылардын командири боло берди деп, Ваня Гриценко бойынын куучынын божодып, карманынан Володянын документин чыгарды.

Анда мынайда бичилген:

«1927 жылда чыккан Владимир Никифорович Дубининге берилген. Ол 1941 жылдын 11-чи ноябринен ала Керчь городтын жанындагы Старокарантинский таш куйлардагы партизанский отрядта болгон. Отрядта ол ончозынан жиит, сүреен жакшы партизан болгон. Ол жиит кайучылардын командири болгон. Жуучыл жаксаруны бүдүрерге Володя бойынын кайучыларыла кожо көп катап жүргөн. Отрядка керектү жетирүүлөр экелип туратан. Жуу өдүп турар ойлордо ол бойынын нөкөрлөриле кожо жуучыларга ок-тары, аш-курсаң, суу тажып туратан.

Володя Дубинин бойынын нөкөрлөриле партиянын ижем-жизин ак-чек бүдүргөн».

Л. Кассильдин, М. Поляновскийдин бичигени аайынча.

Алтай албатынын чындык уулы

Ада-Төрөл учун Улу жуу башталарда, Семён Тартыков Төрөлин корыырга фронтко барган. Ол анчы кижиге болгон, онын учун ол сүреен жакшы снайпер болды.

1943 жылда, март айда, бир күн эртен тура фронттын бир участогында сүрекей жаан жуу-согуш башталган. Гитлеровецтерде көп пехота, танктар, артиллерия болгон. Фашисттер бистин черүгө жаан табару эдип, фронтты өдүп аларга санангандар. Бу жуу-согуш сүреен калапту болгон. Жуу болгон жалаңда жүстер тоолу өлгөн өштүлөр, ондор тоолу оодылган машиналар артып калган. Бу жуу-согушта Тартыков Семён аныланган. Снайперский мылтыктан ол өштүлөрдү мерген адып, оларды ээчидеңий жоголтып турган. Жуу-согуштын сыраңай ла ийдим ойинде ол уур шыркалатты. Же каны агып турган шырказына да ажару салбай, ол мылтыгын колына оной тын тудуп, адып ла

турды. Оштүни јенген кийининде ле ол шырказын тандыарга барган.

1944 жылда 27 январьда алтай албатынын мактулу уулы ефрейтор Семён Тартыков база бир ундылбас подвиг эткен. Бу керек Балабановка деп журттыг јанында болгон. Оштү јаан ийде-күчтү черүзиле бистинг черүге бир канча коркушту табару эткен. Советский јуучылдар отурган окоптордын јанына јууктаган немецтер мерген адыштан кайралап, јүстер тоолу солдаттарын јаланда артырып турдылар.

Гитлеровецтерге болужарга көп танктар келген сонгында, калапту јуу-согуш башталды.

«Тигр» деп фашистский танк пушкадан адып, Семён Тартыков отурган окопко јууктап келеткен. Колбоштырып буулап салган гранаталарлу ефрейтор Семён Тартыков ло старший сержант Жеребцов окоптон чыгала, јүгүрип келип, «тигрдин» алдына јада түшкендер. Гранаталар адылып, оштүнинг танкын буза сокты.

Бистинг јалтанбас јуучылдарысты көрүп, гитлеровецтер булгалыжып, шакпыража бердилер.

Алтай ла орус эки советский кижининг подвиги бастыра батальонго јарлалды. Олордын јуучыл најылары атакага барып, шакпыража берген немецтерди јенгип, эки јүске јуук фашистти өлтүрип салдылар.

Алтай албатынын Ада-Төрөлининг јайымы учун јүрүмин кысқанбай, тартыжып өлгөн чындык уулына 29 июньда 1945 жылда СССР-дин Верховный Советинин Указыла Советский Союзтын Геройы деген ундылбас ат адалган.

И. С. Кондратовтыг бичигени аайынча.

Алексей Мересьевтин ат-нерелүзи

Лётчик Алексей Мересьев «капкыга кирди». Оны, октарызын ончозын үзе адып койгон кижини, немецтердин төрт самоледы курчап, бойынын аэродромы јаар апаратты.

«Олјого бо? Качан да кирбезим!» — деп, ол сананып алды.

Мересьев тижин тыг тиштенип ийди, толо газ береле, машинанын баш јанын өрө эдип, оны јер јаар јабызадарга албаданып турган немецкий самолеттын алдынан уштылып чыгарга ченеди. Ол конвойдог уштылып чыгып алды. Је немец гашетканы бойынын ойинде јаба базып ийерде, мотор үзүктелип иштей берди. Самолет ончо бойы тырлажа берди.

Самолет «шыркалаткан».

Мотор иштебей, токтой берди. Самолет, каскак кырдан јылбырап түшкендий, сан төмөн түрген түжүп баратты. «Кандый да болзо, олјого киргендий эмес!» — деп, сүрекей түрген түжүп отурган самолет јердеги агаштарга јууктап келедерде, лётчик түрче ортозына сананып ийди.

Самолет төмөн түжүп барадала, карагайлардын баштарына табарган. Мынызы онын согуларын жеңилтти. Бир канча агаштарды сындырып ийеле, машина ооктоло сына берди. Алексей самолетто отурган жеринен өрө кейге чыгара таштала берди. Онон ол барбак тегеннин үстүнчө жылбырап, терең күртке келип түшти. Мынайда түшкени оны өлүмнөн айрыды.

Кыймыктанбай, санаазы кирбей канча кире жатканын Алексей билбей жат. Онын бастыра эди-каны оорынкай болуп билдирип турды. Ол өрө турарга кыймыктанды, бу ок өйдө бойынын жанында кемнин де буттарынын кыжыраганын ла кыркылдап, табышту тынганын угуп ийди.

«Немецтер!» — деп, ол тургуза ла сананып ийди, көзин ачып, тура жүгүрө, коруланарга турган күүнүн тудунып, бойын токтодонып турды. «Айдарда, кандый да болзо, олжого киретен эмитирим!.. Нени эдетен болотон?».

Качан учарга шыйдынарда, колмылтыгын комбинезоннын кармапына салганын ол эске алынды. Эмди оны аларга, бир жанына анданар керек. Мыны өштүгө билдиртпей эдип болбос. Алексей торт кыймыктанбай жатты: айса болзо, өштү оны өлгөнгө бодойло, жүрө берер.

Немец онын жанында тепсенип, сан-башка тынды. Мересьевке катап жууктап келди, карды кыжырадып, Алексеюге энчейди. Ачкыл жйт жйтанды.

Алексей кыймыктанбай, араай, сүрекей араай көзин кичинекей ачала, немецтин ордына кара желбер неме алдында турганын кирбиктери өткүрө көрүп ийди. Көзин база эмеш ачала, тургуза ла ойто жумуп ийди: онын алдында түги кыркылып калган, жаан, каткак айу отурды. Күнге суркурап турган күрттег кичинекей ле көрүнүп жаткан кижинин жанында айу тым отурды. Ол тумчугын ары-бери эдип, жйткарып турды. Кышкы ичегенинен оны жуу-согуш чыгарган, онын учун ол эмди ач та, чукулчы да болгон. Же айу өлгөн кижини жибейтен. Бензинде тыг жйтанып кыймыктанбай жаткан кижини жытайла, ол туура жүрө берди. Андый ок өлгөн улустын сөөктөри жалаңда көп жаткылаган. Онтош ло шылырт оны ойто буруп жууктатты.

Эмди ол Алексейдин жанында отурды. Өлгөн кижини жирик күүни жок то болзо, же ач болгону жеңдеди. Анг ойто жууктап, улу тынала, өрө туруп, күрттеги кижини тамажыла антарып ийеле, онын комбинезонун тырмактарыла жыртарга албаданды. Комбинезон жыртылбады. Айу тунгак үниле күчүркенди. Бу тушта Алексей колын карманы жаар араай билдирбезинен сугала, колмылтыгынын сабын жоктоп табала, жаан сабарыла мажызын белетеп тургузып алган, онын соңында колын, карманынан адып ийбеске, чебер араай чыгарып келетти.

Анг комбинезонды жыртарга онон тыг тартты. Бек бөс тыдырады, же база да жыртылбады. Айу тыг огуруп ийеле, комбинезонды тиштериле ала койып, вата ла тере тон өткүрө Алек-

сейдин эдин тиштеп ийди. Оны айу күрттег чыгара тартып ла алар тушта, ол орынкайдан жыйгырбаска бар жок күчиле тудунып, колмылтыгын айуга уулап, мажызын базып ийди.

Адыштын тунгак табыжы угулды.

Ан Алексейди араай божодып ийди. Алексей оног көзин албай, карга жыгыла берди. Айу кийин тамаштарына отура түжүп, кара ирингдү көстөри кайкап көргөндий кыймык жок боло берди. Азуларынын ортозынан койу кан үрдүрүп чыгып, кардын үстүнө агып турды. Ан коркушту тыг огуруп, кийин тамаштарына туруп чыгала, Алексей база катап аткалакта, мында ок отура түжүп, өлө берди. Алексей чончойлорында оорынкай болгонын сезип, карга жыгылала, санаазын жылытып ийди.

Күн бийик болордо ло, онын санаазы ойто кирди.

Өлгөн айу онын жанында жатканын көрди. Агаштар шуулап турды. Карадас агашты токулдада чокуп турды.

«Тынду эмтирим, тынду эмтирим!» — деп, Алексей санаазында такып айдып, сүүнип турды.

Б. Полевоидын бичигени аайынча.

П Л А Н

1. Алексейдин самоледын үрей адып ийдилер.
2. Лётчик-геройдын ат-нерелүзи:
 - а) жерде;
 - б) айула тартыжу;
 - в) айуны өлтүргени.
3. Алексей тирү артканына сүүнгени.

ИШ КЕРЕГИНДЕ КУУЧЫНДАР.

Колхозтын ученыйы

Терентий Семёнович Мальцевке наукага једип аларга јенил эмес болгон. Адазы уулын бичикке үретпеген. Уулы бичиктерди кычырза, коомой санаа-шүүлте алынар болор деп, каан Россиянын бичик билбес крестьянини коркып туратан. Је тогус јаштуда уулчак кычырарга ла бичиирге бойы үренип алган. Бичиктерди ол адазынан туйка таап алып кычырып туратан. Јилбиркек уулчак кандый да болуш јогынан көп неме керегинде билип алды. Ол бичиктерди көп кычырып, ар-бүткеннинг кубулгазындарын ла өзүмди ајыктап көрүп, оны айландыра не курчап турганын ајарып, терең шүүнип туратан. Ол наукага бүдүп, кудайзактарла тартыжатан.

Баштапкы ченемелди ол 1922 јылда эткен. Ол тужунда ого јирме јети јаш болгон. Јылу эрте јас турган. Кыраны тырмаарын баштаар керек деп, Терентий Семёнович адазына айткан. Адазы јөпсинбеген, је Терентий адазын укпай, кыраны тырмаган, јерде көп чык артсын деп ол мынайда эткен. Аш

чачар ой једип келерде, Мальцев бойынын айылдаштарыла јангыс ойдо жылдам буудай чачты. Айылдаштардын чачкан ажы коомой бұдерде, Терентийдин буудайы јакшы бұтти.

Терентийле јангыс јерде јаткан улус кудайдаг болуш келерине бұтпей бардылар. Олор наукага бұдұп тура бердилер. Јоп сураарга олор Мальцевке јаантайын келип турдылар. Мальцев кружок тўзоп, олорго јерди канча кире терен сўрерин кўгрўзип, аш ўрендееринин ойин кубултып, кыранын одын одоорын тыныдар керек, ўренди корондоор керек деп, айдып турды.

1930 јылда јурттын јоктулары ла орто јаткандары «Заветы Ильича» деп колхозко бириктилер. Терентий Семёновичти колхозтын полеводы эдип туттылар. Ол ойдон бери Терентий солынты јогынаг полевод болуп иштеп јат. Ол јер ижинин јангы методторын ченеп кўрўтўн станциянын башкараачызы болуп иштейт. Аштын тўжўми јылдын сайын там ла ўзўп турат. Колхозтын полеводынын ижи керегинде бастыра ороон билип алды. Бийик тўжўмдў аш алганы учун Советский башкару оны кўп катап кайралдаган.

1954 јылда Советский Союзтын кажы ла јанынаг јўстер тоолу улус Мальцево јуртка келген. Мында КПСС-тин Тўс Комитединин јўби аайынча совещание болгон. Терентий Семёнович јаан доклад эткен. Ученыйлар, министрлер, академиктер колхозтын ученыйынын ижин кўрўргў келгендер.

«Јерди јылдын сайын сўрерге јарабас—деп, Мальцев айтты. — Анда кўп микробтор јадып јат. Јердин кыртыжында кей керексип турган микробтор јадат, кыртыштын алдында кей керексией турган микробтор јадат. Олордын кажызы ла ўзўмнин тазылдарын чиридип, перегной кўптўдўт, онызы јакшы тўжўм берер кыртышты бұдўрерине болужат. Јылдын сайын јерди сўрўп, кыртыштын кей сўўйтен микробторлу кыбын кей сўўбейтен микробторлу кыптын алдына кийдирип јадыс». Ол јердин кыртыжын агтарбас, јўк ле кўбўредер салда сананып таап јазаган. Бу салдала јерди ўч-тўрт јылдын бажында бир катап сўрер. Аштын ўренин сўрбеген кырага чачар. Дисковый луцильниктер кыраны оттордон арутаар.

Эмди бистин орооннын кажы ла јеринде Мальцевтин јолыла барып турган улус кўп.

«Пионерский правда» газеттен.

П Л А Н

1. Т. С. Мальцевтин бала тужундагы јылдары.
2. Колхозтын ученыйы:
 - а) баштапкы ченемелдер;
 - б) јангыс јерде јаткан улусты ўреткени;
 - в) «Заветы Ильича» колхозтын тўзўлгўни;
 - г) Мальцев-полевод;
 - д) Мальцево јуртта совещание;
 - е) Мальцевтин методы аайынча јерди сўретени.

Ленинский план аайынча

Слер, балдар, ончогор электричествонын болужыла жаантайын тузаланарга үрөне бергенигер. Көзүңктин ары жанында карануй боло бергенде, туранын ичин электричество жарыдып ийет. Слердин чай ичер күүнигер келзе, электричество слерге сууны түрген кайнадып ийет. Платьени электрический уютуг гладыт эдет.

Же электричество биске жаңыс ла айыл ичинде болужын жетирип турган эмес. Электричество фабрикаларда ла заводтордо машиналарды кыймыктадып, иштедет; травмайларды, троллейбустарды, поездтерди ле талайда жүрер керептерди кыймыктадып, жүргүзет. Электрический телеграф ла телефон бирүзи бирүзинин мун километр ыраак жерде турган городторды бириктирет.

Электрический энергия бир жерден база бир жерге бүткүл кыр кире жерди апарып турган машиналарды — базатан экскаваторлорды ла жердин кыртыжын сорып тартатан снарядтарды иштедип жат. Электричество жердин алдынан поездтерге ле автомобильдерге одуар неме таап аларына болужат.

Же электричествонын андый кайкамчылу ийде-күчиле бис жаантайын бай болбогону.

Революциядан озо Россияда электрический станциялар сүрекей ас болгон.

Москвада Советтердин Бастыроссийский VIII съезди жуулган. Ол 1920 жылда декабрь айда, гражданский жуу жуукта ла божогон тужунда, болгон. Бастыра ороон түрениде болгон. Фабрикалардын ла заводтордын көп сабазы иштебеген: сырьедо, одуар неме де жок болгон. Поездтердин көбизи жүрбей барган. Городтордогы улус торолоп турган.

Жарыдынарга электричество жок болгон, тураларга от салынбай турган.

Доқладты В. И. Ленин эдер деп, съездтин делегаттары биллип, башчынын куучынын угарга, сүрекей жылбиркеп сакып турдылар.

Түренилеп чачылган ороонды орныктырып аларына, Советский государствоны байлык ла ийде-күчтү эдерине ле коммунизм төзөөрине биске жаңыс ла электричество болужын жетирер деп, Ленин бойынын доқладында айткан. Ол орус ученыларды жууп, Россиянын электрификациязынын государственный планын тургуссын деп ологорго жакару берген.

Ученыйлар 30 жаан электростанция тудар деп план тургускан. Ол планды советский улус кыска өйдиг туркунына бүдүрип салгандар. Электростанциялардын тоозы жылдын-сайын өзүп, бистин орооннын көп жерлеринде электрический оттор жарыды.

Бисте таш көмүр, торф, ар-бүткеннин газы эмезе нефть бар

жерлерде јаан ийде-күчтү ондор тоолу тепловой электростанциялар иштеп жат. Жаан сууларда дезде гидроэлектростанциялар тудулган ла тудулып та жат.

Бистинг ороондо 1954 жылда 5000 киловатт күчтү атомный электростанция тудулган. Эмди жүстер де мун киловатт күчтү атомный электростанциялар тудулат.

П Л А Н

1. Электричество кижининг ижине болушканы.
2. Орооннын электрофикациязынын Ленинский планы.
3. Ленинский план жадын-жүрүмде бүдүп турганы.

Сибирьде де нефть бар

Сибирьдин кайа-таштарлу, өдүп болбос агашту, ап-ару сууларлу тайгазында бек сопокторлу, брезенттен көктөгөн тыш кийимдү, салкынга ла күнге күрере күйген жүстү, күчтү колдорлу улус журтаган. Олор чыданкай, сүүнчилү, иштен јана баспас, јалтанбас, бой-бойлорына килемкей улус болгон.

Тайга бойынын тыш бүдүмин солып турат. Јап-јажыл өлөңдү де, алтындый сары да, керек дезде ак та өңдү болуп, баштапкы јымжак карла бүркелип калат. Андагы јаткан улус та бойынын јерин солып турган, ненин учун дезде олор јөөжө бедреечи-лер-кайучылар болгон. Бойлорыла кожо олор буровой вышказын база көчүрип турган. Бу нефть чыгарар буровой, вышка нефтьти јангыс јерден бедреген эмес. Је нефть табылбай турган. Улус дезде юго чөкөнбөй, Сибирьде нефть бар деп иженип турган. Бир катап олор Лена суунын јанында Марково деп јуртка келдилер.

Буровой скважина јерди өрүмдеп, теренжиде кире берди. Јүс... үч јүс... сегис јүс метрге кирди, арт-учында, эки километрге јетти. Је мында кенетийин скважинадан сарызымак-чанкыр өңдү нефть тын адылып чыкты. Ол күнге мызылдап, јерге табышту түжүп турды.

«Сибирьде нефть бар! Сирибьдеги нефть — телекей үстүндегизинен эн артыгы!» — деген солун табыш телефон ло телеграмма ажыра ол ок күнде Иркутска јетти.

Баштапкы эки неделенин туркунына скважина керосинди космонавтка «ТУ-104» деп самолетло Айга учуп једеле, ойто једип келерине јеткедий чыгарган. Је нефть тегин јерге төгүл-безин деп, скважинаны ойто бектеп салар керек болгон. Бу керекти бүдүрери уур да, јеткерлү де болгон болзо, је нак нөкөрлөр-бурильщиктер: С. Седунов, Фандеев, Сокольников, Чувашев, Мельников, Масленников, Черняков јана турбай, ак-чек бүдүрдилер.

Сибирьдеги Марково јурт эмди телекей үстүнде элбек јарлу. Бу јуртка иштеерге ыраак Азербайджаннан јаан ченемелдү нефтяниктер, Ленинский комсомолдын члендери келгиледи. Олор

эмди журтаарга Сибирьде артып калган. Удабас мында жаңы город — Нефтеленкс тура берер.

«Пионерский правда» газеттең.

Химический удобрениелер

Лабораторияда, химический заводтордо иштеп турган химиктер аш, мааланың ажын, картошканы ла фрукталарды өскүреринде ле корыырында јер ижинин ишчилерине јаан болужын јетирип јадылар.

Өзүм өзөрине кейден ле кыртыштаң нени алып турганын агрономдор химиктердин болужыла билип алгандар. Өзүм кейден ле кыртыштаң јирме алты — јирме тогус кире химический элемент алып, бойының өнин, јалбырактарын, тазылдарын, чечектерин, плодторын, үрендерин бүдүретен эмтир.

Ол элементтер өзүмге јетпей турган болзо, јерди удобрять эдер керек деп химиктер јартагандар.

Алдында өтөк эн ле јакшы удобрение деп бодолотон. Эмди торфты ла компостты база тузаланып јадылар. Ле химиктер олордон өскө минеральный удобренилер таап эткендер. Минеральный удобрениелердин көп сабазы азот, фосфор ло калий. Азотный удобрениелерди химиктер кейден алып јадылар. Фосфорный ла калийный удобрениелерди биске ар-бүткен бойы белетеп берген. Бистин химический комбинаттар олорды јердин кыртыжынан алып, белетеп јадылар. Өзүмге, азоттон, фосфордон, калийден өскө, кальций, темир, магний, марганец, сера, алюминий ле өскө дө көп веществолор керек. Көп түжүм аларга, бу веществолорды ончозын химиктер таап эдедилер.

1954 јылда химический промышленность он төрт башка минеральный удобрение таап эдип чыгарган. Удабас олордын тоозы јирме төрткө дө једер. 1965 јылда бистин ороон химический комбинаттардан 31 миллион тонн минеральный удобрение алар.

Өрөги айдылган химический элементтерди өзүм жаңыс та тазылдарыла эмес, јалбырактарыла да алып јат деп, химиктер ченемел өткүрип билип алгандар. Онын учун эмди удобрениелерди өзүмге самолеттон до чачып јадылар.

В. Елагиннин бичигени аайынча.

АМЫР-ЭНЧҮ УЧУН ТАРТЫЖУ

Албатынын ырызы ла амыр-энчү учун

Баштапкы майды — телекейде ишкүчиле јаткандардын күнин бис јылдын сайын байрамдап турубыс. Телекейдеги ишкүчиле јаткандардын салымы да, санаа-шүүлтелери де, амадузы да жаңыс. Олор ончозы ырысту јаынду болорго амадайт.

Амыр-энчү, иш, культура кажы ла кижиге керектү, мындый

керектер учун телекейдеги ончо ороондордын ишкүчиле жаткандары тартыжадылар, тартыжуда олор бой-бойлорына болу-
жар учурлу.

Капиталисттер ишмекчилерди ле революционерлерди куур-
мактап бурулаганда, олорго ончо ороондордын ишмекчилеринин
карындаштык нажылыгы болужын жетирет.

Америкада итальянец укту Сакко ло Ванцетти деп эки ком-
мунист-ишмекчини төгүнеле куурмактап, электрический отур-
гушка казнить эдер деп жаргылап саларда, олордын жаргызына
удура көп ороондордо түймеем көдүрилген.

1934 жылда немецкий фашисттердин түрмезинде отурган Ге-
оргий Димитровты рейхстагты өртөгөн деп куурмактап буру-
лаарга турарда, жер үстүндө ишмекчилер оны корулап алган.

Кандый бир орооннын албатызына базынчыкту табару бол-
гондо, ончо ороондордогы ишмекчилердин нажылыгы жарт бил-
дирет. Албатынын бирлигинде сүреен жаан ийде-күч. Бу ийде-
күч албатыны кулданарына, жуу ачарына, революционный тар-
тыжуны токтодорына сүреен жаан чаптыгын жетирет.

Ишмекчилердин телекейлик бирлигин, нажылыгын бузарга
жуу чыгараачылар коммунисттерди истежет. Олор коммунист-
терди жүзүн-базын жамандап тургулайт. Же коммунисттер алба-
тынын кереги учун чындык туружып турганын бойлорынын эт-
кен керектериле керелейт.

Эмди де телекей үстүндө албатынын ортозында амыр-энчү-
ни корып алары — сүреен жаан керек. Ишкүчиле жаткандарга
жуу керек жок. Жуу албатыга шыра-кыйын, өлүм экелет. Теле-
кейлик ишкүчиле жаткан улус жууны көрөр күүни жок болуп,
амыр-энчүни корып аларга туруп чыккандар. Бу тартыжуда ал-
батынын нажылыгы там тынгыйт.

«Жууны ачпай, ончо ороондордын албатызы бой-бойлорыла
амыр-энчү жадар аргазы бар» — деп, Советский Союзтын ком-
мунисттери айдып, амыр-энчүни бастыра күүниле корып жады-
лар. Советский албаты оок ороондорды күндүлөп, тооп, олор-
ды корып жат.

Советский албатынын једимдери, кажы ла кижи јакшы јат-
сын деген чындык политиказы ончо ороондордын ишкүчиле јат-
кандарын оморкодот.

Советский балдар бойынын амадузын, советский пионерлер-
дин агару керектерин јакшы билип турар керек. Ленин олор-
ды кандый болзын деп күүнзеген эди, олор андый болор учурлу.

Д. Ибаррури бичигени аайынча.

Африканын атту-чуулу патриоды

Конгонын столицазы болуп турган Леопольдвиль городто
бир канча јииттер улам ла жуулыжып турар болдылар. Олор
кычырган бичиктер керегинде куучындажып туратандар, је көп

сабазында куучын албатызы керегинде, онын түренгизи ле шыра-
зы керегинде болотон¹.

— Тартыжар керек! — деп, Лумумба бойынын кичинек кы-
бында жуулган нажыларына өкпөөрип айдатан.

— Канайып тартыжарын? Бисте мылтык та жок. Бистин
ороондо не ле неме ончозы ак чырайлулардын колында ине —
деп, нокөрлөри каруу беретен.

— Бистин орооннын бастыра ар-жөөжөзи бистин, конголе-
зецтердин, болор учурлу!

— Учурлу... Чынын алар болзо, бис ак чырайлу улустын
ресторанына да кирерге жалтанып жадыс.

— Жалтанбазыс! — деп айдала, Патрис тура жүгүрүп, тыш-
кары чыкты.

Городтын негрлер жаткан, кир-балкашка көмүлүп калган ки-
чинек турачактарлу бөлүгинен ол городтын төс бойына жетти,
анда, асфальтап салган оромдордо, жергелей турган пальмалар-
дын кийининде, жараш жарык туралар турган. Мында бай бель-
гиецтер журтап жаткан.

Патрис «Ресторан» деп жаркындалып турган бичиктү эжик-
ке базып келеле, оны жалтанбастан ача тартты. Залга киреле,
ол эжиктен ыраак жок турган бош столго отуруп алды.

Кичинек залда бирме кире кичи отурган. Жаңыс ла ак чырай-
лу улус эмитир. Оркестр ойноп турган.

Коштой столдо отурган бельгиец бурылып, Лумумбаны кө-
рөлө, торт кедейе берди. Ресторанда негр! Отурган улус ээчий-
дечий бурылып, Лумумбаны ширтей бердилер. Оркестр ойно-
бой барды.

Официант Лумумбанын отурган столына базып келеле, су-
рады:

— Слерге не керек?

— Мен ажанарга келгем — деп, Патрис токуналу айтты.

— Негрлерге бери кирерге жарабас. Эмди ле мынан бар!

— Ненин учун? Бис, негрлер, слердий ок улус эмезис пе?

— Негрлер — ол обезьяндар деп, ого жартап берзеер! — деп,
залдын база бир учында отурган бельгийка торт чыгырып
ийди.

— Эмди ле мынан тайыл! — деп, бир канча эр улус казыр-
ланып туруп чыктылар.

— Ненин учун? Мен бойымнын ороонымда эмезим бе? —
деп, ачынганына торт калтырап, Лумумба айтты.

— «Менин орооным!» Бу ийт Конго — онын орооны деп
айтты. — деп бельгиецтер кыйгырыжа бердилер.

Рестораннын эжиги кайра ачылды. Эки жедеен полицейский—

¹ Африкадагы государство Конго 70 жылдан ажыра Бельгиянын колония-
зы болгон. Ле конголезецтер бельгиецтерден камаанду болбоско, жаантайын
олорго удура тартыжып туратандар. Жайым учун тартышкандардын башка-
раачыларынын бирүзи Патрис Лумумба болгон.

олорды ресторанның ээзи алдыртып экелген — Патрис жаар басты. Олордын бирүзи оның колын булка тудуп, кайра тар-тып ийди.

Колдорынын оорузына чыдашпай, онтой берген уулды поли-цейскийлер ресторанның сүүртеп чыктылар. Тышкары, ресторан-нын эжигинде, оны күүн-кайрал жоктон сого бердилер.

Патрис наýларыла бир неделениң бажында тушташты. Онын чырайы чыгып калган, колдорын темир күлү балулада жыжып салган эмтир.

— Сен жалтанбас уул эмтирин, Патрис, — деп, наýлары айдышты.

— Бис ончобыс жалтанбас болзобыс, ол тушта јенүге једе-рис — деп, Лумумба каруузын јандырды.

Конгонын Республиказы кемненг де камааны јок государст-во болуп 1960 јылда 30 июньда јарлалды. Лумумба Конгонын баштапкы башкарузынын баштапкы премьер-министри болуп тудулган.

Ю. Говриловтын бичигени аайынча.

Албатынын кызы

Бу керек Күнбадыш Германияда болгон. Јиит кыс Эльза Крафт порт жаар ууланып, түрген бараткан. Көзи онын сүүнчи-лү болгон. Ол Телекейдин Бастырателекейлик Совединин Кы-чырузына үч јүс сегизен алты кол салдыртып алган. «Колды мынанг да көп салдыртып алар керек. Кажы ла ак санаалу не-мец амыр-энчү учун тартыжарга белен» — деп, Эльза сананды.

Порттын воротазында ол бир кижиге туштады. Эльза, ого јууктап келеле, күлүмзиренип, Кычыруны ого чыгарып берди. Ол кижии кенетийин јүзин тыртыйтып ийеле, көзин казыр көр-ди. Лист чаазынды ол колына болчоктой тудуп алала, јудру-гыла Эльзанын јүзине согуп ийди. Кыс јолго јыгыла берерде, кижии дезе, немецкий тилле нени де калырада айдып, оны теп-сеп турды. Андый тын согушка чыдажып болбой, Эльза санаа-зын јылыыйтып ийди.

Онын санаазы јаңыс ла больницада кирген. Кысты басты-ра бойын танып салтыр, јүзи тижип калган, бастыра эди оорын-кай болгон. Јүк ле мында, полициянын јакарузыла оны јатыр-гызып койгон палатада, Эльза бу казыр кижии немец эмес, оло-рдын портына бүгүн келген американский керептин капитаны-нын болушчызы болгонын билди.

Палатага полициянын инспекторы кирип келди. «Слерди судтаар, — деп, ол казыр айтты. — Слер бистин наýбыс-аме-риканецтерге јаман эткенигер, эмди түрмеге отураараар». Оору кыстын јанында турган врачка баштанып, ол бу палатага кем-ди де божотпозын, јаман керек эткен кижии мында деп, кемге де айтпазын деп жакарды. Палатанын эжигине полицейский тургузып салгандар.

«Je вот божоды, јайымнын учы келди — деп, Эльза сананды. — Бир канча օй օдօ берзе, палатага полицейский кирер. Эльзанынґ колына кынґы кийдирер, онон ары — суд ла түрме».

«Менин адаанымды кем алар? — деп, ол онон ары сананды. — Адаанымды алатан кижѝ, байла, јок». Эльза кайда болгонын, оныла не болуп турганын, оны кандый салым сакуп турганын нօкօрлօри, байла, билбес. Эльзадый кыстардан болгой, јайым учун тартыжып турган јаан да улусты иштен сүрүп, түрмелеп салатандар да, олор, онын јиит најылары, нени эдип болор? օскօ грузчиктерле кожо американский керептег мылтык-јепсел түжүрерге мойногон учун, онын адазын үч јыл түрмеде отураp эдип база судтап салдылар ине.

Эки айдаг ажа берди. Бу օйдин туркунына Эльза бойына јуук бир де кижини кօрбօди. Јүк ле эртен тура ла энгирде доктор палатага кирип туратан, оныла кожо јаан чаңкыр кօстү медицинский сестра кыс келетен. Доктор оору кысты кօрүп, сестрага јакарулар беретен, ол десе олорды кичинек блокнодына бичип алып туратан. Эжиктин јанында десе, кара кօлօткօ чилеп, полицейский туруп, олордон кօзин албай кօрүп туратан. Доктор ло сестра Эльзала кօп куучындашпаза да, је олор ого унчукпазынанґ килеп турганын кыс сезип турган.

Je вот больницадан чыгатан калганчы күн једип келди. Эльза кийинип алала, эртен тура бойынын палатазында полицейскийди сакуп отурды. Ол токуналу отурды: ол օштүге бойынын туйук сагыжын кօргүспеске турды.

Je олор ненинґ де учун удап, келгилебейт. Јүк ле оромнон, бектеп койгон кօзнօктин ары јанынанґ кандый да сан-башка тунгак табыш угулат.

Эльза кօзнօккօ јууктап келеле, ором јаар кօрօрдօ, ормодо сүреен кօп улус јуулыжып калтыр. Каргандар да, јииттер де. Кօп улустынґ колында ненинґ де учун чечектер. Олордын ортозында Эльза бойынын најыларын кօрօт...

Бу тушта Эльза кօзнօкти ачканын бойы да билбей калып, ором јаар улуска кыйгырды: «Инга, Инга! Мен мында!».

Ол тушта ого, Эльза Крафтка, портовой грузчиктин он алты јашту кызына, оромдогы бастыра улус каруузын берди. Улус бир үнле кыйгырыжып, шляпаларыла, фуражкаларыла, платтарыла јаныгылап турдылар.

Бу не боло бергенин Эльза билип аларга турат, је кем де оны кийини јанынанґ ийининен тутты.

Ийининен полицейский тудуп турган болор деп бодоп ийеле, кайра бурылды — Эльза, соок ло чугүлду кօрүштү полицейскийдин ордына, јаан кара кօстү медицинский сестраны таныды. «Јенү, Эльза, јенү! — деп, јакшынак кыс ырысту каткырып, Эльзаны кучактайт. — Суд болбос, түрме де болбос, улус сени айрып алган, билдин бе?»

БАЖАЛЫКТАР

Изложениелер өткүреринин методический көргүзүлери 3

V класс

Чөрчөктөр		Музыкант	22
Жүс сагыш	3	Картаев Мызайдын нийттери	23
Барин ле ус	7	Атту-чуулу улустын жүрүминен	
Пионерлер керегинде		Алешанын бала жүрүминен	23
Фруктовый сад	8	Пропуска болгон учурал	24
Павлик Морозов	9	Ада-Төрөл учун Улу жуунын жылдарынан	
Нөкөрлик болуш	10	Комсомол Матросовтын подвиги	25
Лёнька — кузнецтин болушчысы	11	Гвардеецтердин подвигтери	27
Койрык-тейрик указка	12	Советский Союзтын 14 жашту Геройы	28
Инвалидке болушканы	13	Жинт «Сусанин»	29
Настянын ырызы	14	Пионер Володя Филатов	30
Ар-бүткен керегинде		Иш керегинде	
Орой күс	15	Валентина Гаганова	31
Эрте жас	16	Колхозтордын ла совхозтордын жалаңдарында	—
Тындулар керегинде		Жүзүн-жүүр учуралдар	
Слонды үредип алганы	17	Тошто	32
Попражничниктин куучыны	18	Таныш истер	33
Менин койоным	—		
Ак-кийиктин балазы	19		
Ундыбагандар	21		
Айылда ла класста бичиринае табылу эрмектерлү сочинениелердин темалары			34

VI класс

Чөрчөктөр		Ада-Төрөл учун Улу жуунын жылдарынан	
Керсү попугай	36	Иштин биржазын жоголтканы	59
Ойгор жаргычы	38	Кырдан Тугамбаев	60
Ар-бүткен керегинде		Таадак ла Федя	61
Жылдын төрт бий	39	Кыйнадып өлтүрттеринин алдында	62
Деремнедеги күс	40	Ваня Андрианов	64
Тындулар ла өзүмдер керегинде куучындар		Олордын ады-жолы үргүлжиге	65
Муму	41	ундылбас	66
Кижиле кара-кула	42	Советский кайучылар Ваня Солнцеви тапканы	66
Керткин	43	Наука ла техника керегинде	
Кит	44	Сас кургадаачылар	68
Агаштын тузазы керегинде	45	Өзүм искусственный да жарыкка	69
Пионерлер керегинде		тетрадьтын историязы	70
Нөкөрлөр	46	«Ленин» деп тош оодоочы атом-ный кереп	71
Ар-бүткеннин наылары	48	Озогы жүрүмнен	
Галим	49	Тарастын өлүмү	72
Агаштын көндөйинде	50	Пушкинге айылдаганы	74
Атту-чуулу улустын жүрүминен		Жүзүн-жүүр учуралдар	
Лётчик-космонавт Герман Титов	52	Акула	75
Кремльдеги субботникте	53	Сондобосов Кичеемкей	77
71 номерлү поездтин кочегары	54	Тош оодылып, агар ойдө	79
Гражданский жуунын жылдарынан			
Щорстын отрядында	55		
Фрунзе	57		

Класста ла айылда бичиир сочинениелердин темалары

VII класс

Тындулар керегинде куучындар	
Журка	83
Задор	85
Москвадагы зоопарк	86
Балыкчы	88

Пионерлер ле балдар керегинде	
Амыр школго мендейт	89
Кичинек герой	90
Мөндүр	92

Атту-чуулу улустын жүрүминен	
Пыйма	94
Геройдын жүрүм	95
Мен нени көрдим	96
Мичурин	97

Гражданский жуунын жылдарынан	
Будённый керегинде куучын	98
Чапаев тескерлебейтен	100

Ада-Төрөл учун Улу жуунын жылдарынан	
Калганчы тартыжу	101
Комсомол кыс	102

Иш керегинде	
Жалтанбас ченемелдер	103
«Караваево» совхозто	104
Озочыл койчы	105

Амыр-энчү учун тартыжу	
Вико — амыр-энчү учун тартыжаачы	106

Озогы жүрүмнен	
Минин ле Пожарский	107
Писатель Гайдардын жүрүминен учурал	109

Жүзүн-жүүр учуралдар	
Сууга калыганы	110

VIII класс

Тындулар керегинде	
Куу	113
Пасекада	114

Балдар керегинде	
Жаан учурлу керек бүдүргени	115
«Правда» газет	116
Петушокло жуу-согуш	118

Атту-чуулу улустын жүрүминен	
Ломоносов	120
Чаал дуб	121
Юлиус Фучик	123
Гайдар жуунын жылдарында	124

Гражданский жуунын жылдарынан	
Чапаевтин калганчы походы	126
Корчагин Жухрайды жайымдап алганы	128

Ада-Төрөл учун Улу жуунын жылдарынан	
Ваня Гриценконын куучыны	130
Алтай албатынын чындык уулы	131
Алексей Мересьевтин ат-нерелүзи	132

Иш керегинде куучындар	
Колхозтын ученыый	134
Ленинский план аайынча	135
Сибирьде де нефть бар	137
Химический удобрениелер	138

Амыр-энчү учун тартыжу	
Албатынын ырызы ла амыр-энчү учун	138
Африканын атту-чуулу патриоды	139
Албатынын кызы	141

Зоя Саймовна Суразакова,
Семен Чотпорович Чумакаев

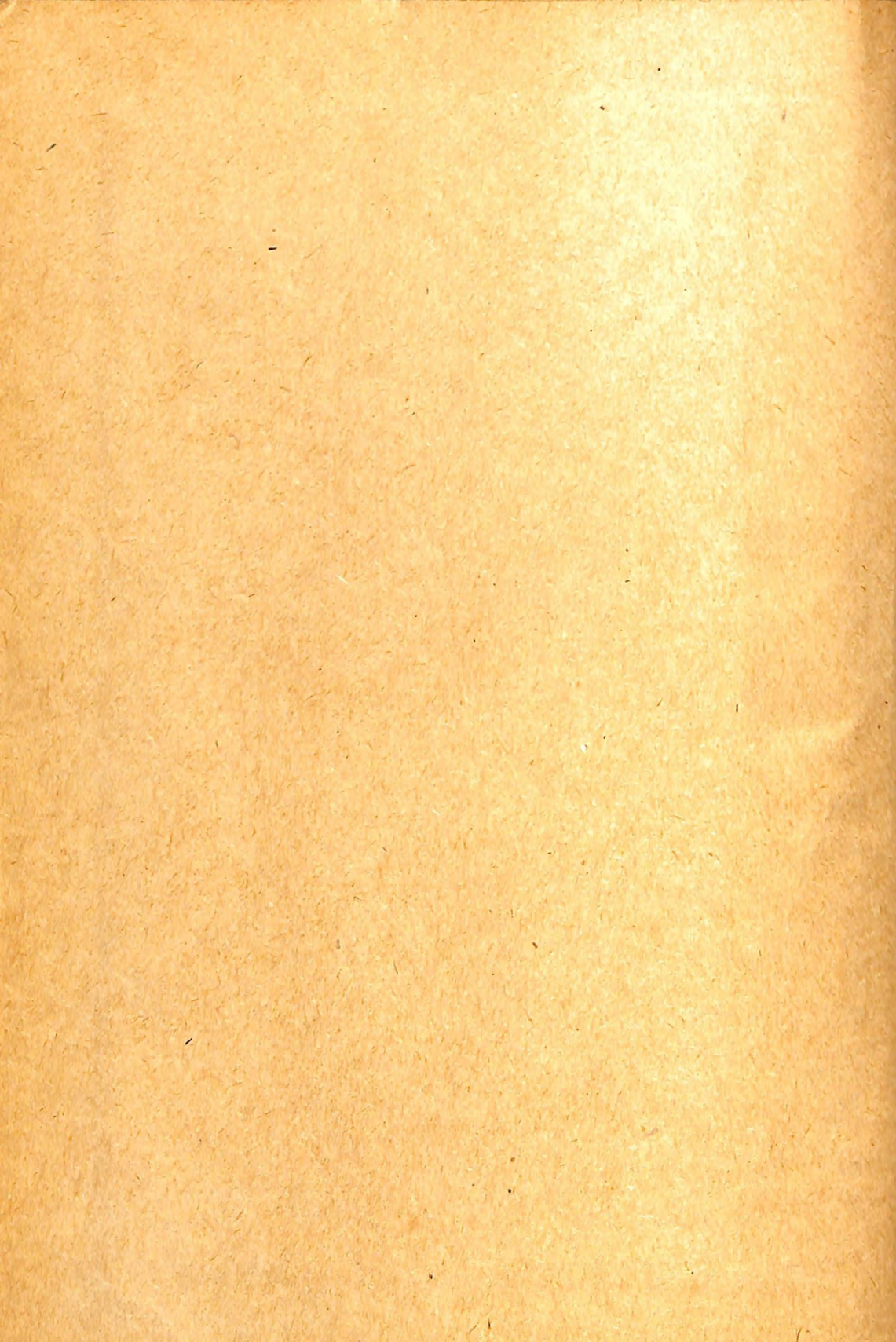
СБОРНИК СТАТЕЙ ДЛЯ ИЗЛОЖЕНИЙ

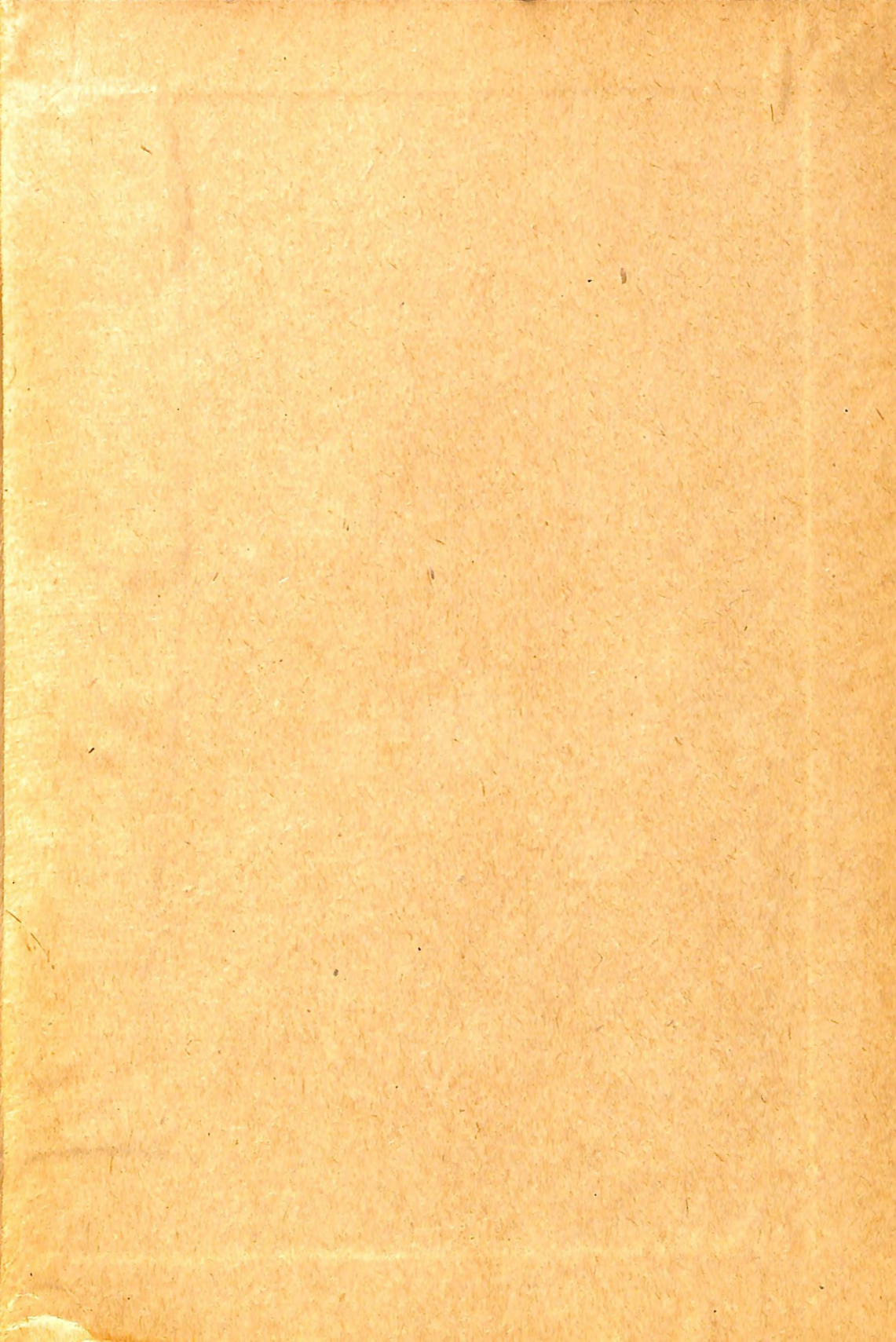
На алтайском языке

Редактор З. И. Табакова. Технический редактор М. И. Тихтиев.
Корректоры В. Н. Сатлаева и Г. Д. Голубев.

Сдано в набор 5/VII 1964 г. Подписано в печать 28/IX 1964 г.
Бумага 60×92 1/16. Печ. л. 9. Уч.-изд. л. 8,85.
Заказ № 2064. Тираж 1000 экз. Цена 20 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
Горно-Алтайская типография, г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 25.

Баазы 20 акча

99184